

VIGILIA

45. évf. 10. szám

1980. október hó

Lékai László bíboros: **Három évtized**

Miklós Imre: **Harminc esztendővel
a megállapodás után**

Cserháti József püspök: **Tovább a nyitott utakon**

Bíró Imre: **Harminc esztendő
a párbeszéd útján**

Hetényi Varga Károly: **Uhl Antal**

Korzenszky Richárd: **A fiatal József Attila világérzése**

Nagy Sz. Péter: **Gelléri Andor Endréről**

Kipke Tamás: **A magyar
dokumentum-játékfilmek**

Csernák Árpád: **Bartkauz, a zongorista (elbeszélés)**

Pusztai Sándor, Major-Zala Lajos és Galambosi László **versei**

Eukarisztia és keresztény egység — Rónay László: Weöres Sándor:

**Ének a határtalanról — Szabados György: Hogyan tanítsuk
korunk zenéjét? — Ambrus Katalin: Apokalipszis most**

Balogh Tibor: Sarkadi Imre színműve Miskolcon

R. B.: Magyar zsoltárok — R. L.: Hanglemezek

LÉKAI LÁSZLÓ	Három évtized — — — — —	649
CSERHÁTI JÓZSEF	Tovább a nyitott utakon — — — — —	651
MIKLÓS IMRE	Harminc esztendővel a megállapodás után — — —	660
BÍRÓ IMRE	Harminc esztendő a párbeszéd útján — — — — —	665
GALAMBOSI LÁSZLÓ	Zsupphajú műhelyemben, Meggyfa, Rózsafényben, Tanító (versek) — — — — —	670
HETENYI V. KÁROLY	Uhl Antal — — — — —	671
PUSZTA SÁNDOR	Szeptemberi ámulás (versek) — — — — —	680
NAGY SZ. PÉTER	Az idilltől az abszurdig. Gelléri Andor Endréről — —	682
KORZENSZKY RICHÁRD	A fiatal József Attila világerzései. A <i>Hangya</i> című költeményről — — — — —	689
KIPKE TAMÁS	A valóság hite. A magyar dokumentum-játékfilmek —	694
MÓSER ZOLTÁN	Röntgen kottával. Levél Annának — — — — —	697
MAJOR-ZALA LAJOS	Versei — — — — —	699
CSERNÁK ÁRPAD	Bartkautz, a zongorista (elbeszélés) — — — — —	701
KOVÁCS GÁBOR	Sámson, A hálátlan (versek) — — — — —	703

NAPLÓ

L. L.: Eukarisztia és keresztény egység — 704; Rónay László: Weöres Sándor: Ének a határtalanról — 705; R. B.: Magyar zsoltárok — 707; Szabados György: Hogyan tanítsuk korunk zenéjét? — 708; R. L.: Hanglemez — 710; Ambrus Katalin: Apokalipszis most — 711; R. J.: Beszélgetés Hitchcockról — 713; Székely László: Nagy Imre: Följegyzések — 714; Tóth Sándor: Geszler Mária kiállítása — 716; Balogh Tibor: Ház a város mellett. Sarkadi Imre színműve Miskolcon — 717; Idegen nyelvű *tartalomjegyzék* — 719; *Tájékozódás* lapunk hátsó belső és külső borítóján.

Főszerkesztő: HEGYI BÉLA

Felelős kiadó: VÁRKONYI IMRE

Laptulajdonos: Actio Catholica

Szerkesztőség és Kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 173-438, 173-933. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetési és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekszámla száma: OTP 37.343—VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József Nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 16,50 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekszámlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 16,— Ft. Előfizetés: egy évre 180,— Ft, félévre: 90,— Ft, negyedévre: 45,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921 HU ISSN 0042—6024.

Három évtized

Az idén ünnepeljük harmincadik évfordulóját annak a sorsdöntő eseménynek, hogy a Magyar Katolikus Püspöki Kar és a Magyar Népköztársaság Kormánya a békés együttélés kérdéseit megtárgyalta és ennek eredményeképpen létrejött közöttük az első megállapodás 1950. augusztus 30-án.

A megállapodásban az egyház elismerte a háborútól meggyötört ország újjáépítésére és a magyar nép igazságos társadalmi rendjének megalapozására irányuló kormánytörekvések jó szándékát. A mindkét részről előlegezett bizalom szellemében hozzájárult azokhoz a célkitűzésekhez, amelyek a régi kiváltságok és előjogok megszüntetésével igazságosabb egyensúlyt teremtenek, és a hatalmat a dolgozó nép kezébe helyezik. E célkitűzések közé tartozott — többek között — a földreform, a termelési eszközök társadalmi tulajdonba vétele, a mezőgazdaság átszervezése a társas gazdálkodás korszerű rendszerére, az emberi személy nagyobb megbecsülésére irányuló törekvés és a megalázó szegénység felszámolása.

Három évtized távlatában már mindkét fél — az egyház és az állam — számára történelmi jelentőségűnek bizonyult az első megállapodás, amelyet 1964-ben az Apostoli Szentzség és a Magyar Népköztársaság Kormánya között létrejött részleges megállapodás követett.

A magyar nép új államának és emberközpontú társadalmi rendszerének fejlődésében történelmi mérföldkő az első megállapodás, mert vele nyílt meg az út az egymástól szétválasztott állam és egyház új viszonyának megnyugtató rendezésére. Ez volt a kiindulópontja annak a fáradságos folyamatnak, melyben a jelentős számú magyarországi katolikus hívősereg lépésről lépésre növekvő bizalommal tekinthetett az új állami és társadalmi berendezkedésre, és ennek következtében egyre nagyobb energiával vette ki részét a háborús romokból újjáépülő ország békés fejlődésének szolgálatából. Felismerte a kölcsönös érdekekre épülő megállapodás reális távlatait, s ez jelentősen hozzájárult a nemzeti egységpolitika megerősödéséhez. A keresztény hívek valláserkölcsei köteleességüknek ismerték fel, hogy a világnézeti különbségekre való tekintet nélkül, hűségesen, szövetségesként vállalják a haza közös érdekeinek szolgálatát.

Időközben a kezdeti merevséget és elzárkózást nagymértékben csökkentette marxista honfitársainknak — az állam felelős vezetőinek, a népünk javát szívükön viselő gondolkodóknak az a felismerése, hogy „amit a romba döntött ország talpraállításában elértünk, abban nemcsak a marxisták, hanem a más világnézetű, köztük a vallásos munkások, parasztok, értelmiségiek munkája, gondja, jóra törekvő akarata is benne van” (Lukács József: Történelem, filozófia, vallásosság — Gondolat, 1979). Így alakulhatott ki lassan az egymás megismerésére és megértésére alapozott párbeszéd. Ez a világnézet alapelvekben nem ismer kompromisszumot, de keresi a becsületes együtt cselekvés módozatait, és lehetőségeit az állami és társadalmi közjó előmozdítására. Nem élezi ki azt, ami elválaszt, de megragadja mindazt, ami összeköt az élel emberhez méltóbb alakításában.

De történelmink mondhatjuk az első megállapodást azért is, mert ezzel a magyarországi katolikus egyház új korszakába indult el. Az egyház és az állam viszonyának újárendezése jótékonyan befolyásolta a helyi egyház korszerű küldetésének megfogalmazását, éppen hozzámérve azt az időszerű társadalmi változásokhoz és a fejlődő világ valóságaihoz. Ez a saját, benső erőiből és szentségeiből folyton megújulni képes egyház megtalálta és maga helyét és kifejtéi sajátos szolgálatát ott is, ahol ő maga nem osztozik a világi hatalomban. A történelemben szüntelenül munkálkodó Isten méltó munkatársa marad akkor, amikor a körülötte kialakuló új világnak felkínálja a szegény Jézus gazdag örökségét.

A helyi egyház mai küldetésének ez az újrafogalmazása olyan távlatokat adott papágunknak és híveinknek, amelyeket később a II. vatikáni zsinat — főképpen a *Gaudium et spes* konstitúció — tárt fel a világegyház előtt.

Gyakran találkoztunk meg nem értéssel akkor is, meg ma is. De amit az elmúlt harminc év alatt elértünk az egyház belső megújulásában, azt az „idők jeleit” érzékelő katolikus világ már kezdi értékelni. Mert egyházunk életereje nemcsak a helyi hierarchiának — a püspöki karnak — szerves megújulásával igazolódik. Nemcsak új templomok és plébániák épülnek, hanem egészen új intézmények is működnek: mint a Hittudományi Akadémiánk világiak számára megnyitott teológiai tevelező tagozata 400 növendékével; a római Szent Péter-bazilika attemplomában elkészült Magyarok Nagyasszonya kápolnája; a férfiak és nők Lelkigyakorlatos Háza, amelynek alapkövét maga Casaroli bíboros államtitkár adotta meg. Az életerő ritmusát mutatja a Lelkigyakorlatos Ház vezetőinek, a két jezsuita atyának kiképzése a római Gergely egyetemen; a Pápai Magyar Intézet nyolc növendékének magasabb teológiai szakképzése; az ősi római Collegium Germanico-Hungaricumba küldött két új kispapunk; a párizsi Katolikus Intézetben és a Strassbourg-i Egyetemen továbbtanuló papjaink. A katolikusok áldozatkészségét bizonyítja az az öt és félmillió forint, amit egyetlenegy vasárnap adományoztak templomainkban a nyolc katolikus gimnáziumnak és tanulóinak támogatására, és az az 1,400.000 Ft, amit kalkuttai Teréz Anyának nyújtottak a misziós gyűjtéskor gyógyszerek küldésére. A tető alatt álló katolikus szeretetotthon tanúskodik arról, hogy idős testvéreink mennyire vágyódnak arra, hogy katolikus környezetben töltsék el életük csendes éveit.

Papnevelő intézeteinkben az idei konkurzusokon 43 fiatalember nyert felvételt hittudományi tanulmányokra; ebben az évben 40 kispapot szenteltünk pappá az országban. Magam örömdetesen tapasztalom, hogy mennyire növekszik az érdeklődés a hívek körében a papszentelés szertartása iránt: az esztergomi bazilikában egy szombati napon három és félezer ember vett rája részt; a Budapest—köbányai templomban ugyancsak háromezer hívő kapcsolódott bele; a Mátyásrébely—szentkúti szentelést tizenötezer hívő imádkozta végig.

Az ó- és újszövetségi Biblia harmadik kiadásával több mint 130.000 példány került családjaink kezébe. A hittankönyv pályázatra nem várt mennyiségű pályaművet küldtek be, amelyek bírálása most folyik. Reméljük, segítségükkel hitoktatóink még jobban vonzzák majd tanulóikat az iskolai és a templomi hitoktatásra.

A találkozás vágya Krisztussal benne él minden korosztályban. Ezt látom azokon a szentmiséken, amelyeket a gyermekek, az elsőáldozók, a bér mátkozók, a leendő anyák, a jubiláló házások, a nagymamák, a vakok, a süketnémák, a bűnbánati áhitatra és a szentkenetre vágyódók számára mondtam. Ugyanez az áhítat sugárzott a búcsújáróhelyek zarándokai, a Szent Kristóf ünnepén összesereglett utasok szeméből is. — Pünkösdvasárnap délután meghatódott örömmel ünnepeltem a Szentlélek eljövételét a nagymarosi templomban összegyűlt, az egyházhoz és a hierarchiához ragaszkodó kisközösségi fiatalokkal. Mindezek jelei annak, hogy híveink hitélete a szekularizált világban is mutatja az elmélyülés igényét. Krisztus egyháza tehát ott is teljesítheti küldetését, ahol a társadalmi fejlődést irányító hatalom nem a keresztény világnézetet vallja magáénak.

Katolikus egyházunk a megállapodást követő három évtized alatt tanúsított megújulásának eredményeivel érte el, hogy a benne rejlő erkölcsi tartalmakat elismerve, bizalmával ajándékozza meg az állam és a társadalom, a haza jövőjének építésében és a közös szolgálatában pedig szívesen fogadja segítő kezét.

Ezen az évfordulón az elért eredményekért hálát adunk gondviselő Istenünknek, köszönetet mondunk az Apostoli Szezséeknek, különösképpen pedig e három évtized változásait világosan felmérő pápáinak: XXIII. Jánosnak, VI. Pálnak és II. János Pálnak az egész magyar népet szívükön viselő atyai gondoskodásukért. Hálaikat fejezzük ki a vallásához és egyházához hűségesen ragaszkodó katolikus népünknek s kérjük, hogy rendületlen hitével és kitartó munkájával továbbra is növelje szeretett magyar hazánk szolgálatát.

Tovább a nyitott utakon Három évtized népünk szolgálatában

Augusztus 30-án volt harminc éve annak, hogy a Magyar Püspöki Kar és a Magyar Népköztársaság Kormánya között létrejött az első megállapodás, amely elveiben és tartalmában már meghatározta az egyház és állam viszonyában beállott változások körvonalait, és ugyanakkor az új helyzet további alakulásának lehetőségeit is sejtette. Később, 1964-ben a római Szentszékekkel való részleges meg egyezés és a mindig teljesebb egyetértés megnyilatkozásai, amelyeknek csúcspontját Kádár Jánosnak, az MSZMP első titkárának és VI. Pál pápának 1977-ben a Vatikánban történt találkozása jelentette, megmutatták a közös cselekvés útját és annak — már az első megállapodásban meglevő — lehetőségeit egyre foghatóbbá tették.

A jubiláris megemlékezéseknél általában két vonás együtt szokott szerepelni: az egyik oldalon a számvetés és az összehasonlító értékelés, a másik oldalon az előretekintés és az új nekilendüléssel való folytatása mindannak, amit a múltból pozitívumként könyvelhetünk el és eredményesnek tartunk. Amikor 1950 nyarán az első közeledésre sor került, akkor az új társadalomépítés egy megtett kis útszakasz eredményességével már igazolni tudta, hogy az új országépítő akarás helyes úton indult meg, bár mindkét fél részéről még sok idő és erőfeszítés kellett ennek teljes belátásához és olyan elismeréséhez, melyből cselekvés is fakadhatott.

Ma hálások vagyunk az akkori egyházi felelősek belátásáért: helyet kellett biztosítani az egyház számára a szocialista társadalomban! Az a társadalmi célkitűzés, amelyben a történelmi fordulat bekövetkezése után az új vezetők, a népi hatalom gyakorlói a régi bajok és katasztrófák kiküszöbölését látták, szerintünk etikai tartalmában azonos volt az ember-testvériségre meghívott evangéliumi emberrel. Ez az eszményi emberkép az egyház történelme folyamán csak ritkán kapott világosabb, kívülről, vagyis a világ felől jövő sürgetést, mint ahogyan ez harminc évvel ezelőtt megtörtént. Az egyháznak is el kellett itélnie mindenfajta kizsákmányolást, azok mellé kellett állnia, akik fel akarták szabadítani az embert. Az egyházaknak is le kellett mondaniuk a nagybirtokról, mert a földet vissza kellett adni annak, aki megműveli, vagyis a népnek. Amit az egyháznak a történelem által kijelölt új út érdekében fel kellett adnia, az az elején meg-rázó és hosszú ideig fájdalmas volt, de nem rendítette meg az egyház lényegének alapjait. Az egyházi nagybirtokot, a valamikor hasznos célvagyont, amely egyre inkább terhevé vált, ma már senki sem siratja vissza. Nem fájlaljuk továbbá, hogy az egyháznak fel kellett adnia politikai, közéleti szerepét, ez már nem is illett a mai demokratikusabb időkhez, az egész emberiség „felöltözött válásának” korszakához, ahogyan a II. vatikáni zsinat is megállapította.

Ma mégis azt kell mondanunk, habár a bekövetkezett társadalmi és világnézeti átforgatómozgások az egyházat súlyosan érintették, a veszteségek ellenére érintetlenül megmaradt, a sok ráragadóástól megtisztítva az egyház evangéliumi küldetése, lelkipásztori tevékenységének és a hívők vallásszabadságának alkotmányos biztosítottága. Azóta szinte beláthatatlan az a terület, ahol az egyház lelki munkával a közélet emelésében is kiveheti részét. Mi, püspökök és papok, hálások vagyunk azért, hogy harminc év után megőrizhettük a ránk bízott nyá-jat, hogy a történeteket a bennünk foglalt nehézségekkel és szenvedésekkel együtt mai, megtisztult szemlélettel részben úgy is felfoghatjuk, mint szükséges vihart, melynek össze kellett törnie mindazt, ami idejétmúlt és avult volt, és felperzselté azt is, ami már teherre és életet fojtogató burokká vált. Sajnos, a vihar sok élő ágat is letört, és így sebeket is hagyott maga után. Hálát akarunk ma adni a

gondviselő mennyei Atyának, hogy népünk azóta anyagiakban és szellemiekben egyaránt állandóan emelkedett, és tovább gazdagodik. Nem látunk többé lerongyolódott és éhező proletárokat. Hálásak vagyunk azért, hogy a hívek milliói hűségesen továbbra is az egyházhoz ragaszkodnak, előteremtik a papság megélhetését, és így azokhoz az eszközökhöz is hozzáférhetünk, amelyek a szellemi és lelki nivó fenntartására és erősítésére szolgálnak. Elismeréssel nyugtázzuk, hogy az állam papságunk és intézményeink anyagi gondjai megoldásában részt vesz és hogy jelentős állami támogatással templomaink és műemlékeink állandó felújítását elősegíti. Ma a legtöbb helyen a falu képét a felújított templom is díszíti.

Az ünnepi visszaemlékezésben felvillanó fények és a már elövételezett ígért a jövő szempontjából szükségesek ahhoz, hogy elhomályosítsák az árnyfoltokat, melyről nemegyszer panaszosan is szót emeltünk: sohasem meggondolatlanul, hanem mindig a hívők érdekeit szem előtt tartva kívántunk megértést és az igazi lelki értékekre való felfigyelést. El kell ismernünk, hogy a papság ma már nyugodtabb lelki légkörben fejtheti ki lelkipásztori tevékenységét, és a hívők vallásos maggyőződése, szórványos espektől eltekintve, már csak ritkán ütközik leértékelő vagy elmarasztaló ítéletekbe.

Az első megállapodásban az egyház elismerte a közjót szolgálni akaró kormány jó szándékát, előlegezett bizalommal hozzájárult mindazon célkitűzések kijelöléséhez, amelyek az új országépítéshez szükségesnek látszottak. Ilyenek voltak: az elhalaszthatatlan államosítások keresztülvitele, a hataiomnak a munkásosztály kezébe való átadása, a fojtogató tökétől való felszabadítás, a falu társadalmi struktúrájának és gazdasági rendjének megváltoztatása a szocialista alapelvek szerint. Immáron 35 éve szakadatlan építkezés folyik mindenütt az országban, lakások, bölcsődék, iskolák, intézmények, üzemek, gyárak gomba módra nőnek ki a földből. A közművelődés, a tudomány ápolása, az egészségügy oly magas fokon való megszervezése, a családi, az ifjúsági törvények, a nőkért, a közérkölsért folytatott küzdelem, egyre tökéletesebb humanista és demokratikus, jólétben és jó közérzetben élő társadalmi egészet állítanak elénk.

A magyar történelmi sorsváltás és a korforduló kihívásai

Azt a szemléleti változást és új magatartást, amit hazánkban az 1945-ös történelmi fordulat idézett elő, később az 1962-ben megnyitott II. vatikáni zsinat elvi visszavetítésben részben igazolta és legfőképpen megerősítette. Egy új emberúpus vonásai kezdtek kibontakozni, amelynek legfőbb jellemzői a közösségi érdekelttség, a minden emberrel mint embertestvérről való egybefonódottság, végső sorban hadüzenet az individualizmus és liberalizmus túlkapásainak. Valóságos korfordulót jelent a Zsinat, amikor az egyház életében is, a régi evangéliumi alapok felfrissítésével, új látási perspektívák alakulnak ki. A II. vatikáni zsinat a XX. század történelmi jelenvalóságában kívánta szemlélni az egész emberiséget. Nemcsak az egyén és közösség viszonyának mai alakulásában, hanem a két világ-háború következtében jelentkező egyensúly-felborulások, gazdasági és világnézeti bizonytalanságok egymás után kihívó és kikezdő feszültségében azt az embert, akinek helyzetét nemcsak a természetfeletti végső célkitűzésbe vetett hitében kell megerősíteni, hanem földi boldogulásának feltételeit is közelebből meg kell határozni. A Zsinat dokumentációi éreztették, hogy sok ember azért rendült meg hitében, mert bizonytalan, sőt olykor igazságtalan társadalmi struktúrában kellett élnie.

A Magyar Népköztársaság államával kötött első megállapodás cselekvési alapot és új természetű alkotói légkört biztosított az egyház számára is. Hazánkban a rugalmas államapparátus magát mindenfajta megmerevítő intézményességen túltéve, a társadalmi egyenlőség fokozatos megteremtésével a legfőbb cél az emberi személy kiművelésében és gazdagításában tudta megjelölni. Egy valóban új társadalom körvonalai kezdtek kibontakozni, és ma úgy látjuk, hogy a harminc év folyamán az egyház mindig szabadabb tevékenységének, valláserkölsi, evangéliumi küldetése betöltésének további feltételeit az új társadalom ígéreteivel is adottak voltak, és pedig abban a közös sorsvállalásban, amelyben az egyház, a hi-

vők közössége is hozzájárul a szocialista társadalom célkitűzéseéhez, a teljesebb demokrácia, az emberi egyenlőség, a teljesebb emberiségre való nevelés elősegítésében és a mindennél fontosabb ügy előmozdításában, a béke megvédésében.

Szentatyánk, II. János Pál pápa Auschwitzban elhangzott intelmeit kívánjuk magunkévá tenni: „A háborúért nemcsak azok felelősek, akik közvetlenül előidézik, hanem azok is, akik megakadályozásáért nem tesznek semmit”. A viszszafelelő kritika a két világháború közötti generációt, az egyházakat is azért marasztalja el, mert nem tettek eleget a háború megakadályozása érdekében. A béke a világ fenntartásának erkölcsi feltétele és életünk erkölcsi követelménye. Mi, egyháziak, jól tudjuk, hogy a külső béke nem független a lelkek belső békéjétől, és ezért mindazok a hívők, akik az egyház belső megújulását keresik, egyre inkább tanúságtevőként állnak ki, mert tudják, hogy a békétől függ az emberiség, a nemzetek, a népek, az egyház jövője is. A béke előmozdítása és védelme erkölcsi kötelességünk, melynek alapjai az evangéliumból világosan kielemezhetők. A béke előfeltétele minden fejlődésnek, minden előrehaladásnak. Ez a holnap intelme is.

Az egyház a maga részéről lassú, de biztos érlelődésen ment át, és sok régi előítéletet levetve, már arra az evangéliumi alapra tudott helyezkedni világ- és emberszemléletében, amelyet a II. vatikáni zsinat jelölt ki. Az egyház a Zsinaton meg akart újulni. Tette ezt belső lényegének az új történelmi valóságban megszólalni akaró folytonossági jelenlétében, de tette azért is, mert a külső történelmi alakulások erre ösztökölték. XXIII. János pápa híres, mindig időszerű mondása ma is érvényben van: „Olvasnunk kell az idők jeleiből!” Az idők jelei pedig ezek: ki akar alakulni a technikai fejlődés mai magas fokán álló emberiség új emberi közösséggé, új embertestvéri valósággá és egyetlen emberi családdá. Ebben a történelmi műben nekünk nemcsak munkatársaknak, hanem evangéliumi alapon lelki kezdeményezőkné is kell lennünk. A Zsinat nyitásának ez volt a nagy eredménye és lényege: segíteni kell a mai emberiségen! Ezért is kellett megnyitni a tisztább forrásokat, Krisztus eredeti és el nem ferdített tanítását és az egyház hagyományának mindig időtálló értéksorozatát. Meg kell értenünk korunkat, meg kell ismernünk benne a mozgató erőket és el kell ismerni mindazok jelenlétét és értékes közreműködését, sokszor hősiess helytállását, akikkel a jelen történelmi valóságban együtt élünk és akik jól tudják, mit kell tenni.

Újból és újból elmélkednünk kell arról, mit is akarunk és mit kell követelnünk, hogy jobb emberekké, egységesebb nemzeté lehessünk. A harminc évvel ezelőtt megindított közös útnak a történelem kikerülhetetlen sorsakarása alapján megvolt az értelmes megalapozása, az egész emberért küzdő célkijelölése és ezért könyvelhetjük ma el, hogy a lehetőségek határain belül eredményes úton járunk. Bízunk abban, hogy mindazok a tényezők, melyek az egyház saját területén saját befektetését elősegítették, mindenütt megvalósíthatók lesznek a jövőben is. Az eddig elért eredmények alapján szilárd meggyőződésünk, hogy az egyház saját hozzájárulásával, a belső lelki béke megteremtési akarásával, a lelkiismereti felelősségnek egyre inkább a nemzeti egységre, a boldogabb haza építésére és a világbéke megvédésére való ráterelésével az országépítők soraiban áll. Harminc év felfelé ívelő vállalkozásának tudatában, a kockázatok vállalásával is nézünk a holnapba, a magyar egyház további belső megújulásának reményében.

Nem szólhatnánk igazat, ha nem a magyar egyház valóságos helyzetének tudatából, az adottságok és lehetőségek ismeretéből kiindulva vélekednénk a múlt-ról és a jövőről. Híveink megfoghatok, de nem az „egészségesekig hatoló lezsugorodástól” várjuk az újakezdést, hanem a meglevők és újak minőségi átalakulásától. A háború befejezésekor 7.200.000 katolikusról tudunk, ma talán ötmillióra kell becsülnünk azok számát, akik valamiképpen az egyházhoz tartozónak vélik magukat. Hárommillió olyan hívőnek lehet, akik ismét valamilyen formában praktizálnak. A hívők 20%-a általában templomba jár, a szekularizálódás még mindig nagymérvű. Így érthető talán, hogy mindössze az ifjúság 10–15%-a — a szülőknél tapasztalható közömbösödés vagy elfáradás folytán — kap rendszeres hitoktatást. Sajnos, a fiataloknak csak kis hányada jár vasárnaponként a templomba. Ma az általános helyzet kezd nagyon hasonlítani a francia állapotokhoz. A kép teljességéhez még az is hozzátartozik, hogy az évenként emelkedő válások miatt (1979-ben 96.000 házasságból 31.000 bomlott fel) a „családi válsággal” együtt járó erkölcsi megterheltség, valamilyen fajta gyökértelenség és bizonyta-

lanság az ifjúságnál is érezhetők. De vannak biztató jelek is: az ifjúság egyre mélyülő érdeklődése, a felnőtteknél a vallásos művelődési formák keresése, a teológiai képzés iránti fogékonyság; még mindig meg lehetünk elégedve — a külföldi sivár helyzetet ismerve — a papi hivatásokkal, a zsinati reformok vonalán pedig a papság őszinte, önmagát tudományosan továbbképző és pasztoráló erőbefektetésével.

Ami hazánkban a néppel történt, annak erkölcsi kihívásnak kell lennie az egyház felé: saját erkölcsi befektetésével, a vallásból fakadó lelki erővel segíteni kell boldoggá tenni mindazokat, akiket a társadalmi igazságosság végre egyenlővé tett, szabad és független emberi rangra emelt és akik a dolgozó nép közösségében magukra találtak. A hárommillió agrárproletár pere eldőlt! A nép saját kezébe vehette sorsának alakítását és joggal várta annak az egyháznak igenlő szavát vagy segítő kezét, amelyhez mindvégig oly hűségesen ragaszkodott, annak ellenére, hogy az egyház gazdagsága rejtélyt és kísértést jelentett sokak számára. Az első megállapodás százezrekben oldotta fel a bizonytalanságot, az egyház elismerő és hozzájáruló megnyilatkozása után úgy érezték a hívő tömegek is, hogy tiszta lelkiismerettel működhetnek együtt egy új, igazságosabb és emberibb társadalom felépítésében.

Még szélesebb perspektívában: az egyháznak válaszolnia kell a korforduló kihívására is. Új embertípus van kialakulóban, és új társadalom van a látóhatáron. A hangsúly az emberi természet szociális vonatkozásaira tevődik át. „Csak azok énekelhetik a halleluját, akik az igazságosságot az ég felé forduló szegényekkel együtt kiáltani is tudnak” (Martin Luther King). Az ember minden individualista, perszonális adottsága és lényeges megalkotottsága mellett, emberi rendeltetésénél fogva is közösségi lény, aki a közösség nélkül nem tudja képességeit kibontakoztatni, képtelen önmagát megvalósítani. Ez végeredményben az új embertípus alapvető elvi meghatározása: az egyén a közösségben olvad föl, életének akkor van értelme, ha közösségteremtő tevékenységben akar boldog lenni, és a saját boldogságát mások boldogságával együtt akarja biztosítani. Bár-hogy nézzük is az embert alapvető társadalmi vonatkozásaiban, mindig az emberi értelem felismeréseiből fakadó szabadságról és annak értelmezéséről van szó. Amikor a szabadságot egyértelműen magyarázzuk, eleve olyan liberális törekvésekkel számolhatunk, amelyek a közösséget mindig háttérbe fogják szorítani. A történelmi liberalizmus, ahogyan azt a XVIII. század elejétől végig tudjuk követni, létrehozta a kapitalista túlkapásokban az osztályok elkülönülését és az egyének elszigetelődését. A liberalizmus végét az egyoldalú gazdagodás káros kihatásai jelezték, az emberi méltóság lerombolásáig tudott önző lenni, és ez végeredményben a proletariátushoz, a munkásság elszegényedéséhez vezetett. Nyilvánvaló lett az osztályharc. Az osztályok ellentéteit kívánja feloldani a mai társadalmi erőfeszítés, mely nálunk is a történelmi fordulattal valósággá lett. Megszűntek az osztályok közötti határok, egyetlen társadalom van kialakulóban.

Ilyen értelemben ami nálunk történt, a korforduló felől is kihívást jelentett az egyházak számára: erkölcsileg állást kellett foglalni az új társadalmi akarás, a személyiségre építő új embertípus mellett, aki értékeket keres és új szemlélettel nézi a történelmet mint alakító erőt, és akinek egyik legfőbb belső igénye a társadalmi igazságosság szolgálata. Így láttuk mi a kapitalizmus és szocializmus ellentétét, az egyén és közösség egymásra utaltságát és ennek meg nem oldottságát. Az erőtartalek már készenlétben állnak, hogy a szemben állók találkozhassanak.

Kérdőjelek és kritikák

Eddig két tételben azt állapítottuk meg: az egyház elfogadta a magyar történelmi fordulatot minden következményével együtt, és a korforduló szellemi és magatartásbeli változásokat sürgető hatására is kész feltenni a kérdést és arra választ is adni: Hogyan találja meg az egyház helyét a szocialista társadalomban? (Leírásaim és okfejtéseim a *Vigília* 1977 januári számában közzétett „Nyitott kapuk” című tanulmányom gondolatait fűzik tovább. A „nyitott utak” a nyitott kapukra alludálnak.)

Magyarországon az egyház él, evangéliumi megbízatásának a hazánkban adott realitások talaján téve eleget, az új társadalmi keretek szabta lehetőségek kö-

zött, a **lényeg** alapkövetelményének megfelelően. Ha keretekről beszélünk, eleve hozzá kell tennünk, hogy ezek egyrészt állami törvényekkel meghatározott keretek vagy útlehetőségek, amelyekről VI. Pál pápa is beszélt: „Párbeszédet folytatunk... ügyelve arra is, hogy nyitottak és kellően megértők legyünk az állam sajátos gondoljai és tevékenysége iránt”. A keretek másrészt az új szocialista életberendezkedés vagy magatartási formák által adott lehetőségek és határok, amelyek között az egyház tevékenysége vagy a hívők hitelete eleve bizonyos alkalmazkodásra kényszerül. Ismét a szabadságról van szó, amit éppen a jelen sürgető és a nagy társadalmi célkitűzés, a szocializmus, a szocialista társadalom megvalósításának elméleti és gyakorlati szempontjait figyelembe véve, nem mondhatunk abszolút értelmű szabadságnak. Ez az a pont, ahol a nyugati kritika — mely ha építő lenne, mindig tanulnánk is belőle —, az első csákányütést megkockáztatja. Itthon eleve azt mondjuk, hogy az egyház szabadságát mindig is relatíve értelmezzük, ez így volt a régi rendszerben, így van ez a világ legtöbb helyén, csak nem kívánunk mindig tudomást venni róla. Ezért a relatív szabadságért a püspökök, papok, a hívők mindannyian egyaránt felelősek. Ez a szabadság az állam részéről garantált szabadság, s ebben benne foglaltatik mindaz, ami az evangéliumi lényegből fakadó apostoli és lelkipásztori megbízatáshoz hozzátartozik. Bár élénk mindazokkal a lehetőségekkel, amelyek törvényesen biztosítottak, de hozzá kell tennünk azt is, hogy a lehetőségek tágitásának kérdését állandóan evidenciában kell tartanunk. Ilyen értelemben merném megkockáztatni a megállapítást, hogy az egyház nálunk nem némaságra, hanem újrakezdésre és megújulásra van „ítélve”, mindig szem előtt tartva, hogy az összes lehetőségeket még közelről sem merítettük ki. Bárcsak mashol is tartalmilag azonos „önítélkezéssel” a reformok útjára merészkednénk, hiszen mindenütt a „holnap” egyházát kell építenünk.

Az abszolút szabadság elvét hajtogatva azt kérdezik, miért nincs ifjúsági mozgalmunk, miért nincsenek egyesületeink — (azt már nem kérdezik, miért nincs katolikus politikai pártunk, mert a Zsinat óta ez már sehol sem kívánatos) —, akkor a kérdés félrevezető és kihívó marad, mert inkább őszintén és egyenesen arra kellene választ keresni: teljesítheti-e és milyen mértékben az egyház evangéliumi küldetését? Erre a válaszunk: igen; természetesen a lehetőségek és keretek szélesítésében mindannyian továbbra is bízunk, mint ahogyan eddig is. Változatlanul a realitások összefüggésében és önkifejtő erejében hívő optimista vagyok. Hiszek a munka és felelősségvállalás további alakulásában és izmosodásában. E meggyőződésemet két ténnyel szeretném alátámasztani. Egyházi részről meg kell állapítanunk, hogy szabadabb és enyhültebb légkörben folyik az evangelizáció munkája. A korábbiakhoz viszonyítva, amikor feszültebb, olykor ellentmondásokkal kísért körülmények között igyekezett az egyház pozícióit megőrizni vagy új hívőket a templomba hívni, ehhez képest feltétlenül fejlődésről, haladásról kell beszélni. Talán liberálisabb lett a légkör vagy inkább azt mondanám, toleránsabb, amelyet igazol a másik oldalról hangoztatott felmérő körütekintés és sok új belátás, hogy az egyháznak szerepe, küldetése ma is indokolt a szocialista társadalomban. Az állam részéről meg kell hallgatni a hivatalos megnyilatkozásokat, melyek igazat adnak abban, hogy enyhültebb, szabadabb és cselekvőkésebb az egész helyzet, amiben jelenleg élünk. Ma igen tekintélyes marxisták vallják, hogy a vallást talán már nem tekinthetjük csupán felépítménynek. Egy-egy vallás vagy egyház struktúráját nem szükségszerűen és egyoldalúan a gazdasági viszonyokat tükröző osztálytársadalom makrostruktúrája határozza meg, hanem a vallás is hat a társadalomra, magukra a társadalmi struktúrákra.

A dialógusról és a szolgálatról

Az itthoni dialógusról külföldön úgy írnak, mint „speciális magyar út”-ről, vagyis a sajátosan éppen nálunk kialakult kapcsolatról az egyház és állam viszonyulásában. A szinte egyedülálló „magyar modell”-ről van szó. E megfogalmazásra Kádár Jánosnak, az MSZMP első titkárának VI. Pál pápánál tett vatikáni látogatásánál a Szentatya következő kijelentése adott alapot: „Hiszünk, hogy az eddigi tapasztalatok igazolják a megtett utat: azt, hogy párbeszédet folytatunk a közös problémákról, ügyelve arra, hogy tiszteletben tartsuk az egyház és a hívők közös jogait, jogos érdekeit, ugyanakkor ügyeljünk arra is, hogy nyitottak

és kellően megértőek legyünk az állam sajátos gondjai és tevékenysége iránt... Mindez azt jelenti, hogy a Szentszék és a magyar egyház őszintén és becsületesen hajlandó továbbhaladni ezen az úton."

Párbeszédünk útjáról beszélünk tehát, az első megállapodástól kezdve, a Szent-székkal 1964-ben megkötött részleges megállapodáson át egészen Kádár János vatikáni látogatásáig. Ezzel le is zárult egy egységes, önmagában szakaszokra osztható, de felfelé ívelő útszakasz, amelynek tapasztalatait felhasználva tovább kell mennünk. S itt tartunk ma: a dialógus már megnyitott útján kívánunk továbblépni.

A dialógusról egyesek azt írták és írják ma is, hogy inkább formalisztikus próbálkozás, mint komoly szándékú tárgyalások megkockáztatása, s ezért az egész „dialógus ügy” nem több, mint eredménytelen és meddő látványosság. Akik a dialógust csak úgy tudják elképzelni, hogy hosszú előkészítés után, szakértők bevonásával a felek tárgyalóasztalnál találkozzanak, és ott elvek tisztázásával gyakorlati rendelkezésekben állapodjanak meg, mondjuk nálunk a vallásszabadság új proklamációjáról, a több katolikus iskoláról, a katolikus napilapról, a szerzetesrendek visszaállításáról, s még sorolni lehetne tovább, azok nem látják, hogy a magyar „speciális út” értelmét és jelentőségét nem ilyen megszokott keretben kell értelmezni. A politikai és társadalmi adottságok Magyarországon csak a lassú, lépésről lépésre haladó kibontakozást tették lehetővé. A párbeszéd nem tárgyalás, hanem találkozás, az óhajok és kívánságok olyan mérlegelése, hogy ebből közös belátás és adott esetben megegyezés is születessen. Tehát ha akarjuk, mindig „útközben levésről” van szó egyelőre vagy még mindig, s eközben — a dialógus minden előfeltételét szigorúan szem előtt tartva — sohasem az elméleti, hanem elvi szinteken túl valamilyen konkrét eredményhez való eljutásról. Ennek az útnak sajátos vonásai benne foglaltatnak VI. Pál pápa már idézett szavaiban.

A dialógusban fokozatok állapíthatók meg. Nálunk még mindig az első vagy alapfázis feltételeiről beszélünk. Meg kell lennie a kölcsönös bizalomnak, amit állandóan ápolni kell. Nem hiányozhat a közös megértésre való törekvés, ezért a lehetőségeket figyelembe kell venni, és jelen kell lennie a cselekvésre való készségnek. Ha így szemléljük az eddig történeteket, biztosan nemcsak remélhetjük, hanem ki is mondhatjuk, hogy még egyáltalán nem jutottunk el az út végéhez, az út még mindig nyitott, talán mindig nyitottabb is lesz. A lehetőségek adottak lesznek mindaddig, míg nem érintjük egymás határait, mindig szem előtt tartva, hogy a kereszténység és a marxizmus elvileg sohasem hozható egy nevezőre. A világnézeti és elvi határok azonban nem lehetnek okai annak, hogy ne merjük kimeríteni azokat a sokat ígérő lehetőségeket, amelyek az egyház és állam közötti kapcsolatból adódnak, mely valójában nemcsak valamilyen jó viszonyban vagy még jobb viszonyban fejeződik ki, s amelyben sohasem közös elvekről, hanem közös munkáról és együtt vállalt felelősségről beszélhetünk. Tufajdonképpen ugyanazt akarjuk mindkét oldalon: új embert egy új társadalomban!

A dialógus, amiről beszélünk, a remény-filozófiájából táplálkozik, éltetője a lehetőségekben rejlő realitás vagy a valószínűségek valósága. A lehetőségek akkor adnak perspektívát valamilyen megoldásra, ha nem leledzenek tisztán szubjektivitásban, ha nem csupán utópiák, hanem általános érvényű alapértékeket képviselnek és nem a régire irányulnak, a megmaradó megőrzésére, nem is a régi okvetlen figyelembevételére, hanem önmagukban is alkalmasak arra, hogy az útnak helyet adjanak. A dialógus újat, haladást, továbbbivőt keres. „Az egész emberiség ma átmeneti helyzet rendkívüli feszültségében él: mintha mindennap növekvőben lennének a konfliktusok, s mégis tanúi vagyunk világviszonylatban is a dialógus szükségességének és elkerülhetetlen vállalásának. A szegények már nem hajlandók tovább várni, a gazdagok még mindig csak védekeznek, és mégis növekszik a készenlét és elszántság a lehetőségek határain belül békés döntések meghozatalára a párbeszédekben” (H. Fries). A mai világhelyzet meg nem oldott kérdéseire az egyedüli válasz a józan és humánus perspektíva, és semmikepp nem a hidegháború vagy a fegyveres leszámolás. Ennek vetülete minden megoldást kereső dialógus szükséges színtöltje: nem kényszer, nem könnyelmű hazárdírozás, nem taktika, nem számítások sorozata, hanem erőbevetés az emberi jogok és emberi értékek megőrzése és kibontakozása érdekében.

Keresztény hitünk és mai küldetésünk tudatában híveink mindig szabadabb belátásban és megértésben szemléljük a hazánkban folyó párbeszédet, mind jobban rájönnek arra, hogy nem a történelmi helyzet kényszeréről van szó. A „történelmi diktátum” vállalása ellenkezően a keresztény reménnyel, és keresztény meggyőződésünkkel kifolyólag küzdenünk kell minden reménytelenség ellen. „Történelmi kompromisszum”-ról van szó, amelyben mindazokkal, akik velünk kapcsolatot keresnek vagy teremtet perspektívával és akarással velünk együtt élnek, közösen vallomást teszünk a szabadabb, liberálisabb, türelmesebb Európa mellett. Közösen hangsúlyozunk szellemi értékeket és erkölcsi eszméket keresünk.

Az egyház és állam viszonyának továbbalakulása szempontjából a dialógus, a megtisztított és utópiamentes dialógus látszik egyedüli útnak és lehetőségnek. Ez a dialógus nem szigetelődhet el a nagy emberi párbeszédől, amelyben a világ sorsát kívánjuk újrarendezni. Ehhez az újjárendezéshez az egyház elsősorban nem politikailag, hanem evangéliumi szolgálatával járulhat hozzá. Erről kell beszélünk a továbbiakban.

Az a szolgálat, amit ma az egyháznak és a hívőknek vállalniuk kell hazánkban, semmiben sem különbözik attól a hozzáállástól, amellyel a II. vatikáni zsinat értelmében minden keresztény embernek aktívan és felelősségteljesen részt kell vennie a világ alakításában. Az egész emberiség átalakulóban van, elsősorban külső tényezők, főleg a technika váltja ki a változást, amely elsődlegesen gazdasági, társadalmi, ugyanakkor azonban szellemi, kulturális és politikai kihátásokban is megnyilvánul. Maga az átalakulás irracionális folyamat, melyben a szellemi visszajelzések megnyilvánulásai, a közösség, és még inkább a közösség és az egyén ötvözetében a teljes, tökéletesebb ember kerül előtérbe, mint a legmagabb fejlődési folyamat közvetlen célja. Az ember és történelmi szerepének új értelmezéséről van tehát szó. A kérdés többé nem elvonatkoztatott: mi az ember önmagában, vagy lényegi alkata szerint; előtérben a funkcionális szerep áll: mi az ember feladata és szerepe a társadalomban?

Legújabbban nálunk marxista oldalról is ismételten megállapították, hogy az egyház és a vallásosság jelentős társadalmi tényezők. Számolni kell a vallásos tömegek jelenlétével és cselekvéseivel, főleg az általuk képviselt szellemi és erkölcsi tartalmakkal. Nem közömbösök e szellemi töltetek, nem közömbös az sem, hogy ezek milyen irányúak a nálunk mozgásban levő nagy társadalmi akarás szempontjából: visszahúzó, közömbös vagy építő jellegűek? Az egyház, főleg a II. vatikáni zsinat új indítékot kereső szemléletében, hitet tett amellett, hogy a híveknek világi elrendeltségükből kifolyólag társadalmi szerepet is kell vállalniuk, éppen ezért a lelkipásztorok ne mulasszák el a híveket társadalmi cselekvésre buzdítani, merjenek együtt menetelni, együtt vállalkozni a többiekkel, sőt javaslatokat is tenni. Ilyen értelemben, ha nem is az egyháznak, mint ilyennek és egésznek, vagyis mint intézménynek, de a hívőknek politikailag érdekeltnek kell lenniük az új, tisztultabb közélet megteremtésében.

A mai világ helyzete mindenképp kihívás a kereszténység számára. A katolikusoknak nyugtalanokká kell válniuk ennyi önzés, erőszak láttára, s a világ minden sarkában uralkodó mérhetetlen szegénység fel kell hogy ébressze lelkiismeretüket. Az egyház szempontjából komolyan aggasztó kérdés: tehetünk-e valamit, s ha igen, mit tegyenek a keresztények egy új, jobb világ érdekében, amikor a világban a gazdasági, társadalmi és politikai elkülönülések vagy lemaradások mind nagyobbak lesznek? A keresztényeknek a szegény Jézus nevében szolidaritást kell vállalniuk a kifosztottakkal, az elnyomottakkal, az igazságtalanul üldözöttekkel. Az igazságos világrendért sikra kell szállniuk nemcsak részvétnyilvánítással, hanem közös áldozatvállalással is.

Amikor világviszonylatban és hazánkban is elvitathatatlan, hogy a szocialisták és a kommunisták tanai szerint igazságosabb és emberibb társadalmat kívánnak megvalósítani, a keresztény lelkiismeret parancsoló szava alapján csatlakozni kell e nagy szándék végrehajtásának tervéhez. A reform-zsinat szellemében ki merem jelenteni, hogy az első lépés, még az esetleges logikai ellenvetések gátlásában is, csak optimista, spontán „igen” lehet, még akkor is, ha fenntartások felvetése is természetesen indokolt. A II. vatikáni zsinat világos nyelven így beszél: „Az egyház, ha teljességgel el is utasítja az ateizmust, mégis őszintén vallja, hogy minden embernek, a hívőknek és nem-hívőknek is együtt kell működniük, hogy

helyes módon épüljön a világ, mindnyájunk lakóhelye". Annyira világos e megfogalmazás, hogy már önmagában sem tűr egyenes irányú fenntartásokat vagy előfeltételeket sem az ateistákkal való együttműködés, sem pedig a végső kifejelet, a vallást kiküszöbölni akaró szocializmus végleges megvalósulásában, amikor ugyanis — a látszat szerint — a hívők segítik felépíteni azt a társadalmi szerkezetet, amelyben a vallásnak el kell hálnia, de amelynek valójában aktív tagjai maguk is. Íme, itt a sokat emlegetett ellentmondás, melynek megoldása mindaddig nem könnyű, ameddig nem helyezkedünk teljesen elvi álláspontokra, különösképpen teológiai megvilágításokra. A további alakulásról és végső kifejeletről van szó. A kezdeti marxista feltevések a vallás gyorsabb kimúlásáról vagy feleslegessé válásáról, a transzcendentális hitnek a kapitalizmus pusztító maradványává történt leminősítése, sok bántó adminisztratív eljárás, a hívők vallásos érzületét sértő közbelépések sorozatai, illúziókká lettek sok nagy akarnok és sok középser elképzelésében az egyház és a vallás sorsáról. Azt írja Lukács József: „A vallás vonatkozó prognózisok igen rövidlejáratúak voltak, a propaganda pedig inkább antiklerikális és vulgárisan ateista, mintsem marxista-ateista szellemű volt” (Lukács J.: Egyházak és vallásosság Magyarországon; Kossuth, Budapest, 1979).

Az ateizmus kérdéséhez röviden az alábbiakat fűzném hozzá. Az egyház mindig komolyan vette a marxista társadalmi analízist, amelyben több megfontolandó elem szerepel, a marxista valláskritika néhány komolyan veendő tételével együtt. E marxista kritika tételei azért korszerűek és azért hatnak, mert a keresztény szociális tanítás még mindig nem eléggé pragmatikus. A hívők számára elsősorban az evangéliumi erkölcsi eligazítás és a lelkiismereti információ maradnak döntő jelentőségűek a politikai és társadalmi állásfoglalásokkal kapcsolatban. A marxistáktól tanulni lehet és tanulni is kell, amiből viszont nem következik, hogy világnézeti álláspontunkat fel kellene adnunk. Ha komolyan megfontoljuk Einstein egyik kijelentését, hogy a világot nem a tudományos felfedezések, nem is az új gazdasági rendszerek, hanem a nagyobb és tisztultabb erkölcsi normák meglátása vitték mindig előbbre, akkor az ateista és a vallásos megoldás együtt mindaddig nemcsak lehetséges, hanem egyénileg, a „szubjektív szférában” igazolt is lehet, ha mindkét meggyőződés humánus és erkölcsi alapon rendezzi a másik emberhez, az egész világhoz való kapcsolatát. Ezen a téren az egyház sokat vár a mai keresztények hitbeli mélyülésétől és a mindig szélesebb körben jelentkező keresztény cselekvésre kész szolidaritás ébredésétől, ugyanakkor számolni kíván a másik oldal pluralista elismerésével és értékelésével, amely nem a kizárólagosságot, hanem a nyitott összefogást teszi cselekvési elvvé.

Amiről tulajdonképpen szó van a világ újjárendezésének kérdésében, az az ember emberisége, a közösséghez való viszonya, ennek mibenlétét vagy milyenségét viszont nem kell okvetlenül Isten létével vagy nemlétével eldönteni. Amiben a keresztények és a marxisták egyek: mindketten az ember önmegvalósításában keresik az élet értelmét, és pedig úgy, hogy a lét végső értelmének kérdéseit kívánják megválaszolni, az egyik a természetfeletti vagy evangéliumi hit eligazításával a világító értelem útmutatásai mellett, a másik az értelmes ember munkájának és a természet szintézisének dinamikájában alakítja ki azt a nézetét, hogy az emberi élet végső értelme a közösség szolgálata. Mindaz értelmes, ami önmagában hordozza magyarázatát és értékét. Ilyen az embernek az igazságra és a jóra való törekvése, saját képességeinek ebben az irányban való kifejlesztése, vagyis önboldogítása, de úgy és olyan fokban, hogy a másik embert se gátolja abban, hogy szintén boldog legyen. Mindaz, amit az alapértékekről vagy alapjogokról mondani tudunk, kiolvasható az ember értelméből és szabad természetéből. A dialógusban már csak azért sem hivatkozunk az emberek egymáshoz való viszonyában Istenre, mert így az emberi jogok kérdésében sohasem tudnánk közös nevezőre jutni. Ma valóban nem annyira az isten-kérdés, hanem az ember-kérdés van előtérben, vagyis az élet értelmének, célszerűségének dilemmája. „A mai ifjúságnak az a drámája — olvastam egy helyütt —, hogy mindene megvan, — egyet kivéve! De ez az egy lenne a lényeg, mert ez nem más és nem is kevesebb, mint az élet értelmének kérdése” (Fr. Dessauer).

II. János Pál pápa első enciklikájában és legutóbbi megnyilatkozásaiban ismételtén hangsúlyozta a ma legerősebb kérdésének elsőbbségét, a társadalmi megújulás fontosságát és ennek alapfeltételeként ismét az ember belső változását,

az erkölcsi megújulást jelölte meg. „Az ember látható, a »világ« feletti uralmának feltétele és lényege, hogy az etika a technika felett álljon, hogy biztosítsuk a szellem felsőbbségét az anyaggal szemben. A gazdasági élet struktúráinak nélkülözhetetlen átalakítása útján nem haladhatunk biztonságosan előre, ha nem valósul meg a valóságos fordulat az ember gondolkodásmódjában, akaratában és szívében.”

A keresztények és marxisták találkozásának és együttműködésének alapja az ember, az emberi közösség, a haladás és az erkölcsi megtisztulás iránti elkötelezettség. Az egyház és hívei a társadalom építésében és a politikában is vallás-erkölcsi motiváció alapján kívánnak hozzájárulni saját munkájukkal, személyi érdekeik latbavetésével és áldozatvállalásukkal is, mint ahogy a keresztény ember egyéni és családi boldogságát is az evangéliumi etikától irányítva kívánja építeni. A pápa tanítását követve, mi is azt mondjuk, hogy az embereknek elsősorban a szív, az akarás és a kölcsönös megértés dimenziójában kell egymásra találniuk, melyből azután minden más összefüggés és konstrukció elindulhat. Az alapértékek megbecsüléséről, a társadalmi igazságosságról van szó elsősorban, de közösen kell a munkáról, a morálról, az áldozatvállalásról, az önfegyelmről, a szolidaritásról és a békéről is beszélnünk. Ha különböző nyelven szólalunk is meg, mégis ugyanazt mondhatjuk.

A hívők a jövőben is ragaszkodni kívánnak hitükhöz, „a hívő parasztok, munkások és értelmiségiek vallásuk szellemében kívánnak engedelmeskedni, az igazság és szeretet világaért tevékenykedni” (Lukács J.). Érzik a hívők, hogy a hazájukat szerető, odaadással és becsületesen dolgozó vallásos emberek megszűntek csak „megtűrt” vagy „másodrendű” állampolgárok lenni. Ha az egyház és állam viszonyában az eddigi felfelé ívelést, a kölcsönösen elért nyugodt és harmonikusabb légkört vesszük figyelembe, biztosítottabb alapról tekinthetünk a jövő felé. A katolikus egyház immár harmincéves lojalitása feljogosít bennünket arra, hogy az egyháznak biztosított belső szabadsága és önrendelkezési joga, az ünnepélyesen megígért autonómia tudatában várhassuk azt, hogy éppen a függetlenség, az öntevékenység törvényes elismerésének joghelyzetében állva tudjunk reménykedni. Még több bizalmat kérünk a hívők őszinteségének, helytállásának, az egyházi vezetők nyitottságának még teljesebb elismerését és értékelését szeretnők látni, hiszen a püspökök mindig a római Szentszék és az állam közös meg egyezése és a kormányunk kinevezés előtti előzetes hozzájárulása alapján kormányozzák a helyi egyházakat. A hívőkkel való személyes foglalkozás, lelki gondozásuk, hitbeli műveltségük ápolása ma már magától értetődő lett, és a megtisztított báziselvek követése, az ifjúság közösségi, valamint a nemzeti egység iránti elkötelezettség érdekeltiségének figyelembevétele nagy reményekre jogosítanak fel bennünket. Az államvezetés részéről általános törekvés, hogy „népünk és az egész emberiség békéje, jóléte, szociális haladása érdekében a hívőknek, az egyháziaknak a más világnézetű emberekkel való együttműködését ne csak lehetségesse tegyük, hanem elő is mozdítsuk” (Lukács J. i. m.). Emberileg megalapozottabb, erőteljesebb, hívőbb és vonzóbb katekézisre van szükségünk. Amilyen fontos ma a szociális kommunikáció, olyan fontos az új szolidaritás hirdetése és erősítése is. A hívők számára több információra lenne szükség. Ezért szerepelt — és járt bizonyos eredménnyel — már évek óta kéréseink között a sajtó és a könyvkiadás vonalán a lehetőségek bővítése.

Lépteink a holnap felé bátrak és határozottak. Most már mindkét oldalon abba kellene hagyni a negatívumok keresését és felsorolását. Végleg fel kellene számolni a bizonytalanságok és gyanakvások érzelmi töltésű maradványait. A közös nagy értékek birtokában, az új ember és az új társadalom akarásában, a végcél követésében, a nemzeti egység ápolásában, a testvéri összefogás vállalásában szeretnénk a ma talájan állva nyitottan a jövőbe nézni. Az eddigi pozitívumok, a közös eredmények feljogosítanak bennünket arra, hogy bízunk a felvetett problémák megoldásában és a sikerebb jövőben.

Harminc esztendővel a megállapodás után

A Vigília főszerkesztője arra kért, hogy a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Magyar Katolikus Püspöki Kar közötti megállapodás 30. évfordulója alkalmából fejtssem ki véleményemet mind a múlt, mind a jelen eredményeiről és gondjairól, az eltelt három évtized fejleményeiről, az állam és a katolikus egyház új típusú kapcsolatáról.

Évfordulókon visszatekintünk az eltelt időre, a megtett útra. Elhangzott beszédek, nyilatkozatok, újságcikkek között keresgélünk, mert az emberi emlékezetnél jobban őrzik a részleteket, véleményeket a már-már megszárgult újságlapok. Vajon mit jelentett harminc évvel ezelőtti a megállapodás az államnak és az egyháznak? Csupán egy folyamat befejezését látták-e, vagy egy új, merőben más kapcsolatot reményteljes elindulását?

A *Szabad Nép* 1950. szeptember 1-i belső vezércikke így ír: „Örömmel üdvözljük a megállapodást Népköztársaságunk Kormánya és a Katolikus Püspöki Kar között. Reméljük és hisszük, hogy a megállapodásból élet, valóság lesz, hogy a katolikus egyház a megállapodás szellemében bekapcsolódik a hazánkban folyó építő munkába és a békemozgalom tevékeny támogatásába — mint ahogy a katolikus hívők milliói eddig is segítették építeni a szocializmust és védeni a békét. Reméljük, hogy ezzel a megegyezéssel valóban valami új kezdődik az állam és az egyház viszonyában.”

A Katolikus Papok Országos Békebizottsága ülésén, mint a *Magyar Nemzet* ugyanez év szeptember 3-i száma hírül adja, a nemrég elhunyt dr. Horváth Richárd budapesti plébános, a katolikus papi békemozgalom egyik alapító tagja, többek között a következőket fogalmazta meg: „A megegyezés azt bizonyítja, hogy azoknak lett igazuk, akik ezt a mozgalmat kezdeményezték. Sőt, abban, hogy a megegyezés létrejött, része van ennek a papi békemozgalomnak. Ezzel milliók régi vágya és kívánsága valósul meg. Bizonyára meghozza azokat a gyümölcsöket, amelyekkel dolgozó népünk vár tőle... új szellemiséget kell létrehoznia és új lelkiület...”

Az *Új Ember* szeptember 10-én vezércikkében írja: „Meg kell állapítani, hogy az egész magyar sajtó megjegyzéseiből az esemény fontosságának, várt és öröndetes voltának jelzésén kívül kicsendül egy nagyon előnyösen és reményt keltően ható higgadt hang. Mintha ez is jelezné, hogy az egyház és állam viszonyának, a magyar katolicizmus és az új magyar államiság egymással való kapcsolatának oly hosszú időn át oly hevesen tárgyalt kérdései és a magyar katolicizmus magatartására vonatkozó tételek végre esetleg kikerülhetnek az ellentmondás és a szenvedélyesen való vitatás tüzes légköréből. Meg lehet jegyezni, hogy eme megállapodás megkötésének egyebek között az is volt az egyik célja, s ez mint részlet: szervesen és harmonikusan olvad a megállapodás céljának nagy egészébe. Ezt a célt pontosan fogalmazza meg a megállapodás bevezető szövegének kifejezése: Attól az óhajtól vezérelve, hogy az állam és a katolikus egyház békés együttélését biztosítsák és ezzel a magyar nép egységét, építő munkáját, hazánk békés fejlődését előmozdítsák. Az így megfogalmazott célban, egyellen szó sem lehet valami formulaszerűen felfogott kifejezés-sor henye tartozéka; itt minden szónak fontos és pontos valósága van a megállapodást megkötő felek mindkettője részéről.”

Az idézett megnyilatkozásokból is kitűnik, hogy a közvélemény, a kommunisták és a vallásos emberek, a papság a történelmi jelentőségű okmányokat megillető méltatással fogadták a megállapodást, amelynek megvalósítása egy ígéretes jövő biztosítékát jelentette. A korabeli megnyilatkozások a nyugtalanságot és a bizonytalanságot felváltó bizakodást, a jövő iránti reménykedést tükrözik.

Három — küzdelmes, ellentmondásokkal és kölcsönösen elkövetett tévedésekkel, hibákkal is járó, de egészében eredményes — évtized után a Magyar Szocialista Munkáspárt XII. kongresszusán a Központi Bizottság beszámolója megalapozottan állapította meg: „Társadalmunk kiegyensúlyozott helyzetét tükrözi az

állam és az egyházak közötti rendezett viszony is, amely sok figyelmet igényelt és igényel mind az államtól, mind az egyházaktól. Az állam az Alkotmány szellemében biztosítja a lelkiismereti szabadságot és az egyházak autonóm működésének feltételeit. A vallásos emberek egyenragú állampolgárként vesznek részt a szocializmus építésében, a közéletben. Az egyházak tiszteletben tartják államunk törvényeit, támogatják az országépítő munkát. Az egyházak vezetői éppen a közelmúltban állapították meg, hogy az állam és az egyházak kapcsolata az utóbbi években tovább fejlődött, és ma már nem egyszerűen rendezett viszonyról van szó, hanem a nép javára végzett közös munkáról. Az állam és az egyházak mai rendezett viszonya a közösen kialakított megállapodások korrekt megtartásának alapján jött létre, és így fejlődhet tovább a jövőben is. A magunk részéről, elvi alapokon, ezen az úton kívánunk tovább járni."

A Magyar Katolikus Püspöki Karak a 30. évfordulón kiadott nyilatkozata többek között így foglalja össze a fejlődést: „Mai visszapillantásunk arról győzhet meg bennünket, hogy 30 év folyamán az egyház valláserkölcsei és evangéliumi küldetésének tudatában a hívők egyre inkább hozzájárultak a szocialista társadalom célkitűzéseinek, a teljesebb demokrácia, az emberibb emberségre való törekvés elősegítésének akarásában. Így alakulhatott ki a mai állapot, amely az egyház és állam viszonyának értelmezésében már túljutott azon a kezdeti fogalmi megjelölésen, hogy az egyház és állam között kölcsönös jó viszony áll fenn... az egyház és az állam viszonyát a magyar haza javáért küzdők közösségének kölcsönös megértése és felelőssége fejezi ki... A harminc évvel ezelőtti megindított közös útnak meg volt az értelmes megalapozása és az egész emberért sikraszálló cél megjelölése. Ma megnyugvással azt könyvelhetjük el, hogy eredményes úton jártunk. Bizunk abban, hogy mindazok a tényezők, amelyek az egyház saját területén saját erkölcsi befektetését elősegítették, a jövőben is egyre jobban megvalósulhatnak. Az egyház és állam viszonyának alakulásában az elmúlt harminc évet, mint a kibontakozáshoz vezető közös és küzdelmes erőfeszítést kell felfognunk, melynek eredményéért olykor türelmesnek kellett lennünk. Ma már tisztultabb légkörben ismét fel akarjuk mérni a teendőket, és egymással kezét fogva igazi szövetségi politikában, testvéri együttműködésben kívánjuk építeni új, boldogabb jövőnket."

Az idézett állásfoglalások jól érzékeltetik, hogy felszabadulásunk óta, különösen a legutóbbi húsz esztendő alatt, a fejlett szocialista társadalom jellegének megfelelő új minőségű kapcsolat alakult ki az állam és a katolikus egyház között is. E történelmi időszak alatt kifejlődött rendezett kapcsolat és jó viszony megfelel a társadalom és az egyházak valóságos érdekeinek. Ez akkor is igaz, ha egyesek túl lassúnak, mások túl gyorsnak tartják a fejlődést, ha a realitásoktól elrugaszkodók egyik része az egyház, másik része a szocializmus jövőjét félti, az állam és az egyházak között kialakult és most már tartósan megerősödött, konstruktív, az egész magyar nép érdekeit szolgáló kapcsolatok alakulásától. A jelenlegi kedvező helyzet ma már szinte természetesnek látszik. Viszont a történelmi előzmények felvillantása nélkül, különösen a fiatalabb korosztály előtt, talán túl optimistának tűnik.

Mint ismeretes, Magyarország azokhoz a kelet-európai országokhoz tartozott, ahol az állam és az egyház különválasztását a XIX. századi polgári forradalom nem oldotta meg. A felszabadulást megelőző időkben az egyházak a régi társadalmi rend támogatói voltak és több egyházi vezető a felszabadulás után is a letűnt rendszer érdekeit próbálta képviselni. A felszabadulást követő években a kommunista pártnak és a demokratikus erőknek az új társadalom alapjainak lerakása közben vissza kellett szorítaniuk a restaurációs kísérleteket. Ez a küzdelem a születő új társadalom politikai harca volt a régivel szemben. Ebben az időszakban az osztályharc elszakíthatatlan részeként kiéleződött az állam és az egyházak viszonya. Jelentős egyházi vezetők ellenállását kellett leküzdeni a föld-reform megvalósításánál, majd 1948-ban az iskolák, a gyárak, a bankok államosításakor. Az állam és az egyházak kedvező viszonyának alakulása tehát ilyen küzdelmek között jött létre. Államunk a felszabadulás után átfogóan rendezte az egyházak közjogi helyzetét. Az új demokratikus kormány megszüntette a hátrányos megkülönböztetést a bevett és elismert vallásfelekezetek között. 1949-ben a Magyar Népköztársaság Alkotmánya különválasztotta az egyházat az államtól.

Az egyházakkal kötött megállapodások jelentősége elsősorban abban van, hogy lényegében lezárták a bonyolult társadalmi és politikai harcok az időszakát.

Ahogy létrejöttek a szocialista társadalmi rend alapjai, úgy szorultak vissza az egyházakban is a kizsákmányoló rendszert támogató erők. Megteremtődtek a keretei annak, hogy az egyházak és a szocialista állam között korrekt, lojális, fokozatosan javuló viszony alakuljon ki a szocialista társadalom építésének folyamatában. Az állam és az egyházak közötti megállapodás megkötésére alapvetően az adott lehetőséget, hogy a demokratikus magyar állam megalakulásától törekedett biztosítani a lelkiismereti szabadságot és a vallás szabad gyakorlásának jogát. A megállapodás ennek az alkotmányos jognak a gyakorlati kereteit szabályozza. Az elmúlt évtizedek tanúsága szerint az egyházakkal — köztük a katolikus egyházzal — kötött megállapodás kiállta az idő próbáját. A megállapodások segítettek a hívő embereket abban, hogy tiszta lelkiismerettel működjenek együtt a marxista világnézetű emberekkel egy új, igazságosabb és emberibb társadalom építésében. Lehetővé tették, hogy az egyházak megtalálják helyüket egy, az előzőtől merőben különböző társadalomban. — Megakadályozták a komoly konfliktusok kialakulását, jelentős erőket szabadítva így fel az egész társadalom együttműködése javára, világnézeti különbségtétel nélkül. Megteremtették a marxista-keresztény párbeszéd lehetőségét, s ezáltal egy új típusú kapcsolatnak, az állam és az egyházak hosszú távú együttműködésének alapját.

Az állam az egyházakkal kötött megállapodásokban vállalja a vallásszabadság biztosítását és ennek megfelelően lehetővé teszi, hogy az egyházak a megállapodásokban és az állami törvényekben rögzítetteket figyelembe véve saját törvényeik szerint folytassák tevékenységüket. Elismeri az egyházak önkormányzati tevékenységét, azokban a keretekben és módon, amelyekben ezt a tevékenységet a mindenkor egyházi törvények szabályozzák.

Az állam és az egyházak viszonya a megállapodás óta eltelt harminc év alatt nem volt problémamentes. A személyi kultusz idején előfordultak adminisztratív túlzások és érvényesült az a téves szemlélet is, mintha a vallásos világnézet adminisztratív eszközökkel megszüntethető lenne. Ugyanakkor az egyházakban is történtek kísérletek, hogy vallási tevékenység leple alatt szocialistaellenes és államellenes akciókat kezdeményezzenek. Ezek azonban ha okoztak is átmeneti nehézségeket, történelmi perspektívában vizsgálva, nem voltak meghatározóak az állam és az egyházak viszonyára nézve. Zavarták, de nem akadályozhatták meg a viszony pozitív irányú fejlődését.

A magyar kormány egyházpolitikája a marxizmus—leninizmus tanításainak alkotó megvalósítása a mi viszonyaink között. A szilárd elvi alapokon nyugvó szövetségi politika megvalósításánál abból indulunk ki, hogy társadalmunkat világnézetiileg különböző felfogású emberek alkotják. Ez az állam és az egyházak számára egyaránt olyan objektív körülmény, amit tudomásul kell venni és minden gyakorlati lépésnél szem előtt kell tartani. Miközben mint marxisták az együttműködés során elveinkből semmit nem engedünk, az egyházaktól sem kérjük, hogy vallásos világnézetük kérdéseiben elvi engedményeket tegyenek. Az állam és az egyházak kapcsolatában és annak továbbfejlesztésében döntő mozzanat, hogy mindkét fél szilárdan a maga elvi bázisán áll. A tapasztalat szerint mindkét fél képes és egyre inkább hajlandó is álláspontját korszerűsíteni anélkül, hogy az elvi bázisukat érintené. Az egyházak haladó erői és a tudományos szocializmus képviselőinek találkozása és párbeszéde olyan szükségszerűség, amely az emberiség számára új perspektívákat tár fel. A szocialista társadalom és az egyházak közötti párbeszéd mindinkább az együttműködésre összpontosul. A dialógust az egyház és az állam is igényli, azt egyik sem nélkülözheti.

A világnézeti különbségek mellett is lehet politikai együttműködés. A kommunisták, a szövetségi politika értelmében, partnernek tekintik a vallásos elveket valló honfitársaikat a társadalom építésében, hiszen közös célunk az, hogy társadalmunk minél gyorsabban haladhasson előre a fejlődés útján. Kádár János, az MSZMP első titkára erről így nyilatkozott: „... hívők és az egyházak tekintetében mi most egészen más helyzetben vagyunk, mint öt vagy tíz évvel ezelőtt. Az egyházak kivétel nélkül lojálisak rendszerünk iránt, elfogadják a szocializmust, mint az ország népének célját, programját. Lehet, hogy ezzel az egyházak prolongálják saját létüket? Lehet. Ők is benne élnek a szocialista társadalomban. De nekünk a forradalmi célokért dolgozva, minden együttműködésre kész erővel össze kell fognunk. Azt mondhatják erre: ez kompromisszum. Lehet persze így is nevezni. Mi Lenintől azt tanultuk, és azt is képviseljük, hogy minden kompromisszum elfogadható, ami forradalmi ügyünkért elősegíti, csak az a komp-

romisszum nem fogadható el, ami árt a forradalom ügyének. Ez nem elvi, ideológiai engedmény, hanem meghatározott célok érdekében megvalósuló politikai együttműködés. Ha ilyen vegyes, materialistákból és nem materialistákból álló társadalomban élünk, akkor így fogjuk felépíteni a szocializmust, csak épüljön fel minél gyorsabban, minél szilárdabbá és minél hamarabb jussunk előre.” (Budapesti pártaktíva értekezlet, 1976.)

Mi segítséget nyújtunk minden olyan kezdeményezéshez, amely hozzájárul a hazafias és humanitárius célkitűzéseink megvalósításához. Nagyra értékeljük az egyházak vezetőinek, papjainak és híveinek azokat a megnyilatkozásait — még inkább tetteit —, amelyek a munkában való helytállásra, a rendezett családi életre, az emberiség jólétének emelésére, közös javainak, kulturális értékeinek védelmére, s nem utolsósorban egyetemes békéjének megteremtésére irányulnak. Társadalmunkban megvan az igény, az egyházakban pedig a készség, hogy részt vállaljanak közös céljaink megvalósításából.

Az egyházak képviselői aktívan részt vesznek a közeleti tevékenységben, a különböző szintű állami szervek és a társadalmi szervezetek munkájában: jelenleg 6 egyházi személy országgyűlési képviselő, közülük ketten tagjai a Népköztársaság Elnöki Tanácsának, a megyei, a városi, a községi tanácsoknak 63, a Hazafias Népfront különböző bizottságainak pedig kb. 600 egyházi személy a tagja. A magyar egyházak híveiket ma a békére nevelik, és képviselőik minden fórumon az egyetemes béke szószólói. Kifejezésre juttatják, hogy társadalmunk számára létszükséglet a béke, és ez lényegéből következik, mert mi építeni és fejlődni akarunk.

Harminc év távlatából elmondható, hogy az állam következetesen arra törekszik, hogy tiszteletben tartsák az egyházak működési és a honpolgárok világnézeti szabadságát. Nemcsak elvileg nyilvánítja ki az emberi szabadságjogokat, köztük a lelkiismereti szabadságot és a vallás szabad gyakorlásának jogát, hanem szavatolja is azokat és biztosítja érvényesülésükhöz a társadalmi feltételeket.

Az állam a megállapodásban rögzített határidő elteltével is biztosítja az anyagi támogatást az egyházaknak, több tekintetben gondoskodik az egyházi személyekről és alkalmazottakról: államsegélyt, betegségi biztosítást és más kedvezményt bocsát rendelkezésükre, hozzájárul az egyházak dologi kiadásainak fedezéséhez, az egyházi jellegű műemlék épületek, templomok restaurálásához, stb.

Az is tudott, hogy immár több, mint másfél évtizedes kapcsolatunk van a Vatikánnal, és különböző megállapodásokkal számos kérdést rendeztünk. Ennek első állomása volt az 1964-ben kötött részleges megállapodás, amely ma is eredményesen szolgálja mindkét fél érdekeit. Kádár János és VI. Pál pápa találkozója megerősítette ezeket az eredményeket, az együttműködés kialakult elveit és gyakorlatát, amelyet helyesnek tartottak a jövőben is fenntartani. Agostino Casaroli bíboros, államtitkár legutóbbi magyarországi látogatása bátorítást jelent mindazok számára, akik a nemzetközi feszültségek szítóival szemben küzdenek. A Szentszék és a Magyar Népköztársaság közötti kapcsolatok alakulása jól példázza, hogy csak szilárd elvi politikával, a realitások talaján nyílt, őszinte párbeszéd útján lehetséges a valóságos előrehaladás.

Egyházpolitikai helyzetünkről, elveinkről és gyakorlatunkról az elmúlt évtizedekben mind barátaink, mind ellenségeink sok információt, ismeretet és személyes benyomást szerezhettek. Mind többen vannak, akik elismeréssel tekintenek a magyar állam és az egyházak felelős tényezőinek közös erőfeszítéseire, és csökken azoknak a száma, akik a szocialista társadalomban működő egyházakat és a vallást reakciós politikai célra, illetve azok védelmére akarják felhasználni. Ma már mind kevesebben vitatják, hogy a marxisták célja egy igazságosabb társadalom felépítése és hogy a szocializmus sikereit nem a vallás elleni küzdelem eredményein lehet lemérni.

Tapasztaljuk azonban, hogy újra és újra megélnéülnek olyan vélekedések, amelyek megkérdőjelezzik és gyanakvással fogadják egyházpolitikai helyzetünk szilárdságát. Éppen azok, akik a múltban is „jó tanácsok” ürügyén be-bekiabáltak az országból. Hová jutottunk volna, ha hallgatunk arra, amit ma már ők is inkább öngazolásul, egyesek anyagi érdekeiktől is indítatva, ismételve, helyenként ingerülten és izléstelenül. Nem túl jelentős személyek és csoportok ezek, ezért nem szükséges nagyobb fontosságot tulajdonítani nekik, bár tevékenységük elsősorban az egyházak hazai és nemzetközi érdekeit sérti. Esetenként nyílt, gyak-

ran burkolt támadásoknak vagyunk — a hazai egyházak és az állam — célpontjai. A valóságos és álproblémákat szándékosan összekeverve némelyek arra a következtetésre jutnak, hogy Magyarországon az egyházak nem szabadok, csupán „hallgató egyházak”. De vajon miért nem hallják egyesek a magyar egyházak „hangját”? Ebben szerepe van bizonyos nyugati tömegkommunikációs eszközöknek is, amelyek a szocializmussal kapcsolatban többségében csak a hidegháborús körök érdekeinek megfelelően manipulált információkat engedik be a köztudatba. Aki elfogulatlanul szemléli a mai magyar társadalmat és benne az egyházak életét, megfigyelheti, hogy sem hitéleti, sem teológiai szempontból nem hallgatnak. Vannak, akik az ún. „prófétai szolgálatot” kéri számon a magyar egyházaktól. Nos, ha jól tudjuk, az Ószövetség nagy prófétái elsősorban saját népüknek voltak élő lelkiismeretei és kritikusai. A hazánkban élő egyházak ebben az értelemben sem hallgatnak, hanem igen aktívan részt vesznek az egész népünket érintő társadalmi kérdések tisztázásában, megoldásában.

A magyar egyházaknak jelentős történelmi, teológiai tapasztalatait a nemzetközi egyházi életben — különösen a hidegháború utáni korszaktól kezdve — egyre figyelmesebben fogadják. A nemzetközi egyházi szervezetek és egyházak a tények ismeretében figyelemmel kísérik a magyar egyházak tettekkel alátámasztott, nagyon is jól hallható szavát. Ez jelzi, hogy az egyházakon belül élénk szellemi mozgás van. Nincs hazánkban olyan „hallgató egyház”, amely helyett külföldről kellene elmondani valamit. Csak azok csalódnak, akik a zavar, az összeütközések zörejét, zaját akarják hallani mindenáron ebből a kis országból.

Az elmúlt évtizedekben a társadalmi fejlődéssel összhangban megerősödtek egyházpolitikai helyzetünk jellemző vonásai. Magasabb szinten ötvöződnek a múlt jó és rossz tapasztalatai, küzdelmei, mai eredményeink és gondjaink és a feladatok. A jövőben is különbséget teszünk a marxista párt ideológiai és politikai céljai között. A politikai programunk megvalósítása során az ideológiai célokat nem önmagukban nézzük, hanem a politikai célokhoz való viszonyukban és következetesen törekszünk a helyes viszonyuk betartására.

Az egyházakkal való kapcsolatunk éppen ezért elvileg megalapozott, de természetesen előfordul, hogy egyes személyeknél pragmatikus taktikának minősül e fontos társadalompolitikai kérdés. A párt és a társadalom számára, amint ezt az MSZMP szövetségi politikája igazolja, a politikának ez a terület is a nemzeti egység szüntelen megvalósítását szolgálja. Ma már nem csupán teória, hanem tartós valóság a különböző világnézetű emberek, a marxista és vallásos világnézetű dolgozók nemzeti összefogása, amelyet mind az állam, mind az egyházak támogatnak és segítenek. Mi arra törekszünk a jövőben is, hogy cselekvéseink alapjait a valóságos helyzet és a valóságos érdekek szolgáljanak. Mindez feltételezi, hogy az óhajokat és ábrándokat, a ma oly divatos nosztalgiát vagy a mechanikus leegyszerűsítéseket szembesíteni kell a valósággal. A vallásban önmagát kereső embert a szocialista társadalom aktív résztvevőjének tekintjük, és segítséget nyújtunk minden olyan törekvéshez, amely bár vallásos motivációból indítottan, de jelen akar lenni a szocialista társadalom építésében. Tapasztaljuk, hogy a nemzetközi egyházi élet kiemelkedő személyiségei közül egyre többen ismerik fel, hogy marxisták és vallásos emberek között nemcsak egy adott szocialista társadalomban lehetséges az együttműködés, hanem világméretben is. Erre utal az európai kommunista és munkáspártok ez év áprilisi felhívása: „... Amikor a békéért és a leszerelésért vívott harcról van szó, mi, Európa valamennyi országának kommunistái; készen állunk bármely párbeszédre, bármely tárgyalásra, bármely közös akcióra. Azt óhajtjuk, hogy ennek érdekében fogjon össze minden békeszerető erő. Bármely nemzet fia legyünk, bármilyen meggyőződésünk, életmódunk, mindenkinek, a kommunistáknak, a szocialistáknak, a szociáldemokratáknak, a keresztényeknek és más vallások híveinek azt mondjuk: A béke valamennyiünk közös kincse!”

Értékesnek tartjuk az egyházi világszervezeteknek, egyes vezetőinek és irányító testületeinek az utóbbi években kifejtett erőfeszítéseit, amelyekkel támogatják az európai biztonság és együttműködés ügyét, a helsinki záróokmány teljes megvalósítását, a hidegháborús törekvésekkel szembeni ellenállást, a leszerelés, az új gazdasági világrend megteremtését, a faji megkülönböztetéssel szembeni erőfeszítéseket. A kedvező tapasztalatok mellett szólni kell azonban arról is, hogy a világszervezetek még nem élnek eléggé a szocialista országokban levő

taggyházaik tapasztalataival és készségével, hogy hatékonyabban közreműködjenek munkájukban. A még mindig jelentkező rágalmakat a nemzetközi egyházi központok, világszervezetek rendszerint válasz és helyesbítés nélkül hagyják.

* * *

A marxisták és a vallásos emberek együttműködésének történelmi távlatai vannak. Hosszú folyamatról van szó, amely hazánk, egész népünk érdekeinek megfelelően alakul. Ma hazánkban a szocializmus élő valóság. Egész dolgozó népünk ügye lett a szocialista társadalom felépítése; igaz, hogy sok gondnal, problémával kellett és kell napjainkban is megküzdünk — feladataink nem könnyűek. Nagy eredményünk, hogy megvalósult és tartalmában szilárdan áll, méreteiben pedig szélesebbé vált a nemzeti egység. Egy olyan nemzeti egység, amelyhez hasonló történelmünk során nem volt; nem csupán deklarált, s nem „megfoghatatlan”, hanem pontosan körvonalazható, amely gyakorlatiá vált a mindennapi életben és tükröződik az államn és az egyházak rendezett viszonyában. Természetesen reálisan számításba vesszük, hogy az élet esetenként váratlan fordulatokat hoz. Nyitottak és fogékonyak vagyunk a változások iránt, türelmesen elemezzük az új körülményeket, igyekszünk rugalmasan reagálni azokra, hiszen a jelen és a jövő kérdéseire nem adhatunk mindig kész válaszokat. Hazai és nemzetközi tevékenységünket továbbra is a népek, köztük a magyar nép érdekei határozzák meg.

BÍRÓ IMRE kanonok, az **OBKB** főtitkára,
az **Elnök**: Tanács tagja

Harminc esztendő a párbeszéd útján

Keresés nélkül is együtt a sokféle közösség, melyet az édes anyanyelv használata tesz egy néppé. Egymás mellett és egymással együtt élnek, ugyanazt az utat követik nap nap után. Ismerik már egymást, mert sokszor találkoznak. Megértik egymást, egyetértenek. Így él egy maroknyi nép a Duna-Tisza-táján, immáron emberöltőnyi idő óta. Összekovácsolta sok szenvedés, a háború pusztítása és mindenekelőtt a béke akarása.

Ezt a népet szolgálják oltárnál, táplálják szívszékéről a katolikus egyház papjai. Hivatásuk sikeres teljesítésének záloga abban áll, hogy egyek a hívekkel, azonos nyelven beszélnek, ugyanúgy gondolkoznak, mint ők. A magyar nép szívéből elemi erővel feltörő békevágy megnyilatkozásra készítette a papságot is. Harminc évvel ezelőtt hangzott el az első szó a béke közös nyelvén abban a párbeszédben, melyben a pap egyházát, a hívek közösségét képviseli küldetése révén.

A párbeszédben szükség van a másik félre, aki ugyanúgy mondja: béke, és egyazon igyekezettel fáradoz megvalósításán. Ellenséges vagy szembenálló felek között nem jöhet létre párbeszéd. Azok csak löni tudnak egymásra. A béke: fegyvernugvás, kézfogás, együttműködés. Így, és nem ellenségesen párok, hanem összetartozóan azok, akik másként gondolkoznak sok mindenben, de mégis van közös témájuk.

A másként gondolkodás alapvető emberi szabadságjog. Egyazon nyelvet beszélők is gondolkodhatnak különféleképpen. Fölmérik és megállapítják egymásról a különbözőséget. Elfogadják egymást ezzel együtt. Nem akarják megváltoztatni egymást. *Tisztelik egymás felfogását.* Tiszteletben tartják magát az embert is a saját külön világnézetével, ideológiájával. A szembenálló feleket jellemző félelem feloldódik, helyét a kölcsönös bizalom foglalja el. Minden párbeszéd alapja ez a tisztelet és bizalom.

A párbeszéd nem vitatkozás vagy veszekedés. Az ilyen ellenséges megnyilatkozásokat eleve kerülni a közös jóakarat, melyet csak egy cél vezérel: építeni, előrehaladni a közös úton. Ezért a kezdeti lépés — és talán a legnehezebb — az volt, hogy közös témát találjanak a beszélő párok. Amint egy évtizeddel később XXIII. János pápa tanította: keresni azt, ami összeköt és nem azt, ami szétválaszt. Sokkal több van, ami összeköt, és a közös, nagy cél érdekében elhanyagolható, vagy legalábbis félreállítható a különbség. A harmincéves párbeszéd közös témája a béke.

A nagy cél nem más, mint maga az élet. Az élet és a halál kérdése öt évvel a gyilkos háború befejezése után is égető gond maradt. Előbb a „meleg”-háború volt, melyet az ágyúk tüze és a bombák robbanása melegített, forróstótt elviselhetetlen izzásig. De nyomába lépett, sőt egyre fokozódott egy másik, a „hideg”-háború, amikor nem lőttek, csak fenyegettek vele, amikor nem támadtak harctéren, csak az éter hullámain és az újságok hasábjain, s ezzel az idegek háborús hadszínterévé változtatták az egész Európát. Befagyasztottak minden emberi kapcsolatot és vasfüggönnyel vontak országok és emberek közé. A fagyhalál pedig éppúgy veszélyezteti az életet, mint a tűz. Ezért az élet nevében a békét kellett választani. Ma már mindenki elismeri, hogy nincs más választásunk, mint a béke és mindenki belátja, hogy a háborúban mindenki csak veszíthet. Harminc év óta egyre világosabban bontakozik ki a teljes pusztulás lehetőségének képe. Ezért a békéről folyó párbeszéd ma is időszerű.

Harminc évvel ezelőtt ezek a tények arra készítették a haladó katolikus pápákat, hogy 1950. augusztus 1-én létrehozza a Magyar Katolikus Papi Békemozgalmat. A budapesti tudományegyetem aulájában megjelent több mint 400 pap nyilatkozata hangsúlyozta: „A résztvevők akarják az egyház és az állam közti sürgős és teljes megegyezést az egyház és az állam törvényeinek kölcsönös tiszteletben tartásával. Ezért örömmel üdvözlük a püspöki kar és a népi kormány képviselői között megindult tárgyalásokat és egész erejükkel elősegíteni kívánják ezeket.” A megállapodás, kéthónapos tárgyalássorozat után, 1950. augusztus 30-án valóban létrejött.

„Egész erejünkkel elősegíteni” — ez volt és maradt harminc éven át a cél. A szembeszegülés helyett az együttműködés. Ez pedig a vallásos ember felfogásával egyező, építő, az erkölcsi elveket, a társadalmi igazságosságot megvalósító program. *Darvas József* mondta akkor az egybegyűlteknak az említett gyűlésen: „Nyíltan, félreérthetetlenül odaállni, együttműködő akarattal a mellé a hősi küzdelem mellé, melyet magyar népünk folytat az újjáépítésért, felszabadult, boldog, új életének felépítéséért, a teljes társadalmi igazságosság megteremtéséért”.

Joggal szögezhetette le az ünnepi ülés előadója, *dr. Horváth Richárd*: „A jövő útja a szocializmus útja. És nem volt még a történelemben a kereszténység számára annyira vele rokon, egylényegű, hozzá közelálló, új kort nyitó eszmeáramlat, mint a szocializmus.” Azt keresve, ami összeköt, hamar rátalálunk a dolgozó ember megbecsülésének, a minden ember egyenlőségének eszméjére. Az ember értékelésében annyira fontos jellem, becsület, emberség a lélek jó tulajdonságai. Az evangélium sugározza az embernek ember által való kizsákmányolása elleni küzdelmet. A felebaráti szeretetet a testvériség és a szolidaritás keresztény elnevezésének tartjuk. A munka becsülése, az emberibb munkakörülmények megteremtése, a szociális ellátottság teljesebbé válása mind olyan terület, ahol a nem vallásos emberekkel való együttműködésünk nemcsak lehetőség, hanem éppen vallásos meggyőződésünkünkől fakadó kötelesség.

Közös munkaterületünk kiemelkedő jelentőségű feladata a békemunka. Az alakuló gyűlés fogalmazta meg: „Nyíltan, félreérthetetlenül, hittel és cselekedettel odaállni népünk békeharcához, s ahhoz az igazságos harchoz, melyet ma a népek százmilliói folytatnak világszerte a béke megvédéséért”. *Dr. Czapik Gyula* egri érsek az 1955-ben Helsinkiben tartott béke-világtaglalkozón teljes hitelességgel mondhatta: „Békét akarok, mert ember vagyok, mert keresztény és egyháznak hű fia vagyok, és mert hazámnak hű polgára vagyok”.

Azért léphettek fel hazánk papjai eredményesen a béke érdekében a külföldi szószékeken, mert itthon is ezt szolgálta fáradhatatlan munkálkodásuk. A belső béke megszilárdulását jelentette az egyház és az állam közti megállá-

podás. Nem is tudjuk a papi békemozgalmat ettől elválasztva értékelni. Megalakult, hogy ennek lehetőségét megteremtse, fennáll és működik, hogy megvalósítsa és kibontakoztassa. Dr. Beresztóczy Miklós írta: „A megállapodás célja az állam és a katolikus egyház békés együttélésének biztosítása... alapvetően elkülöníti egymástól az egyházat és az államot, s ezt meg is fogalmazza; az egyház vezetőire és tagjaira egyaránt kötelezőnek mondja a békés viszony kialakítását. Elsősorban ez utóbbi tény miatt tekinthető a megállapodás a hívek milliói követelése megfogalmazásának” (Kereszt, 1950. nov. 1.).

A párbeszéd első évtizede nehéz utat jelentett. Sok ellenzője volt itthon, még több külföldön. Az idő azonban megerlelte a jó elhatározás gyümölcseit. A harmincéves jubileum fényében büszkén tekintünk azokra, a bátor férfiakra, akik vállalták egyházukért az egyedül lehetséges utat, elkezdtek a párbeszédet és megalkotva annak nyelvtanát, megtanították azt nekünk is, az utánuk jövő nemzedéknek. Az első évtized eredményének tartjuk a *szövetségi politika megfogalmazását*, melyet Kádár János, az MSZMP első titkára éppen az evangéliumból vett szavakkal fejezett ki mindenki számára érthetően: „Aki nincs ellenünk, az velünk van”. Kezet nyújtott — mert volt feléje nyújtott kéz — minden építő szándékú és jóakarátú embernek, aki ezt az áldott földet hazájának tekintette. Az egész magyar társadalom természetes partnerként fogadta el az egyházat, az egyháziakat, a hívő embereket.

A párbeszéd második évtizedét jól jellemzi XXIII. János pápa működése. A zsinat pápája korszakot nyitott abban is, hogy az egyházi gondolkodásban megszokottá tette a béke-párbeszéd gondolatát. Személyes tapasztalatai érlelték meg benne a megegyezést kereső, mindenki számára elfogadható, tárgyalóképes egyéniséget. Nagy enciklikája, a *Pacem in terris* igazolta kezdeményezésünket és további békemunkánk katekizmusa lett. Óriási lendületet adott az, hogy a római pápa nevében, az ő szavaival fejezhettük ki magunkat.

A Katolikus Papi Békemozgalom utat készített ahhoz, hogy még ebben a békeévben, 1964-ben létrejöhetett a vatikán és a magyar állam közötti *részleges megállapodás*. Új püspököket neveztek ki, Rómában újra működni kezdett a Pápai Magyar Intézet és rendszeresen ismétlődővé vált a pápa képviselőinek látogatása és tárgyalása hazánk vezetőivel.

Békemozgalmunknak nem kellett megmásítania kezdeti célkitűzéseit, vagy elveit. VI. Pál pápa, folytatva nagy elődjének béketőrekvéseit, a *Populorum progressio* enciklikában tovább építette a mi békemunkánkat is. Kiszélesítette, a fejlődés elengedhetetlen tartozékának nevezte a békét. Hangot adott a hívő ember reménységének, miszerint a jó végül is legyőzi a gonoszosságot: „Nem veszítjük el reményünket: az együttműködés mélyebben átértett szükséglete, a szolidaritás kifinomultabb érzéke végül is le fogja gyúrni a meg nem értést és az egoizmust”.

A Katolikus Papi Békemozgalom természetesen kapcsolódik hazánk béke-szervezetéhez, az Országos Béketanácshoz. Ez a szervezet külön bizottságot létesített, az ún. Katolikus Bizottságot, hogy ezáltal is kifejezze megbecsülését munkánk iránt. A *Magyar Katolikus Püspöki Kar létrehívta békeművét*, az „*Opus pacis*”-t, melybe kebeléből tagokat delegált, és melybe kooptálta a Katolikus Papi Békemozgalom vezetőit is. Ez a szervezet ma is fennáll, hogy hirdesse Püspöki Karunk békeszándékát és azt az egyetértést, mellyel népünk történelmi párbeszédét, a mi békemunkánkat figyelemmel kíséri s tevékenységünkkel azonosítja magát. *Ijjas József* pápai trónálló, kalocsai érsek harmincéves jubileumunkon mondotta: „Isten áldása legyen a munkáson és a munkán! Övék a békeszervezők boldogsága!” *Ijjas József* egy személyben elnöke az *Opus Pacis*-nak és a OBKB-nak is.

Békemunkánk időközben úgy megerősödött, hogy külhoni tevékenységre is futotta erőnkéből. Ezen a téren a legnevezetesebb az *Európai Katolikusok Berlini Konferenciájában* való munkánk. Nemhiába választotta 23 nemzet több száz képviselője dr. *Várkonyi Imrét* a Konferencia elnökségének tagjává.

A hetvenes éveket a kiteljesedés jellemezte. A párbeszédnek olyan gyönyörű, szívet-lelket melegítő eredményei lettek, mint a magyar hierarchia kiteljesedése, élén a bíboros esztergomi érsekkel. Lehet-e a békemunka nagyszerűbb elismerését várni, mint Szent István koronájának és a koronázási ékszereknek haza-

szállítását, mely egyszerre elismerése a hazai békés állapotoknak és hazánknak a nemzetközi béke megerősítésében betöltött pozitív szerepének. Joggal lehetnek ott az átadásnál békemozgalmunk egyházi vezetői is.

A Katolikus Papi Békemozgalom életrealizációját mutatja az is, hogy *más egyházak* béke-munkái is szívesen veszik a velünk való együttműködést. A Keresztény Békekonferencia rendszeresen konzultál velünk a béke kérdéseiben, közös tevékenységünk a nagyobb hatékonyság igényével kapcsolja össze a különféle felekezetek lelkipásztorait. A békeszolgálat ökumenikus tevékenység. Párbeszédünk missziós küldetés.

VI. Pál pápa kezdeményezésére az év első napját szerte a világon *a béke napjaként* ünneplik a vallásos emberek. A mi békeszolgálatunk, mely kezdettől fogva arra törekedett, hogy egyházi érzéssel legyen telítve, ezekből a békevilág-napi jelszavakból merít útmutatást tevékenységéhez. A béke lehetséges; a béke terajta is múlik; a béke neve fejlődés; a béke az igazság gyermeke — mozgalmunkat is irányító gondolatok. Idén májusban, a háború befejezésének 35. évfordulója alkalmából írt és a világ népeire címzett felhívásban, melyet a Béke Világtanács adott ki, éppen ezeket a pápai szavakat olvasni: „Kezdjük újra, minden szinten a párbeszédet! — Tudjuk, hogy a háború nem elkerülhetetlen. Még nem késő! — Tegyük félre most, ami elválaszt és keressük, ami összeköt!”

Most ünnepeltük a Katolikus Papi Békemozgalom harmincéves jubileumát. Ebből az alkalomból a magyar katolikus papi békemozgalom elnökét levéllel tisztelte meg dr. Lékai László bíboros prímás, esztergomi érsek. A Magyar Katolikus Püspöki Kar elnökeként melegen köszöntötte ünneplő mozgalmunkat. Kiemelte, hogy az Egyház és az Állam között immár egy emberöltő óta tartó, *építő párbeszéd hasznos munkái voltak a mozgalom részvevői*. A lényegre mutatott rá, amikor így szólott: „Szívből kívánom, hogy továbbra is egyházas szellemű szolgálatukkal mozgítsák elő katolikus egyházunk és magyar népünk biztos jövőjének építését”. Békeszolgálatunknak ez a legmagasabb helyről jött elismerése megtisztuló mozgalmunk minden munkása számára. Igazolás tevékenységünk egyházas szelleme mellett. „Fontosnak tartom, hogy a Szentséges Atya útmutatása és példája nyomán — folytatta a bíboros prímás —, mi papok is hallassuk hangunkat az igazságos béke megvédése érdekében. Az embertestvéri összetartozás szellemében *továbbra is* keresnünk kell azokat az utakat, amelyek a béke érdekében együttműködhetünk a más világnézetű emberekkel is.”

1977 húsvétján a bíboros főpásztor szentelte fel a farkasréti templomot. Budapest egyik jelentős pontján áll a békeszolgálat kiemelkedő alkotása: a romok heien épült, Ybl-díjjal kitüntetett istenháza, mely közadakozásból született. A Rómában ad limina látogatást tevő püspöki karunk igaz, szívbéli örömet szerzett vele VI. Pál pápának. Néhány héttel később társadalmi életünk vezetője, Kádár János látogatott Rómába és szívélyesen fogadta őt a Szentatyja is. Ez először történt meg. És, hogy nem kényszer, vagy csak a látszat kedvéért, mutatja az, hogy a kijelölt időn jóval túl beszélgettek egymással a magyar életről, a párbeszédről, melyben nekünk történelmi hivatásunk van. Innen tanultuk, innen vettük azokat a gondolatokat, melyeket előzőleg a párbeszédről mondtunk.

Joggal állíthatjuk, hogy a mai magyar katolikus egyház egyik megnyilatkozási formája papjainak békemunkája. Hozzá tartozik életünkhöz, mindennapjainkhoz. Ennek felismerése összetartozik papi hivatásunk kibontakoztatásával. Hiszszük, hogy Isten a történelemben megmutatja önmagát, közel hozza hozzánk üdvözítő szándékát. Megszólal lelkiismeretünkben, amikor lehetőségeket tár föl előttünk a cselekvésre, és erről a nekünk adott kegyelemről kell egyszer számot adnunk. Evangéliumi küldetés ez. Már a megértése is boldogság. Szolgálat a papi életünk kiteljesítéséhez vezet el minket, és ahhoz a sok jóhoz, melyet általa egyházunknak, híveinknek tehetünk.

Ebben az annyi békétlenségtől áthatott — és fenyegetett — világban azért küld minket az Isten, hogy békét szerezzünk az embernek. Ebbeli fáradozásunk pedig annak a tanácsnak a megfogadása, mellyel VI. Pál pápa az ENSZ leszerelési bizottságának ülésére küldte el a Vatikán képviselőjeként Cheli érseket: „... tárgyaljatok ... tárgyaljatok!” Ez volt élete utolsó üzenete, amit örökölni reánk hagyott. Nem felejtjük, megfogadjuk!

GALAMBOSI LÁSZLÓ VERSEI

Zsupphajú műhelyemben

Csónakot vések szárnyas balsafából.
Apámat hajlott Hinárházból mentem.
Anyámat oldom tengermarta láncból.
Dúdoljanak zsupphajú műhelyemben.

Anyám borítsa csillaggal az ágyat.
Apám anyámat ringassa dalokba.
Asszonyom, szoptasd szeliddé babánkat.
Nőem fölénk a bölcsek csipkebokra.

Fohászkodjunk zsupphajú műhelyemben.
Anyámat oldom tengermarta láncból.
Apámat hajlott Hinárházból mentem.
Csónakot vések szárnyas balsafából.

Meggyfa

Meggyfa, te jácinthoz beszélő,
ezüstharangú angyal,
hódolva hajtod meg fejed.
Köntösödön csöngeityűznek
a bogár-csókolta levelek.
Sziromtenyeredből röppen a méh
bátorító sziromra,
harmat-forrástól enyhül
aranyszivókán lüktető szomja.
Hajolnak hozzád ígész
barack-menyasszonyok,
cseresznye-nyoszolyók.
Kipattan parányi kunyhója elé
a cinkének fütytyentő pírók.

Lakodalom készül,
indul a menet:
csipkés pártájú pillangót
csipkés pártájú pillangó követ.
Zümmög a darázskirálynő,
fölötte darázskirály muzsikál.
Gyöngymellényű dongó billeg
a tócsák ablakainál;
nézi bolyhokkal cifrázott homlokát,
forog, az epervirághoz illegeti magát.
Ölelgeti, fényébe takarja.
Becéz a bimbók naplángú ajka.
Hevül a rózsza,
a meggyműfa ringató karjába hajol.
Feketerigót vidító málinkó
furulyát hangol, a vadgalamb
sugár-bozótba fészkelő
csillagnak dalol.

Jácinthoz beszélő meggyműfa,
ezüstharangú angyal,
hódolva hajtod meg fejed,
míg urad, a biborsüvegű Tündöklés,
játszik a szívárvány-ruhájú madarakkal.

Rózsafényben

Öleltek a kertek
játszó rózsafénybe.
Rózsafényből bukdácsoltunk
bánat szekerére.

Melengesd szívünket,
teremtmények atyja.
Szirmozzuk a biborkantárt
jégtipró lovadra.

Tanító

Amint a fény zöld küszöbére lépett,
látta magát a mennyei tükörben.
Háta mögött a jég pattogva ébredt,
küzdött a fákat szólító öbölben.
A lángot szülő csúcsról völgybe lábolt
s míg süvegették bókóló virágok,
az állatoknak kőből vésett jászolt,
markából ettek agancsos királyok:
nyalták kezét a csillag-fogú őzek.
Forgott a medve, rőtfejú számócát
ejtett elé: hódolt a baltás Ősnek,
ki szikla mögé siklatta hajóját.

És kezdődött a Világ tanítása.
Madár számolta vízbe hulló tollát,
a ló, hogy hányszor koppantott patája.
Róka figyelte fülelő porontyát.
Harcsa a hínár rácsát félreitolta,
szirmos habokból bámulta a Mesteri.
Mókázó vidra csörtegett nádtorzsra,
farkával jóka fejszerte a tengert.

Az emberkölyök majmot üzve lengett
aranyliánról aranylóbb liánra,
kürtje a busa Holdat csalta, zengett;
sörénybe kapva zökkent csikajára.
A földtől égig lócák sokasodtak,
pillangót küldő könyvlapok zenéltek.
Körmökre égő gyertyák pirosodtak,
hitté tódultak méltó merengések.

A Mesterektől Mesterek siettek:
lóbálta mécsét apám is, a táblák
kék mellükön fehér betűt viseltek,
nyújtózkodtak a térképjáró pálcák.
Hasát a földgömb hasadáستól óvta,
légy zümmögött a papír-Balatonban.
Zászlós hangjegy világolt, nőtt a nóta,
galamb tornászott hálás harangokban.
Csöngetttyűt himbált csokrok közt a gyermek,
amint a fény zöld küszöbére lépett.
Akactarisznyás ballagón a selymek
rózsállnak, védik pajzsos szívverések.
Anyák ragyognak babát bájolástól,
arcok igéznek, bársony virág-lámpák.
Leányka táncol, kalász-kosarából
apjára szórja szárnyas tulipánját.
A földtől égig lócák sokasodnak,
pillangót küldő könyvlapok zenélnek.
Viaszkötéyyű gyertyák pirosodnak,
hitté tódulnak méltó merengések.

Uhl Antal

Loschert Kázmér 1913. június 29-én, Péter és Pál ünnepén mutatta be első szentmiséjét a mohácsi külvárosi templomban. — A nagy tömegben, valahol hátul a kórus alatt ott, szorong Uhl József kötélgyártó mester fia, az első polgárista Antal is. Hogy mi játszódott le lelkében ezen a szentmisén, nem tudná megmondani. De amikor kilép a templomajtón, érzi, hogy sorsa végérvényesen eldőlt: még abban az órában kijelenti szüleinek, hogy pap akar lenni.

A hivatásra való készülés boldog évei következnek. Mindenekelőtt leteszi a különbözeti vizsgát latin nyelvből, s kéri felvételét a pécsi ciszterciek gimnáziumába. Itt hamarosan osztályelsővé küzd fel magát, s érettségi vizsgája kitűnőre sikerül. Kedvenc tárgyai az irodalom és a nyelvek. Mint mohácsi, kifogástalanul beszél németül és horvátul. Gimnáziumi évei alatt pedig megtanul franciául, nem is sejtve, hogy ennek a nyelvnek az ismerete egyszer döntő módos befolyásolja majd élete alakulását.

Szeminárium elöljárói is felfigyelnek a tehetséges és szorgalmas hallgatóra. Külföldi egyetemre akarják küldeni, de Pécs szerb megszállása miatt a terv meghíúsul. Talán így kellett történnie, hogy egy évtizeddel később külföldön sokkal nehezebb vizsgák elé nézzen?

A törekény alkatú, szelíd és mosolygós teológust társai hamarosan megszeretik. De hogy szelidsége és egyszerűsége belső, lelki forradalmárt takar, azt csak egyetlen kollégája vette észre: Sárvány József, aki titokban rendszeresen fölkereste a budai külvárosban levő Puturlaki utca szegényeit, és kiosztotta köztük a hazulról kapott elmismiszeresomat. Abban az időben a kispap nem hagyhatta el egyedül a szeminárium épületét, társul tehát Uhl Antalt választotta. Ettől fogva a Mohácsról érkező csomagok is a Puturlaki utcába vándoroltak. Az egyszerű kötelemszter fia egyébként már odahaza megismerhette a munkások küzdelmes életét. Láthatta, milyen keservesen kell apjának megdolgoznia azért, hogy az öt gyermeket becsülettel fölnevelje. Láta, hogy édesanyja is kiveszi részét a munkából a műhelyben. Személyiségének fejlődésében feltétlenül nyomot hagyott az a tény is, hogy Baranyában és Mohácson nevelkedett. Hiszen hazánkban ebben a megyéjében, illetve városában, három nemzetiség és több felekezet élt példás békességben egymás mellett évszázadokon keresztül.

Az ifjú pap első állomáshelye Bakóca. Itt a Szent Vince irgalmas nővérek lelki vezetője és a gróf Majláth család gyermekeinek házitánítója. Az apácáknak tartott lelkigyakorlatos beszédeit összegyűjti és 1927-ben *Jézus Szíve gyöngyök* címen kiadja. Könyvének szép sikere van. Egy példány Alszezhly Zsolthoz is eljut, aki meghívja a szerzőt az *Élet* című folyóirat szerkesztő gárdájába. Uhl Antal neve ettől fogva mind gyakrabban szerepel a különböző katolikus sajtóorgánumban.

A Majláth család francia nyelvű könyvtára kitűnő lehetőséget biztosít a nyelvtanulásra, amelyet egyébként gimnazista kora óta egy napra sem hagyott abba. Még kispap korában évekig levelezett és bélyegeket cserélt egy lavalai teológussal.

Bakócán megismerkedik egy fiatal gazdatiszttal: kapcsolatukból életre szóló barátság lesz. A gazdatisztet Fekete Istvánnak hívták.

1931-ben Pécsváradon, már harmadik állomáshelyén működik, amikor a pécsi püspöki aulából fontos levele érkezik. Postafordultával választ kérnek tőle, hogy — tekintettel francia nyelvtudására — hajlandó-e vállalni a franciaországi Lille-ben és környékén élő magyar munkáscsaládok lelki gondozását. A rendkívül csábító feladatot mégsem könnyű elfogadnia, hiszen ez teljes elszakadást jelent a hazai környezettől. Itthon már jelentős irodalmi sikerei vannak: 1928-ban jelenik meg *A szülők vallásos gyermeknevelése* című műve. Ezt követi az *Ahol Krisztus járt* (Szentföldi útirajzok) című munkája 1929-ben. Még ugyanebben az évben kerül könyvpiacon Bonnard-fordítása: *Fourier Szent Péter életrajza*, majd 1930-ban a *Mi Asszonyunk kanonokrend szabálykönyve*, melyet ugyancsak franciából ültetett át. Míg az eddigi művek Pécsért láttak napvilágot, Tissot *Hibáink jórafordításának művészte* című művének fordítását a budapesti Korda adja ki.

1932. január 31-én foglalt el új állomásheiyét Lille-ben, ahol hamarosan már úgy emlegetik, mint a „lille-i magyarok konzulját”. Hívei körében ugyanis a franciául gyaicran még törve is alig-alig tudó magyaroknak nemcsak a lelkével törődik, hanem szociális, kulturális és állampolgári ügyeivel is. Legelső dolga, hogy a munkanélkülieket elhelyezze. Segítségére széles körű bizalmat ébreszt, ezért társadalombiztosítási ügyekben, kórházi beutalásoknál, — s mivel Lille-ben nincs magyar konzul — állampolgársági ügyekben is (útlevél-nosszaabbítás, örökösödés, otthon is érvényes házasságkötés, stb.) most már hozzá fordulnak a magyar kolónia lakói. De rengeteg elfoglaltsága ellenére se marad hűtlen az újságíráshoz. Még 1932 februárjában dr. Kozma Ferenc párizsi lelkésszel közösen megindítja a *Párizsi Katolikus Tudósító* című havi folyóiratot, mely később az összes magyar kolónia hivatalos lapja lesz. Cikkeit továbbra is rendszeresen küldi haza az *Életnek*, a *Katolikus Szemlének*, a *Dunántúl*nak. Írásait nem mindig fogadja osztatlan lelkesedés, mivel tudósításaiban felhívja a magyar katolikus egyházi vezetés figyelmét egy addig elhanyagolt területre: a munkástömegek megoldatlan szociális problémáira. Megpróbálja itthon is népszerűsíteni a Franciaországban oly kitűnően bevált JOC-ot (Jeunesse Ouvrière Chrétienne = Keresztény Munkásifjúsági Szervezet). A későbbi bíboros, a belga Cardijn által alapított ifjúsági szervezetről így ír a *Magyar Kultúrában*: „Az ifjú lélekkel párosul a kimondottan munkásszellem. Tagjait nem akarja más osztályok uszályhordozójává tenni, hanem meg akarja tartani és fejleszteni bennük a művelt munkásöntudatot. Szüksége van rá és igénybe veszi más osztálybeliek, így az orvosok, ügyvédek, mérnökök stb. közreműködését, segítségét, tanácsát, azonban belső életében, irányításában feltétlenül őrzi munkásifjú önállóságát” (*Magyar Kultúra*, 1933/215). A munkásság tömegeitől magát jobbra távol tartó hazai főpapság számára kissé kényelmetlenek az olyan tudósítások, mint amelyet például a *Korunk Szava* 1933. április 15-i számában ír Liénart bíborosról. Mondanivalóját A püspök a sztrájkolókat segíti vastagbetűs alcímmel vezeti be, majd így folytatja: „A nagy szociális püspök gondviselészerű akciója 1929-ben mindenkoron emlékezetes marad. Azon év nyarán tört ki a viszály a munkások és a munkaadók között, melyet több hónapig tartó általános sztrájk követett. A püspök mélyen beletekintve az események okaiba, a munkások törekvéseinek igazsága mellett foglalt állást, és maga nyilatkozta meg a sztrájksegélyre szóló gyűjtést ezer frankkal. Erre a munkaadók részéről feljelentés ment Rómába. Liénart részletes és mindenre kiterjedő jelentésben feltárta a helyzetet, és döntést kért a Szentszéktől, ami nem is késett. Liénart bíbornoki kalapot kapott, ami mindent megmagyaráz... Voltam keresztény munkásgyűlésen, amely Lille legnagyobb színházában folyt le a munkások ezreivel. A jelenlévő bíboros a szünni nem akaró, egetverő éljenzéstől és tapstól alig tudott szóhoz jutni...” (*Korunk Szava*, 1933/128).

A *Dunántúl* 1935. április 5-i számában közölt interjú szövegéből: „Franciaországban a bányavidékre sodort magyarság számára megalakult a magyar miszsió, amelynek vezetését olyan nevek végzik, mint Kozma Ferenc dr., Uhl Antal, Szokolvi Alajos, a Prohászka szellemű új magyar papság áldozatos hősei.”

A harmincas évek végén elkészül legnagyobb sikerű, a magyarországi pap-társadalom előtt ma is jól ismert fordítása, a *Papi elmékedések*. (A jezsuita szerző, Raoul Plus annak idején szintén Lille-ben lakott. Uhl Antallal egy utcában.) 1938. március 8-án francia nyelvű előadást tart a strasbourg-i rádióban a készülő budapesti Eucharisztikus Világkongresszusról. Ugyanitt 1939. március 19-én magyar nyelven ő mondja be a rádió Budapestre sugárzott műsorát is. Az adás alkalmával személyes ismeretséget köt a nagy francia költővel, Paul Claudellel. A lille-i stúdió 1939. március 27-én közvetíti francia nyelvű előadását a magyar zenéről. Ugyanez év június 24—25-én nagy sikerű francia—magyar barátsági napokat rendez, melyen a párizsi magyar követ is megjelenik. Sok irányvű kulturális tevékenységére a Francia Latin Akadémia is felfigyel, és 1939. július 11-én tagjai sorába választja.

Közéleti és publicisztikai tevékenysége nem gátolja, hogy a szociológus szemével is körül ne nézzen, amikor idehaza olykor megfordul. Uhl Antal az ilyen alkalmakkor csaknem mindig magával visz néhány munkanélkülit Pécsről vagy Baranyából. Csaknem negyvenre tehető azoknak száma — főként állástalan tanítónőké és óvónőké —, akiket francia családoknál ebben az időben elhelyez, vagy továbbtanulásukhoz ösztöndíjat szerez.

Személyes kapcsolatai a nem vallásos családokra is kiterjednek. Minden térítési szándék és hátsó gondolat nélkül ajánlja fel szolgálatait, közbenjárását a hatóságoknál Franciaországban és idehaza — azok számára, akik munkásmozgalmi tevékenységük miatt hátrányos megkülönböztetésben részesülnek. A franciaországi magyar munkások között oly népszerű pap híre eljut az emigráns Károlyi Mihályhoz is. Megtetszik neki a munkásbarát lelkész, és amikor a háború után hazánk párizsi nagykövete lesz, megkéri Emmanuel Suhard bíborost, hogy a Franciaországban élő magyar munkások lelki gondozásának ellátására újra hozassa ki az időközben hazatért Uhl Antalt.

1940 tavaszán a hitleri hadigépezet megtámadja Franciaországot. Észak felől megindul a menekülők áradata az ország déli részei felé. A magyaroknak nincs hova menekülniük. Maradnak, s így szemtanúivá válnak a szörnyű népvándorlásnak.

Uhl Antal így tudósít a drámai eseményekről: „A városok vezetésében teljes a fejetlenség. A polgármesterek, hivatalnokok, vasutasok, postások, csendőrség és rendőrség, sőt maga a tüzoltóság is legnagyobb részt elmenekült. Nincs egyetlen orvos, sem gyógyszerész, sem világi betegápoló... A vezetés nélkül maradt város népellátását maga a bíboros veszi kezébe, egyik agilis kanonokját a népellátás vezetőjévé nevezi ki. Maga keresi fel az orvos és világi ápoló nélkül maradt kórházakat, intézkedik... Az itt maradt lakosság úgy beszél róla, mint a város megmentőjéről.” (*Dunántúl*, 1940. december 8.). — „Napok óta teljesen el vagyunk zárva a világtól. A városban sem víz, sem villany, sem gáz.” (*Dunántúl*, 1940. december 15.).

A válságos órákban maga is felajánlja szolgálatait. A bíborosnak ezután már nem okoz különösebb gondot, miként juttassa el a város különböző pontjaira bizalmas és titkos üzeneteit. A magyar útlevéllal rendelkező Uhl Antalt egyetlen járőr sem tartóztatja fel.

Időközben Lille újra megtelik foglyokkal, sebesültekkel. Csak hogy most nem a németek, hanem a franciák a foglyok. Nekik teszi most Uhl Antal azt a szolgálatot, amellyel tulajdonképpen kezdetét veszi tömegmértékű segélyakciója. 1941 elején Kozma Ferencet hazarendelik Párizsból, s a megüresedett állás betöltésére Uhl Antalt nevezi ki a Szent László Társulat, az ország területén kívül élő katolikus magyarok lelki gondozására létesített intézmény. Mielőtt azonban elindulna új állomáshelyére, fölkeresi a foglyokat — akik közt több magyar származású is volt —, hogy a Párizsban, vagy az ország déli, a németek által meg nem szállt részében élő hozzátartozóiknak üzenetet vigyen. A Lille-től Párizsig tartó utat Durazzo, lille-i olasz konzul kocsiján teszi meg, s ez a körülmény diplomáciai védeltséget jelent számára. Így jutott el háromszáznál több levél Párizsba, ahol a rokonok most kapták az első hírt a halottinak hitt, vagy eltűntnek vélt hozzátartozóktól.

Háborús élményeiről írt beszámolóit folytatásokban közli a *Dunántúl*. Élménybeszámolóinak kéziratát Balla Borisz brüsszeli magyar sajtóattasé is elkéri, s részben ennek alapján írja meg a *Brüsszeli napló* című könyvét.

Korábban is többször megfordult a francia fővárosban, de most egy egészen más Párizs fogadja: „A fény városa esténként az elsötétítés fekete gyászfátyolába burkolódzott. Az utcákon komor, dacos, szomorú emberek sietnek munkahelyükre vagy bevásárlásra. Nem látni egyetlen francia katonatiszti egyenruhát sem. De annál több németet. A német katonai parancsnokságok épületei előtt fehérre festett léckorlátok terpeszkednek a járdán, s a járókelőknek az úttesten kell menniük. A középületeken horogkeresztes zászlók lengenek. Mennyi megalázó kép a franciák előtt!” — írja 1941-ben franciaországi naplójában. Ilyen körülmények között foglalja el új állomáshelyét. Lakása a XV. kerületben levő *Magyar Házban* van (9 square de Vergennes, Rue de Vaugirard). Ez a ház volt a párizsi magyarság központja: magyar iskola, segélyző egylet, orvosi rendelő és könyvtár állt a magyarok rendelkezésére. A külföldieknek külön temploma is volt Párizsban, az úgynevezett Idegenek Temploma. Ebben az időben a statisztikai adatok szerint Párizsban mintegy hatezer magyar élt. Ennek körülbelül a fele katolikus, másik fele pedig túlnyomórészt — körülbelül kétezer — zsidó.

Megérkezése után Uhl Antal tiszteleg új főpásztoránál, Emmanuel Suhard bíboros érseknél.

Csakhamar kapcsolatba kerül az akkori francia szellem több kiválóságával: a magyar közönség előtt sem ismeretlen Sauvageot professzorral is, a francia—

magyar szótár szerkesztőjével. Tudomására jut, hogy a kiváló professzort baloldali magatartása miatt a francia kormány megfosztotta tanszékétől. Uhl Antal ekkor mozgósítja érdekében az egész párizsi magyarságot. A Párizsi Magyar Tanulmányi Központban állást szerez neki, és Sauvageot folytathatja előadásait. Sok évre rá, 1964. április 16-án a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Sauvageot professzort kimagasló érdemeiért díszdoktorrá avatta. Uhl Antal is részt vesz az avatóünnepségen, ahol negyedszázad elteltével találkoznak ismét.

Ezekben az időkben a behódolt francia sajtó, rádió, valamint az utcai falragaszok egymás után hozzák a lakosság tudtára a megszállók rendeleteit, megtorló intézkedéseit. A zsidók ellen hozott rendszabályok is ezúton kerülnek napvilágra. A németek a megszállt Franciaország területén fokozatosan bevezették a „Birodalomban” már rég érvényben levő zsidóellenes törvényeket. Első volt a sárga csillag viselése. Ez először csak a francia állampolgárságú zsidókra vonatkozott, majd később az állampolgárság nélküliekre is. Végül pedig az összes külföldi zsidókra. Címüket a francia rendőrségen levő kartotékokból meg tudták, hiszen minden külföldinek kötelező személyazonossági kártyája volt, amit a rendőrség állított ki, és tartott nyilván. Ezúton és még fizetett besúgók révén előbb-utóbb tudomásukra jutott a külföldi zsidók címe. A Gestapo razziázott, és máris vitte a szerencsétleneket a Drancy-i vagy a Tourelle-i internálótáborba, ahonnan nem volt többé visszatérés...

BARANYASZENTGYÖRGY, 1977

Uhl Antal prépost, plébános, titkos pápai káplán ezekben a napokban tölti be életének hetvenötödik évét, s ezzel egyidőben ünnepli írói munkásságának fél-évszázados évfordulóját. — Baranyaszentgyörgynek se vasútállomása, se postája, de még csak orvosa sincs. Amikor ideérkezett, villanyvilágítása se volt. Párizsból jött ide közvetlenül, ahol a II. világháború alatt a Magyar Katolikus Misszió vezetői tisztét töltötte be szinte az utolsó időkig. Most így emlékezik vissza a fent említett drámai eseményekre:

— Párizsban a külföldiek temploma egy hatalmas épület — valamikor jezsuita kollégium — udvarán áll. Itt kerültem először kapcsolatba a párizsi magyar zsidókkal, akik megtudták, hogy mise után a magyar kolónia a templom előtti udvaron egy kis ideig együtt van, elbeszélget. Itt találkoztam az üldözés szívet tépő valóságával. Feltártak előttem a tragikus helyzetet: a berendezkedett megszállók megkezdtek a zsidók üldözését. Ha csak mód van rá és lehetőség, jöjjenek a segítségükre. A leselkedő veszély elhárítása nem tűrt késedelmet. Felkerestem *Binder Károly* párizsi magyar főkonzult (a magyar követ székhelye Vichyben volt), és feltártam előtte a helyzetet. Kifejeztem készségemet, hogy minden lehetőséget kívánok tenni üldözött magyar zsidótestvéreim megmentésére. Nagy megértéssel vett erről tudomást, csupán arra kért, igen nagy körültekintéssel járjak el, mert ha a megszállók tudomást szereznek róla, szigorú retorzióval élnek.

A magyar törvények szerint az a külföldi állampolgár, aki tíz évig nem újította meg útlevelét, automatikusan elvesztette állampolgárságát. Volt azonban a megszálló hatóságoknak egy rendelkezése, mely szerint ha az állampolgárság nélküli zsidók a párizsi magyar főkonzulátustól igazolást kaptak arról, hogy időközben megszűnt magyar állampolgárságuk visszaszerzését kérvényezték, s hogy az ügy folyamatban van, akkor mentesülnek a letartóztatástól. A kérvényhez hazai okiratokat kellett beszerezni: születési anyakönyvi kivonatot, községi illetőségi bizonyítványt stb. Abban az időben jó ideig szünetelt a postaforgalom a megszállt Franciaország és Magyarország között. Csak alkalmilag, itthon járt látogatók segítségével lehetett ilyen iratokat beszerezni. Ez rendkívül körülményes és veszedelmes vállalkozás volt, mert a katonai cenzúra megkerülése és zsidók pártolása büntetendő cselekménynek számított. Bár tudomásom volt erről, vállalkoztam rá, hogy 1941-ben és 1942-ben Magyarországra utazom, és a beszerzett iratokat Franciaországba csempézem. A mentési műveletek másik formája abban állt, hogy az üldözötteknek kiállítottam a párizsi Magyar Katolikus Misszió arcképes igazolványát, mely tanúsította, hogy az igazolvány birtokosa a misszió tagja — tehát katolikus keresztény... A megszálló hatóságok kezdetben megelégedtek ezekkel a papírokkal. Felettes egyházi hatóságom a párizsi külföldiek püspöke, Emmanuel Chaptal segédpüspök volt. Bizalmasan tájékoztattam mentő-

akcióimról. Ő ezt nemcsak jóváhagyta, hanem a legteljesebb rokonszenvvel és segítőkészséggel támogatta.

A mentési műveletben meghitt segítő társak álltak rendelkezésemre. Rövid időn belül kapcsolatba kerültem a párizsi magyar zsidóság tekintélyes részével. Megtudták, hogy lehetőség kínálkozik megsegítésükre. Az arcképes igazolvány birtokosa tehát a párizsi Magyar Katolikus Misszió tagja lett. Ez azonban nem tette számára kötelezővé, hogy vallást is változtasson. Nincs tudomásom, hogy végeztek volna olyan szervezett zsidómentést a többi külföldiek között, mint ahogy a magyaroknál. Csak egy szomorú példát lehet említeni: a Romániából elszármazott párizsi zsidók leg többjét, mintegy négyezer személyt vittek el a megszállók, míg a magyarok javarészt megmenekültek.

A külföldi országokkal a postaforgalom idővel helyreállt ugyan, de a német katonai cenzúra azt a legszigorúbban ellenőrizte. Postai úton szinte lehetetlen volt hazai okmányokhoz jutni az állampolgárság megújítása céljából. Az ilyen tartalmú leveleket a cenzúra nyomtalanul megsemmisítette. Ezért elhatároztam, hogy kétlévi távollét után hazautazom és látogatásomat felhasználom arra, hogy pártfogoltjaim szükséges iratait idehaza beszerezzem és magammal vigyem. Párizsból való elutazásomat megelőzően bizalmas értesítés ment az igénylőkhöz, és ők felkerestek kérelmükkel, hazai címekkel. 1941 október elején utaztam Németországon és Ausztrián keresztül Magyarországra. Rokonaim, ismerőseim meglátogatása közben előkészületeket tettem a párizsi magyarok itthoni hozzátartozóinak fogadására.

A Magyar Távirati Iroda kérésemre értesítést küldött szét a rádióknak és a sajtón keresztül, hogy Budapesten a Magyarok Világszövetsége Központi Irodájában 1941. november 12-én délután fél egytől fél ötig fogadom a párizsi magyarok hozzátartozóit. Előtte való napon este fél tizenegykor a budapesti rádióknak keresztül lelkipásztori szótartot intéztem híveimhez. Ők már értették, mit jelent ez. Mielőtt eljöttem, úgy beszéltük meg, ha üzenek, minden rendben megy. Másnap, november 12-én délután a Magyarok Világszövetségének Géza utca 4. szám alatti irodája rendkívül nagy csoportosulásnak volt a színhelye. Délután fél egytől öt óráig szakadatlan ütemben áradt felém a párizsi magyarok itthoni hozzátartozóinak 450 főnyi serege. Minden rendű, rangú emberrel hozott össze a sors. Férfiak, nők, ifjak, lányok, öregek, közeli rokonok, hitvestársak, jó barátok hozták üzenetüket, papírjaikat, hogy Párizsba továbbítsam. Hány ember tölem kapta akkor az első életjelt párizsi hozzátartozójától! Érdemes megemlíteni, hogy későbbi párizsi nagykövetünk, Mód Péter itthoni rokonsága tölem kapott akkor először üzenetet róla. A nagy festőművész, *Vásárhelyi* (Vasarely) szintén általam kapott életjelt rokonságáról. Ugyanígy a szobrászművész *Beöthy István*, és még sokan mások. Pesti tartózkodásom alatt alkalmam nyílt találkozni *Stern Samuval* is. A párizsi üldözöttek problémájáról beszélgettem vele. Meghatva hallgattam hálás szavait és ígéretét, hogy fáradozásomért a zsidó templomokban imát mondanak szándékaimra.

November 14-én nem csekély szorongó érzéssel ültem föl a Keleti pályaudvarról induló nemzetközi gyorsra. Vajon szerencsésen célhoz érek-e másnap délután két órákor? Vajon sikerül-e kikerülnöm a katonai ellenőrzést? Vajon föl kell-e nyitnom a határon az iratokat tartalmazó csomagot? De nem történt semmi. Az üzeneteket, leveleket gyorsan eljuttattam a címzettekhez. A németek semmiről sem szereztek tudomást. Sok-sok szív nyugodott meg, sok-sok állampolgársági ügy rendeződött, és sokak feje felől hárult el az elfogatás Damoklesz kardja.

Ma már képtelen vagyok mindazok nevére pontosan emlékezni, akik számára kiállítottam a Magyar Katolikus Misszió igazolványát. Listát nem vezettem róluk, hisz ez ellenkezett volna a konspiráció legalapvetőbb szabályaival. (1940 júliusának vége felé a párizsi érsekségen nagy razzia volt, a Gestapo ott is a zsidók névsorát kereste. Suhárd bíborost több napon át házi őrizetben tartották.) Hirtelen csak néhány nevet tudok felidézni. Emlékszem egy *Gábor György* nevű budapesti származású zongoraművészre. En keresztem meg francia feleségével együtt. Irataim közt a napokban bukkant elő az osztrák származású *Pollák Péter Pál* és felesége, született *Putz Berta* neve. Határozottan emlékszem arra, hogy 1941. május 17-én, egy szombati napon délelőtt fölkeresett a Magyar Házban Hajós Oszkárné, született *Simán* (Spitzer) *Erzsébet* írónő. Az *Újság* volt rovatvezetője és párizsi tudósítója. A Magyar Katolikus Misszió vallási igazolványát

kérte tőlem. Kiállítottam névére, és átadtam neki. Amikor hálás köszönetét fejezte ki, elmondta, hogy Franciaország szabad zónájába készül, onnan pedig Amerikába akar utazni. Úgy is történt. Emlékszem egy *Beinné* nevű asszonyra, akinek két fiát a Saint-Charles árvaházban helyeztem el, nem messze a Magyar Háztól. Hasonló ügyekben a Sion-apácákhoz irányítottam a zsidó szülőket. Az apácák különböző zárdákban helyezték el a gyermekeket. Egy alkalommal internálótáborból is kaptam segélykérő levelet. A tábor fel is kerestem, nagy nehezen beengedtek, de csak élelmiszercsomagot hagyhattam ott.

1942-ben ismét segélykérések futottak be hozzám, és annyira felhalmozódtak, hogy szükségessé vált egy újabb magyarországi út. Ezt szeptemberre terveztem, s előzőleg a Magyarok Világszövetségével ismét országos jellegű értesítést küldtettem szét a rádión és a sajtón keresztül. Örööm még a *Dunántúl* 1942. szeptember 26-i számát, amely a *Hírek néhány sorban* című rovatban egy Sao-Paolo-i tömeges internálásról szóló hír és egy angol hírszolgálati jelentés cáfoiata között — mondhatni úgyis, hogy csaknem konspiratív formában — hozza ezt a közleményt. Akkor még senkinek sem tűnt fel, nem is figyelmeztettek rá, hogy második magyarországi utam előtt a párizsi Magyar Házban többször megfordult egy mindig jól öltözött, magyarul beszélő férfi. Marékszámra osztogatta a csokoládét, s igen sok pénze volt. Ha nekem erről tudomásom van, nyilván óvatossággal járok el. Ma már a nevét is sikerült megtudnom, meg azt is, hogy a párizsi Gestapo fizetett besúgója volt.

A fogadás az előzőhöz hasonló körülmények között zajlott le Budapesten. Körülbelül négyszáz személy tolongott ezekben az órákban körülöttem. Csak néhány percet tudtam egy-egy személyre fordítani. Az iratokat, üzeneteket, leveleket nem győztem átvenni. A legkülönbébb problémák vibráltak a levegőben. Mennyi titkos üzenetet vettem s továbbítottam Párizsba! Csupán egyet említek: ismét felkeresett Mór Péter budapesti hozzátartozója, s megkért, adjam át a következő üzenetet: ne tegyen előkészületeket a hazajövetelre, mert politikai vétség miatt börtönbüntetés vár rá.

Másnap, október 1-én, reggel utaztam vissza Párizsba, ugyanolyan szorongó érzésekkel, mint előző év novemberében. Október 2-án szerencsésen megérkeztem. 4-én, vasárnap az előre értesített párizsi magyarok javarészt átvették a szükséges iratokat és üzeneteket. A következő vasárnap délután hat órára összejövetelre hívtam a magyarságot, hogy utamról beszámolót tartsak. Ekkor azonban a Gestapo már nyomomban volt. Jómagam, mit sem sejtve, örömmel vártam az október 11-ét, amikor újra együtt lesz a kolónia, s közös tea keretében, fesz-telen, családi hangulatban elbeszélgetek híveimmel otthoni élményeimről. De erre nem kerülhetett sor. Azon a bizonyos októberi vasárnapon, miután megébredtem és egy kicsit pihenni akartam, kemény lépésekre lettem figyelmes a lépcsőház felől. Aztán hirtelen felpattant az ajtó, s mint derült égből a villámcsapás, ott állt előttem három Gestapo-egyenruhás katonaiszt. Emlékszem még rá, hogy Heil Hitler-ről köszöntek, s ezt kissé komikusnak véltem. De csak egy röpké pillanatig. Mert rövid bemutatkozás után kijelentették, hogy le vagyok tartóztatva, és lakásomon házkutatást fognak rendezni. Rögön tudtam, mit keresnek, de nyugalmat színélve megkérdeztem:

— Mi a célja ennek a vizsgálatnak?

— Ön cenzúra nélkül iratokat hozott magával Magyarországról — válaszolta a tiszt.

A négyszáz iratból akkor már csak negyven volt a szobámban. Ezt hamar megtalálták. Azután magukkal vitték központi székházukba, és ott este hétig tartottak. Állandóan folyt a kihallgatás, a vizsgálóbírók félóránként váltották. Azt vetették szüntelen a szememre, hogy a cenzúra megkerülésével hoztam a lakásomon lefoglalt negyven levelet. Bármilyen lesz bennük, ha kémkedés is, azért én felelek. Ez nem volt számomra a legvigasztalóbb, mivel a magánleveleknek nem ismertem a tartalmát, s valóban nem tudhattam, mi van bennük. Aztán sokáig faggattak cselekedetem indítókai felől. Végül aztán őszintén megmondtam, hogy a bajba került magyar zsidóságon akartam segíteni. — És mi vitte erre? — kérdezték. Mit felelhettem rá mást, mint a felebaráti szeretet. Éreztem, hogy ez a kijelentésem a Gestapo épületében kissé nevetségesen hangzik. Minthogy a német nyelvet tökéletesen beszélem, nem volt szükség tolmácsra. Alaposan ki-kérdeztek személyi dolgaimról, párizsi beosztásomról. A vallatok hangneme akkor szelídült meg kissé, amikor a motozásnál pénztárcámban megtalálták azt a név-

jegyet, melynek hátára egy Schulze nevű német ejtőernyős feleségének lakcíme volt felírva. Kérdésükre, hogy ez mit jelent, megmondtam, hogy én nemcsak bajba jutott zsidókon igyekeztem segíteni, de segítettem francia fogságba került német katonán is. És elmondtam az 1940 tavaszán Lille-ben történt eseményeket.* A kérdező tiszt látható meglepetéssel vette át tőlem a névjegyet, és csak annyit mondott: — A dolgot megbeszélem. — Ezzel magamra hagyott. Majd kis idő múlva visszajött, s kijelentette, hogy mint papnak elhiszi szavaimat, de utána fognak járni a dolognak. Most feltételesem szabadlábra helyeznek, a büntető eljárást azonban meg kell indítania ellenem. Amikor kiléptem, szinte magam se hittem, hogy annak a kis papírnak köszönhetem pillanatnyi megmenekülésemet. Az egy percre sem fordult meg a fejemben, hogy Schulzét valamikor is viszontlátom az életben, még kevésbé, hogy családjával együtt itt üdvözölhetem őt baranyaszentgyörgyi otthonomban, mint ez pár héttel ezelőtt történt.

A párizsi francia rendőrség XV. kerületi biztosa 1943. január 7-i keltezéssel idézést küldött címemre: másnap esedékes hadbírószági tárgyalásra: „Uram, kérjük, jelenjen meg a német hadbírószág előtt, 11 bis rue Boissa d'Anglas cím alatt holnap, 1943. január 8-án, 9 órakor a 37-es szobában.”

Amíg az ügy idejutott, kétszer is behívatott a Gestapo. Mindkét alkalommal megismételték a kérdéseket, és szabadlábra helyeztek. Élénken emlékezem arra a hideg téli napra, amikor elindultam a hadbírószág épülete felé a tárgyalásomra. Az utca közel fekszik a Concord térhez, előkelő negyedben. Fölvettem piros gombos, piros szegélyes pápai kápláni díszruhámat. Az épület előtt álló ör iga-

* Az itt szereplő német katona, **Robert Schulze emlékező levele** a tanulmány írójához:

1976. március 16-án kelt levelét március 31-én nyújtotta át nekem a luckenwaldi városi tanács egyik tisztviselője. Amint látja, túléltem a háború borzalmait, s így válaszolhatok néhány kérdésére.

1940. április 26-án, 5 ór: 30 perckor mint rádiótávírást és géppuskást egy ME 110-es repülőgéppel Dünkirchen irányába vezényeltek. Lille közelében azonban angol vadászgépekkel légi harcba keveredtünk, s gépünket találat érte. A pilótának az utolsó pillanatban sikerült a gépet földre tenni. Én a harc közben comblövést kaptam, és egy lille-i katolikus kórházba kerültem... Uhl főtisztelendő úrral már az első estén megismerkedtem, és személye bizalommal töltött el. Annak idején erős dohányos voltam, de fogságba esésemkor mindenem odaveszett. Uhl főtisztelendő úr megcsajnált, és hozott néhány cigarettát...

Egy orvostól véletlenül megtudtam, hogy a sebesülteket nemsokára Angliába szállítják, Dünkirchenen keresztül. Nem akartam belekerülni ebbe a transzportba, mert úgy tudtam, hogy az odafele vezető utakat a németek már lezárták. Ezért beszéltem Uhl főtisztelendő úrral. Megértette helyzetemet, de nem tudott segíteni. Később mégis azt tanácsolta, próbáljak egyszerűen a házban maradni. De minden megoldódott magától. Amikor a transzportot összeállították, amelyben részt kellett volna vennem, hirtelen légitámadás érte a várost. Mindenki a pincébe rohant. Én a padlásra futottam, és egy kis szobában elrejtőztem. A légitámadás után már nem kerestek. A menet elindult a tengerpart irányába, magam pedig visszamentem a kórterembe...

A déli órákban meglátogatt Uhl főtisztelendő úr, és hozott magával egy tábla, mintegy 500 gramm súlyú csokoládét. Két napra el voltam látva. Délután még beszélgettünk egymással. Elmondtam a főtisztelendő úrnak, hogy szerintem a várost másnap délre elfoglalják a németek. Ekkor elbűcsözött, és adott még 100 frankot. Mivel még nem tudtam, miképp jutok vissza Németországba, a pénzt elfogadtam. Másnap megkezdődtek az utcai harcok. A kórházat német orvosok vették át. Engem sebesültszállító vonattal még aznap Düsseldorfba vittek, ahol a sebesülést hamarosan kihevertem. Újra Franciaországba vezényeltek, és bevetettek az Anglia elleni harcokba. 1940. október 5-én súlyosan megsebesültem. Jobb felső karom összeroncsolódott. Tíz hónapig fektüdtem kórházban. Ezután két ízben kivезényeltek a keleti frontra, majd otthon teljesítettem szolgálatot. Ekkor történt, hogy feleségemet és engem behívatott a Gestapo. Mindkettőnket kihallgattak Uhl főtisztelendő úrral kapcsolatban. Azt viszont sohase tudtuk meg, hogy ez miért történt. Csak sejtettük, hogy valami nagy bajba keveredhetett. Most nagyon örülünk, hogy nyilatkozatunkkal talán megmentettük őt a súlyosabb következményektől. Ma is szeretném neki megköszönni az irántam való jószágát. Az ember sokszor tapasztalja az életben, hogy a rosszhoz mennyire közel van a jó...

Szívélyes üdvözléssel:

Robert és Irmgard Schulze

zoltatott, majd bevezetett és átadott egy tisztnek. A folyosókon nagy sürgés-forrást tapasztaltam. Nagy-Párizs parancsnokának, von Stülpnagel tábornoknak hadbíróága itt hozta naponként az ítéleteket. Két hadbíró a folyosón átnézett egy névsort, és hallom a szavakat: »Ma ezek lesznek halálra ítélve...«

Bevezetnek a 37-es terembe, és 9 órakor megkezdődik a tárgyalás. A hadbíróág tagjai: az elnöklő Rossknote, mellette kétoldalt egy-egy bíró és a vádat képviselő ügyész helyet foglalnak a hosszú asztalnál. A falon Hitler szúrós tekintetű képe. Az asztallal szemben elfoglalom helyemet. Az elnöklő bíró felolvassa nevemet, tisztségemet, mire közbeszólók: — XII. Pius udvari káplánjává nevezett ki, tehát pápai káplán vagyok. — Pillanatnyi csend. A bíró felírja legújabb címemet. Az ügyész felolvassa a vádat: a cenzúra megkerülésével leveleket, iratokat hoztam Magyarországról, és ezzel a büntetőtörvénykönyv ilyen és ilyen paragrafusaiba ütköző büntetendő cselekményt követtem el. Az iratokat lefordították német nyelvre, de azokban semmiféle kémkedési ügyet nem találtak. A bíró felteszi a kérdést: elismerem-e a tényálladékokat. Igen, elismerem, válaszoltam. Valóban magammal hoztam ezeket az iratokat, természetesen nem kémkedés céljából, hanem tisztán felebaráti szeretetből. Mi, katolikus papok, nemcsak hirdetjük a felebaráti szeretetet, hanem igyekszünk gyakorolni is. Kötelességemnek tartottam — folytattam a vallomást —, hogy a bajba jutott zsidókon segítsék ezekkel az iratokkal. Én úgy hiszem, ezzel a cselekedetemmel nem sértettem meg a német állam érdekeit, és bármi legyen a következménye, vállalom azt.

A tárgyalás befejeztével a bíróság ítélethozatalra ült össze. Engem kiküldtek a folyosóra. Aztán visszakísértek, s állva végighallgattam az ítéletet. A bíróság a bebizonyított vád alapján öthónapi szigorított börtönbüntetésre ítélte. Amikor feltekinték a kérdést, hogy elfogadom-e az ítéletet, röviden csak annyit feleltem, hogy nem fogadom el, ártatlannak érzem magam, és az ítélet ellen fellebbezek. Az ítélethirdetés után az elnöklő bíró magához kéretett egy szobába, és négy szemközt ezeket mondta: »Kérem, én önt meg akartam menteni ettől az ítélettől. Ez sikerült is volna, ha ön nem hangoztatja oly kitartóan, hogy tettével a zsidókon akart segíteni. Ha vallomásában ezt nem említi, nem ítélték volna el. De hogy lássa jóindulatomat, még ezek után is szabadlábra helyezem, de csak ideiglenesen. Kérem azonban, sürgősen lépjen érintkezésbe külképviseleti hatóságai-val, és legkésőbb két héten belül hívassa vissza magát Magyarországra. Ha ugyanis von Stülpnagel jóváhagyja az ítéletet, az öt hónapot le kell ülnie.«

Szabadlábra helyezésem után azonnal fölkerestem Binder Károly főkonzult. Megdöbbenéssel hallgatta végig a velem történt eseményeket, s azonnal kapcsolatba lépett a magyar külügyminisztériummal. Itthon, mint később megtudtam, kínos benyomást keltett elítélésem. Budapest és Berlin között kényes tárgyalások folytak személyemmel kapcsolatban. Ennek eredményeképpen pár nap múlva táviratilag hazahívtak. Már csak nagyon rövid idő állt rendelkezésemre, s ezt arra használtam fel, hogy barátaimtól, ismerőseimtől elbúcsúzzam. De engem is többen felkerestek, és köszönetet mondtak azért, amit értük tettem. Eljött hozzám Goldstein Ernő izraelita tanító is, és a zsidóság nevében egy Krisztus-képekkel díszített szép albumot adott emlékébe. Elérkezett a búcsúzás napja. 1943. február 7-én, vasárnap a párizsi magyar főkonzulátus gépkocsivezetője, Kalauz József kivitt a Gare de l'Est-re, ahol a magyarok száztagú küldöttsége várt rám, hogy búcsúztasson. Ott volt a főkonzul is. Amikor felleptem a vonat lépcsőjére, felhangzott a Himnusz, és száz kéz integetett utánam.

Azóta nem láttam Párizst.

Nem tagadom, a velem történt események eléggé megviselték idegeimet. Már hazafelé a vonaton erős gyomorgörcsöt kaptam, s egész éjjel hánytam. Az igazi csalódás azonban idehaza várt rám. Nyíltan szememre vetették, miért avatkozom bele a politikába. Most lássam következményeit. Ez nagyon fájt akkor nekem, sokkal jobban, mint a Gestapo ítélete. Mentési munkálataimat azonban ennek ellenére sem hagytam abba. Mert itthon is többen felkerestek levélben, személyesen, hogy járjak közbe ügyükben a párizsi magyar konzulátuson. Sokaknak innen igazoltam, hogy Párizsban megkereszteltem őket. Volt, akit Baranyaszentgyörgyről már másodszor sikerült megmenteni az internálástól. Példa rá *Mar-kovits Miklósné*, dr. Wallenstein Zoltán pécsi főrabbi sógora. Dr. Wallenstein először 1942 tavaszán keresett meg levelével, és pártfogásomat kérte sógora és sógora sógora ügyében, mert mindketten elveszítették magyar állampolgárságukat,

PUSZTA SÁNDOR VERSEI

Szeptemberi ámulás

ŐSZI FA

tegnap csak pár levele
ma rozsdál már fele

holnap kitűzheted minden ágra
honfoglalásod jelét ősz
tiéd a világ

de szívem nem adom

ŐSZI EGYENLEG

az égen felhő két fázó barika
az úton tócsa tócsába néz a fa

mindketten didergőn indulnak haza
a tócsa teli és lombtalan a fa

ŐSZI NÉZÉS

mily menny küszöbéről
zuhantam alá
lehull, ami érett
bennem vál dallá

s mily egekbe vágyom
vissza e földről
óh jai, aki lent van
tud-e a fönről?

micsoda káprázat
játszik itt velem?
másnak haja őszi
nekem a szemem

APÁM

Most megidézem, Deres
Homlokát súrolják látomásaim

Áll... áll az időben időtlen
Darab éggel roppant vállain

GALAMBOK

egyik olajágot hozott
másik szivacsot ecettel

FELOLDOZHATATLAN

egyetlen
feloldozhatatlan

egy kéz feléd nyúlt
s te visszahúztad a kezéd

FEKETE FÁK

fekete fák ében éjben
holdfehéren félig ébren
forgolódnak fényes szélben
nézik maguk a holdfényben

DAMASZKUSZ FELE

Életem damaszkusz-útján alkonyul
Villámod százszor vadul porba sújt
S bár egész valóm hideg porba hull
Ki felkel újra nem Pál csak Saul

LOMHA SZÁRNNYAL

lomha szárnnyal repül lehull
már ideér az est
görbe vonást húz a számra
a hora egyenest
homlokomon csillag s csend ül
óh de ez csak látszat
ő sem tudja leemelni
töviskoronámat

SZEPTEMBERI ÁMULÁS

Néma üvegbe fa gyott a táj
Halk krétarajz a fák vonulása
Micsoda reggel az ég a kék a fák
Üvegen-túli szirmok
Üvegtestű világ üvegcsodája

Csillag virág lomb énekek a szél
A szélbe hajló füvek
Üveg üveg üveg

Lélegzetvisszafojtva állok Isten is
Minden mi van üvegbe öltözött
Míg időtlen száll az ének
Üvegen-túli ibolyáninnyi
üvegek mögött...

HAMARKODÓN AZ EST

hamarkodón az est lekasálja
a világosság füveit
csak bennem világít még
szemetek elhozott kékje
akár holdfényben a katángok

zajt csapnak a levelek
mint avitt pénzek ha esnek
csodálkozom hogy nem húznak
a levegőben nyomjelző csikot
s nem lesz véres pocsolja
az éj tenyerén hol összegyűlnek
tócsába állnak

mindenki tudja
halálba hullnak
s nem mond senki értük
egyetlen Miatyánkot...

NÉLKÜLED

na állj meg
hazaértél
tedd le álarcaid otthoni álarcaid mellé
szanaszét hevernek golyóstollaid
papírszeletek s egyéb kacataid közt

igazi arcod röpül feléd a tükörből
látszanak sebhelyeid
s a tüzeskorona nyomai homlokodon
tekintetek éle feléd suhanó kések

igen
hazaértél vondd ki csak szépen magad a forgalomból
ne aggódj nem hiányzol
nélküled is elmúlik e füledt délután
megeled az eső s mossa a föld fáradt
barna csontjait
nélküled is fölsöprik az utcát
nélküled is lemegy a nap
a kézbesítő kézbesít parókat nyír az olló
az első sárguló levél fejjel lefele
átússza az útmélyt
a próféták nélküled is elmondják a szöveget
akár a szurokfejű tücskök papír-koronáson
elzengik látomásaikat
a világtörténelem nélküled is megtörténik

hát szépen csak tedd le álarcodat
ideje is már
hisz olyan alatta arcod
mint egy rigóktól összeröpködött
alulexponált csoportkép

LASSAN

lassan minden a helyére kerül
megérnek és megsúlyosodnak a dolgok
lassan minden elindul
hazafelé
indulj te is haza
mielőtt zúzmara hull kilincseidre
mielőtt küszöbödre fagyva a csend

a bálicipőket kihordták a rétre
s betemették a halottakat

elibéd jönnek a halhatatlanok
hagyd itt betonhárfákkal körülürcölt falud
verseiddel telefirkált sok falat
városok nyakláncát hegyek rózsafüzérét
holttengeri tekercseid learatlan kévéidet
megszedetlen gerezdjeidet kutaid fénylő homályá
mindent amit elértél s amit
nem tudtál elérni soha
elsőfű báránnyaid
férfi áldozatod

tedd le s temető fűvére neved
fejed alá csillagot

Az idilltől az abszurdig Gelléri Andor Endréről

Költők, írók nevét mondjuk és mindjárt egy jelzőt is: a forradalmár Petőfi, az epikus Arany, az álomlátó Krúdy, a szecessziós Szomory.

Ha Gelléri Andor Endre nevét mondjuk, jelzőink kéttagúak: tündéri-realista, vélte Kosztolányi; a valóság álmodója, írta Füst Milán; az iszony idilljeit álmolta, így B. Szabó György; világa a játéka és a rettegése, mondja Beney Zsuzsa. Kéttagú, egymásnak ellentmondó megállapítások.

Ha Gelléri művészetét meg akarjuk fejteni, ellentmondásait kell megfejtelnünk. Ellentmondásait, melyek az idilltől az abszurdig feszülnek. Arra a kérdésre keresünk választ, hogyan lett Gelléri alapvetően lírai, romantikus alkatú mesélőből irodalmunk egyik legpezzsimistább, legabszurdabb vízióinak festőjévé.

Az idill változatai

Ahogy a cseppben a tenger, úgy van a fiatal Gelléri novelláiban már az egész életmű csirája is. Egy előző írásunkban (1) úgy láttuk, hogy Gellérinek a *Szállítók*-ig megjelent írásai a realitás-irrealitás pólusai körül rendeződnek. Az irrealitást e korai írásokban az álom burkolta, és az ellene való harc egyrészt pszichológiailag a felnőtté válásért, másrészt esztétikailag a realizmusért folyt. Az álmokat az érett Gellérinél az idill váltja fel. Ha Gelléri „tündéri”, akkor ennek oka elsősorban abban van, hogy a valóságot írásai egy részében érzelmei, romantícizmusa hatására a líra felé tolja el.

Sajátos módon a fiatal Gelléri első idilljei a munkás és a munka harmóniájának emberi boldogságát tükrözik, legtökéletesebben a *Szállítók*-ban, melyet — mint Móricz mondta — „tündérid hordtak a papírodra”. Miért tartjuk nemcsak Gelléri, de a két világháború közti magyar irodalom egyik legjobb novellájának? Elsősorban zárt, belső világának harmóniája miatt. Ez az írás, ahogy egyre szűkülő spirális körben fejlődik a végkifejlet felé, több mint a valóság hú tükré. Megtudunk e látszólag eseménytelen történet kapcsán a munkásról és a munkáról, a kettő kapcsolatáról valamit, amiről eddig a magyar irodalomban nemigen olvashattunk.

A munkásábrázolásnak Kassáktól, Csizmadiától, Révészről eltérő új lírai változata ez. E novella a szerep és személyiség idilli azonosságát mutatja. A „Szállítók” arra születtek, amit csinálnak, büszkéik és kiegyensúlyozottak. Erejük, harmóniájuk ezért nemcsak fizikai, de lelki is. Mert mindennap harcolnak, mindennap győznek is. A jól végzett munka öröme az övék, amely átsüt ezen az íráson. E belső szemléleti harmónia idilljét tökéletesen tükrözi a mű zárt, a tetőpont felé egyre egyszerűsödő szerkezete is. Az író látszólag tárgyilagosan, pusztán regisztrálja az emberi munka hétköznapi csodáját, ugyanakkor azonban hangnemében, stílusában a csoda leírását olykor meseivé oldja, felhasználva a mesék szó- és mondatfűzését is, a korai *Szövőlegény*-ben például így:

Volt egy nagy sötét hodály — kezdődik a történet, majd: felnyílt ismét másnap a kapu és Végül elmendegélt az asztalos a faáruhoz.

„S másnap érkezett is a szövő. Szétnézett levett kalappal és úgy mondta:

— Ejha, de jó meleg van itt, Fischer úr!

Felelte neki az idősebb:

— Vanni van.

A kisebb pedig kérdé:

— Hát eljött?

A fiatal Gelléri azonban sajátos líraiságához nemcsak a mese stílárís elemeit használja fel. Egyes írásai, a klasszikus novellával szakítva, már-már prózaversként is ritmizálhatók. Az ugyancsak munkás témájú *Részegen*-ben így ír: „Belenéz a nyár cseresznyeszínébe, az arcára akarja lopni. Belenéz a kis patak kék vizébe és szemébe akarja csalni. A bőrét hajnalba fürdetné.”

A munkások élete, viszonyuk a munkához azonban még a „tündéri Gellérinél” is csak ritkán lehetett idilli, harmonikus. E munkásoknak ugyanis legtöbbször nincs munkájuk, mint ahogy nincs Gellérinek sem. A munkás témájú írások mind gyakrabban szólnak tehát a valóságról. Így az önéletrajzi fogantatású *Egy fillér* is. Itt figyelhetjük meg először, hogyan töri szét az idillt az egyre riasztóbb, kegyetlenebb valóság, a novella elején még ilyen képeket lát a hajléktalan munkás:

A nap egyre gömbölyűbben állt fölbe a kivájt agyagbányának, és a dróton lógó csilléket teleöntötte fénnel... Kis féreghalak úsztak alattam, csöpp ormányukkal finom erőket verve, s mintha ez lenne ébredése a fűnek: lepkek lebbentek.

Aztán egy még az idillbe ugyan beleillő, de már groteszk ötlet: a munkánküli utolsó fillérjének papírhajót csinál és útjára engedi. Hirtelen azonban megszólal a gyár dudája és a felriadt ember megint csak ezt olvassa: **MA MUNKÁSFELVÉTEL NINCS.** És ekkor néhány percen belül az idill, majd a groteszk után bizarr, szürrealista képek jelennek meg:

Két karom azonnal zsebre dugtam: minék fáradjanak a lóbálásban. És szívesen bedugtam volna elgyöngült lábaimat is egy óriás zsebébe, csüggedt életemmel együtt. Oh, szívesen felnyaltam volna nyelvemmel egy konyhát, a nyelvemmel, már csak munkát kapjak.

Mentem, sovány árnyékomat nézve, úgy tűnt néha, hogy jobbra és balra rengeteg ilyen árnyék van velem, és azok közül a szél felfújta néha egyet-egyet a sötétes felhőbe: azok meghaltak — gondoltam könnyedén.

A munkás és munka harmóniájának emberi idilljét hamar szétöri a valóság, groteszk, abszurd vízióknak adva át a helyet. Gelléri ezért velük párhuzamosan megpróbálkozik az idill megteremtésének másik lehetőségével. Olyan szituáció ábrázolásával, melyet a külvilág, a rend kevésbé zavarhat meg, és ez a szerelem, az ember kiteljesedésének a munka mellett másik lehetősége.

A szerelemmel, legtöbbször a szexuális, de mindig humanizált, lírizált vágygial foglalkozik a fiatal író idilljeinek másik csoportja. Ez a témaválasztás Gellérinél nem programszerű, emberszeretete ösztönösen állítja írásainak középpontjába a munkát és a szerelmet, amelynek talán „a neki oly kedves, és hozzá oly hű szegény emberek” számára is adott lehetőségei az idillnek, a boldogságnak.

Emlékekből is táplálkozik Gelléri első kötetének címadó írása, a *Szomjas inasok*, amelynek cselekménye a *Szállítók*-hoz hasonlóan ugyancsak igen hétköznapi. A kis inasok kirándulni mennek és a nagy hőségben megszomjaznak, majd egy erotikusságában is bájos incidens közben ráébrednek arra, hogy nemcsak vízre, szomjuk sokkal nagyobb — szerelemre is szomjasak. Mi adja ennek az esz-köztelen, lírai egyes szám első személyben elbeszélte történetnek legnagyobb értékét? Elsősorban bája, amely nemcsak a pikáns történetből, de az író cinkos, meleg emberszeretetéből is fakad. Az emberszeretet persze nem írói erény, írói erénnyé is válik azonban akkor, ha nem tételszerűen nyilvánul meg, hanem a mű belső sugárzásából, tökéletes harmóniájából fakad, — ahogy ezt a *Szakácsnő* kegyében idilli meséjében is látjuk.

A munkás témájú novellákhoz hasonlóan azonban részben esztétikai, de sokkal inkább világnézeti okokból hamarosan szétörnek a szerelem idilljei is. *Pirók*, a *Szerelmes ágyfestő* még boldogan indulhat a novella végén a szép özvegyhez és *A vén Panna tükré*-ben is még reménykedően lobognak a lángok, ám a *Temettünk* lányanyája már cukrosdobozba rejtí megölt gyermekét, a *Rablás* házaspárja pedig egy Nők feliratú házikóban követi el megdöbbentő öngyilkosságát. Az érett Gellérinél a szerelem idilljei is előbb groteszk tragédiákba, majd később az abszurdba fordulnak.

Itt, a munka és a szerelem idilljeinél kell beszélnünk Gelléri legmeghatározóbb tulajdonságáról, líraiságáról. Indulásakor e líraiság okát érzelmein átszűrte világlátásában, derűs humanizmusában kell keresnünk. E líraiságnak azonban más, konkrétan tettenérhető és felfejthető formai jegyei is vannak már a fiatal Gellérinél. Emlegettük, hogy Gelléri novelláinak nagy része önéletrajzi jellegű. Ez a személyes, vallomásszerű attitűd azonban nem azonos egyszerűen az önéletrajzi elbeszélő modorral. Az író ugyanis sosem elmúlt eseményeket mond

el. Novellái szinte az akció pillanatában születnek, az átélés indulatával. Már Halász Gábor felfigyelt rá: Gelléri szereti az első személyt és a jelen időt. Ungvári Tamás a Gelléri-novellák e sajátosságát, a klasszikus elbeszélések epikus múlt idejével szembeállítva, „lírai jelenidőnek” nevezi.

E líraiság másik ismertetőjegye az expresszivitás, a belső indulat. Gelléri nem elvonultan, higgadtan mintázza alakjait, írás közben is harcol, feszültségeitől akar megszabadulni. Élesen, határozott vonalakkal és színekkel lát minden mozgást. Minden novellája akkor kezdődik, amikor egy probléma vagy feladat megragad egy embert és azonnal elvágja a történetet, mielőtt megoldotta feladatát. Alakjainak tragédiáját nem belső vívódásaikban, hanem egy-egy mozdulattal mutatja be — ez Gelléri líraiságának harmadik ismertetőjele. Sebesta magányossága, céltalan ereje a *Facipő*-ben például így válik mozgássá, cselekedeteiben is megfoghatóvá:

Sötét van, de ő olyan hatalmas mostan, hogy megrázza az útjába eső fákat, és vissza-visszanézve lesi, hogyan mozognak a lombok. Szinte a vihar, a szél ereje van benne... Hogy zizegnek, recsegnek ezek a lombok! És a vére: mintha egy folyót hajtának körbe, talpától a fejéig. A szívénel örvénylik ez a tüzes folyó, és az agyán, mint a sziklán tajtékot vet és bosszúsan zeng. Afféle mázsás kő akad útjába Sebestának, felkapja, tudja, hogy egy mázsa, de alig érzi.

— Tojás — vigyorogja, és elhajítja félre. De érzi, hogy a lány az úgy nézne ki vastag markai között, mintha egy vékony virágszálat próbálna babusgatni.

Gelléri nemcsak a lélek belső mozgását vetíti ki külső cselekvésekké, de még tájleírásokban, környezetfestésében is mindig a mozgást, a változást tükrözi, *A rablás*-ban például így: „A város úgy merült el a kék fagyban, mint valami üvegtóban... És már beérték a körútra, kávéházak mellett mentek el, és a villamosságnak sziszegve vették a mélyedésükbe fűrődő szélrohamokat”.

Itt, e környezet-leírásoknál ismét meg kell állnunk, hogy rámutassunk az író líraiságának újabb eredőjére. Néhány novella kezdőmondatait idézzük: „Lehull előttem a hó, és én mögöttem lépdelen” (*Messzeség*). — „Itt a fagy, dideregve mártogatjuk jeges vízbe a nehéz ruhákat” (*Részeget*). — „A város úgy merült alá a kék fagyban, mint valami üvegtóban” (*A rablás*). — „Tündéri hóhullás volt, gyémántos idő, de a vén Panna megzavarva és sírva fogadta a nagy havat” (*A vén Panna tükre*). — „A dér hullott. És a bányató fölött, mint összefogódzott keringő tündércsapat gomolygott” (*Csákányos*).

Látjuk, már az első kötet írásai közül is feltűnően sok kezdődik évszak-, időjárás-leírással, már az indítás első mondataiban, meghatározva a természet állapotát, általában a telet. De nemcsak a természet állapotát — a lélek állapotát is —, és a közvetett lélekábrázolásnak e módja megint csak lírikus tulajdonság.

A realizmus változatai

Míg a fiatalkori álmovelláktól egyenes út vezetett a fentiekben elemzett idillekig, addig az ezekkel szembeforduló „élet”-novellákat továbbfejlesztő, nagy realista írásokhoz Gellérinek már nehezebb útja volt. Utaltunk rá, az idillekkel való szembefordulásnak kettős, esztétikai és világnézeti oka volt. Illés Endre, az első valóban realista írás, a *Ház a telepen* kapcsán, így látja ezt az idillel való szakítást: „És ekkor már megcsukló és fuldokló önvallomás ez az írás: hogyan üzte ki az író önmaga kételye, olvasók várakozása, kritika sürgetése a megszerzett műfaj biztos fedele alól a bizonytalanságba, egy barbár, rideg és kegyetlen világba.”

Az idillből való kitérés egyik eszköze az irónia, mely legpregnansabban Gelléri második kötetének címadó írásában, a *Hold utcá*-ban figyelhető meg. Ebben Majzikék egyik vasárnapját írja le: „A kuporgató, gazdagodni vágyó kispolgár visszataszító képe bukkan fel egyszerre a Majzik család portréiban, iróniával, gúnnal ábrázolva” — véli kissé leegyszerűsítve többek között Ungvári Tamás is. Am Majzikék kicsinyes, a tárgyak, a dolgok hatalmába korlátozódó életében szerintünk Gelléri inkább általában az eszköztelen realizmust ironizálja. Az idill merev ellentétének érzett száraz realizmust ülteti át a hétköznapi életbe és meg-

mutatja, hogyan torzul el ez az élet. Semmit sem tenni, de még csak gondolni sem, aminek nincs haszna, ami nem reális — ez Majzikék filozófiája, a „realismus” filozófiája.

Megmaradt tehát Gelléri fiatalságának álmvilágában, idilljeiben? Majzikék egyhangú vasárnapját egy különös alak zavarja meg, a köpönyeges fiú, aki egy kisasszonnyal társalogva épp kapujuk előtt áll meg:

— heh, heh, heh, — mondja a köpönyeges — gondolja Adél, hogy én törődök a világgal? A nagy emberek mindig a tömegén kívül állnak. Múltkor is kérem, megyek elmerülve, utca utcára vönz engem, a szél belefúj köpönyembe... de én csak gondolkozom valamin, őszintén szólva azt sem tudom min, ámbár mégis valami különös, különös éteri dolgon... És egyszer csak felnézek, a szemem emelkedik, és meglátok kérem egy táblát, amin ez áll: Hold utca... ő! ez a te tájad, talán idevaló vagy, így felelt a sors néked egy hirtelen felbukkanó utcanévtáblával akkor, amikor bizarr, nevén nem nevezhető érzéseidnek gondolati élete sem volt... Hold utca! rádlépni és menni, menni rajtad, végig, végtelenül!

E botor monológ válasz előbbi kérdésünkre. Az idillt — a Hold utcát — vászolja Gelléri a realizmussal szemben? Látjuk, hogy nem, hiszen a köpönyegest, az álmok megszállottját még maróbb iróniával gúnyolja ki, mint Majzikékat. Tegyük hozzá, öniróniával, mert a *Gombház* című novellából, de az *Egy önérzet története*-ből is tudjuk, a köpönyeges fiú Gelléri maga. A köpenyt Szegitől kapta, és azt — romantikus hangulataiban magát Hoffmanstahnak álmódva — hordta is.

Az idillekkel való szembefordulás másik eszköze az önironia mellett a portré. (2) Am ez írások alacsony színvonala zsákcát jelentett, bizonyítva, hogy Gellérinek a realizmushoz feltétlenül szükséges távolságtartást nem a témák érdekeltenségevel kell elérnie. E portrékban az író éppen azért tudja a realizmus eszközeit, hangnemét kipróbálni, mivel hőseivel már nem érez együtt, és így a távolságtartás eleve adott.

A harmadik kötet, a *Kikötő* hozta meg aztán újra a magasabb harmóniát, a tágabb világot. Megmutatta azt, hogy Gellérinek a realizmust nem a lírai romantikus alaphanggal, az idillel szemben, hanem azzal ötvöződve kell megvalósítania. A *Szállítók* és a *Ház a telepen* realista vonulatát e kötetben a *B* folytatja, melyet a portrék után tablonak nevezhetnénk. Gelléri felismerte, hogy sajátos realizmusát nem érdektelen műhelytanulmányokra, hanem a valóság összetettebb megfestésére kell felhasználnia. Felismerte, hogy a 30-as évek iszonyatát leghevesebben a realizmus tükrözheti, és bár közvetlenül állást foglaló, politizáló műveket még ekkor sem írt, új kísérleteiben letisztult eszközei segítségével eddig soha nem tapasztalt tisztánlátással tükrözi kora társadalmának mozgását. Így egyértelműen a 30-as évek véres tüntetéseinek lecsapódása a *B* című novella, ha csak a látvány erejéig is:

Hatalmas, szép menet ez: oldalvást rendőrök ballagnak nagy csizmájukban, derekukon ezüstkarddal és revolverrel. S az ő fedezetük mellett sírnak, rinak a csecsszopó gyerekek, pörölnék az éggel, étellel, halállal az aszszonyok, teherbejött lányok, kivertszemű férfiak, vak hadirokkantak, akik fehér bottal fenyegetőznek és nagy lomha léhűtők, akiknek teste több helyen át van verve kocsmái késnyomokkal. Mennek, beszélnek zokognak, zsirogva betódulnak az előjáróság folyosóira. Ilyenkor a tisztas polgár félrehúzódik, falhoz lapul, és szánsalommal vegyes undorral nézi ezeket a féregszerű lényeket.

A novella mellé felsorakozik magas színvonalú írások egész sora, (3) melyeket már a realitás álmának nevezhetnénk. E novellák világlátása, szemlélete reális. Egyediségükben is tipikusak, és így megfelelnek a realizmus követelményeinek. De realista szemléletüket legtöbbször nem hagyományos értelemben vett realista eszközökkel érik el. Hiszen az olyan egyértelműen társadalmi indíttatású írások, mint a *B*, vagy az *Epreskert*, reális mondanivalóikat túlnyomórészt expresszionisztikus lendületükkel, szürrealista képeikkel sugallják.

1935-ben született meg aztán Gelléri szemléletileg és művészetileg is egyik legtokéletesebb írása, az *Ukránok kivégzése*. Benne az író sajátos realizmusának csúcsát éri el. E műben futnak össze Gelléri fejlődésének a novellák különböző típusaiban fentebb vázolt útjai. Társadalmi fogantatású ez az írás, ugyanakkor

emlék-novella is. Az egész mű viszont lírai hangvételű portrékból épül fel, s bár a téma nem önéletrajzi, vallomásos jellegű, mégis az író líraiságára legjellemzőbb jelen idő egyes szám első személyben szólal meg. Jól mutatja tehát ez az írás Gelléri viszonyát a realizmushoz. Egyrészt, hogy azt csak egyéniségéből fakadó líraisággal vegyítve tudja megvalósítani, másrészt azonban rávilágít arra is, hogy az író fejlődéséhez, a realizmus megtalálásához a pusztán esztétikai indíttatású harc kevés volt.

Az abszurd változatai

Már a fiatalkori írásokban találkoztunk az idill és a realitás mellett a bizarral is. Úgy véltük, Gelléri a bizarr leírásában csupán saját művészetének határait járja körül, e korai novellák extremitásai csupán feladatok, melyekben a fiatal író erejét méri. Ám a borzalom megjelenésének már e korai írásokban sem csak esztétikai okai voltak.

1928-ban *Az Est* lapok fél-ösztöndíjával Gelléri Németországban járt. A fennmaradt levelek, amelyeket Szabó Lőrincnek és feleségének írt, rávilágítanak Gelléri egyéniségének eddig még fel nem tárt oldalára. Ezekben a levelekben domináló hang a szorongás, bennük Gelléri szinte karkai víziókban számol be útjának kísértéseiről. Az idézetek bizonyítják, a bizarr, az extrém megjelenése már ekkor sem csupán múltó epizód, kísérlet volt. A karakter tulajdonsága, amit időlegesen elfojt ugyan, de amely művészetének egyik legmarkánsabb jellemzője marad. Hogy majd a kiforrott írónál központi motívum lesz, annak okát itt, az alábbi ijesztő idézetekben megnyilvánuló szorongásokban, félelmekben is kell keresnünk.

1928. VI. 25-én írja Szabó Lőrincnének:

„Új utakon járni sokszor üvegcserep, mindig örülteket írni olyan megrémítő dolog, hogy az ember életöszöne kézzel-lábbal csapkod ellene. Hát ez most ilyen idő. De csak magávalragad megint, és visz a bolondok országáig.”

Szabó Lőrincnek pedig így ír:

„Haj, Lőrinc, de jó lenne eldobni a fejem. Ott fáj mindig egy borotva. Néha végighúzzák magamon és én a misztikus fájdalomtól sikoltok, ordítok, jajgatok: írok.”

„...azt hiszem megőrültem a Dürer kiállításon. Először az önarckép szem nézett rám élve. Aztán éppúgy lihegett (!), mint én. Minden mozog, a szobrokhoz nem merek hozzányúlni, velem futnak. Most az utcán egy hetvenháromfejű csecsemőt látok.”

„...sokszor üveg, állat, vagy ember vagyok, mindig magányos. Egy szín, amitől felborzad a haj. Irtóztató szín.”

Lehet, e színek csak a fiatalság romantikus túlzásai, ám a borzalom, mint láttuk, megjelenik az idilli novellákban is, összetörve a munka és a szerelem boldogságát, a halálnak adva át a helyét.

Sokkal erősebben nyilvánul meg azonban ez az elkomorulás az utolsó kötetben, melyben az iszony, a borzalom már dominál az írások nagy részében, közvetlenül, áttételek nélkül. E novellákban Gelléri már nem szürrealista víziókat ír le, mint indulásakor. Sőt, feltűnően tartózkodik a lírai azonosulástól. Kései művei már hangsúlyozottan realista, epikus alkotások, mert a borzalom bizarrságát már nem a víziók, hanem mindig maga a valóság adja.

Így egyértelműen a valóság borzalmának megmutatása végett születtek meg olyan írásai, mint a *Pirók-novellák* közé tartozó *Rémítő éj*, a *Volhinia* vagy a *Szegény szörnyekről*. Hogy mennyire nem öncélúak e novellákban az iszony képei, és hogy mennyire nem víziók, arra jó bizonyíték az első világháborút idéző, de a másodikra is figyelmeztető idézet a *Volhinia*-ból:

Mondjam-e tovább, mi történt még akkor Volhíniában? Hogyan hajlítotunk földig két magas fát és kötöttünk rá a lábánál fogva egy kémkedő

parasztot? Mint szállt fel a szétrepedt testtel a fa csúcsára és csöpögött le, mint piros eső — a vér...

Azt a vad patakot mondjam-e onnan, amelynek vörös lett a partja, úgy röp-ködtek ágyútűzben hullámai, mint a boszorkák, fejekkel labdázva.

Az írói hang megváltozásának azonban az elkomorulás, az iszony megjelenése csak kísérő jelenségei, elsődleges oka az elidegenedés. Ellentéte mindannak, amit a lírai Gellériről eddig elmondtunk. Mostanáig nyomon kísértük azt a harcot, melyet az író saját művészi egyénisége, látóköre kiteljesedése érdekében vívott az idilltől a realizmusig. A világtól való idegenség, — ez állt eddig legtávolabb Gelléritől. A világ azonban egyre inkább borzalommal terhes, a lírai alkat ezt már befogadni, humanizmusával feloldani nem tudja. Idegennek, érthetetlennek érzi: már nem ő szüli a víziókat, hanem a valóság. Az 1940-es évek magyar valósága válik vízióvá. S a tündériből ördögi lesz. Megjelennek az elidegenedés novellái. Némelyekben ez az elidegenedés még teljesen mentes a borzalomtól, mint a lírai készségű — az utolsó kötet címét is adó — *Villám és esti tűz*-ben, melyben az író a sejtetés legmagasabb fokát valósítja meg.

A novella a fiatal Gellérire emlékeztető idillikus hanggal kezdődik. Cipész-műhelyben vagyunk, ahol a mesterek a halászlé és a bor reményében az utolsó pár cipőket készítik. Ekkor azonban becsap a villám:

S a mesterné orra előtt elszállt a lenyakazott ponty rubintos feje, míg a tűzhely lángja fehér és olvasztó hőségű lett. A felfüggesztett petróleumlámpák maguktól kigyulladtak és sisteregve lobogni kezdtek.

Az idillből meghökkentő groteszk lett, hogy abból, egy helyzeténél fogva az egész novella energiáját magába gyűjtő mondat okán: „s másnap kitört a háború” — tragédia legyen.

Idill, groteszk, tragédia: ez az elidegenedés novelláinak három lépcsőfoka gyakran egy novellán belül is. Idillel kezdődik ez írások legtökéletesebbje, a goli fogantatású *Filipovics és a gigász* is. Filipovics Anton az Ágost királyi herceg védnöksége alá tartozó hadastyánok egyletének vacsorájáról tér haza, némi bor és két adag székelygulyás hatására kellemes állapotban. A vacsoráról, ahol ráadásul jegyzővé avatták éppen ma éjjel Filipovicsot, de:

Ez a mindenképpen mellérendelt alak, ki mind ez ideig nem bírt semmi-féle ranggal az életben, nem törődött azzal, hogy közel van a szellemek ideje, és jó ha az ember tizenkettő fele másra is gondol, mint a földi hiúságokra.

És ez már maga a „hübrisz”, melynek megtorlásaként az idill egy félelmetesen groteszk találkozásba torkollik:

Megálljon! — mondta most egy pincehang, s tulajdonosa hátulról rátette a kezét Filipovics vállára. Filipovics megállt, megdermedt, és erre minden oka megvolt neki, mert az ismeretlen torony alakú volt, hatalmas órafejjel, amelyben mint a számrovátkák, késes vágások, sötét szemek, s mutatóul egy akkora orr, mint egy szafaládé.

A találkozás tragikuma fokozódik. Az ismeretlen óriás, miután elmesélte sikasztását, megfenyegeti hősünket, ha elárulja, bosszút áll, és a megrettent jegyző nevét ordítva eltűnt az éjszakában. Filipovics pedig:

Miniszeri engedelemmel megváltoztatta a nevét. Így járt álcázottan, nevéből, jegyzői rangjából kifordítottan évekig, mindhalálig rettegve a téli éjjelektől, amelyeknek titkosságaiból óriások bukkanhatnak elő, lepattogtatva a gyanútlan Filipovicsok nadrággombjait, hogy egy-egy sújtással csillagzaporba borítva megrémült fejüket, eltűnjenek őrzöngve oda, ahonnan jöttek — a semmibe.

A szerep és a — név által szimbolizált — egyéniség elvesztése egy ismeretlen hatalom által egy félelmetes világban: ez az elidegenedés legtipikusabb esete, ez már az abszurd.

Ettől az elidegenedett világtól szenved egy másik, Filipovicshoz hasonlóan jelentéktelen alak, Mufics is. És mikor egy baleset miatt — Kosztolányi *Appendicitis*-ére emlékeztető módon — szemének elvesztése árán az érdeklődés középontjába kerül s végre beszélhet, és mások is beszélnek hozzá, magánya megszűnik. Boldogsága azonban csak időleges, meggyógyulásával együtt elmúlik. Míg Filipovics a nevét, Mufics a szemét, addig Hele, a *Vásár* főszereplője saját csontvázát veszti el, — mindegyikük egyéniségének egy-egy darabjával lesz kevesebb.

A kor és az írások hangulatát talán legtökéletesebben a *Georgi, a borbély* című novella fejezi ki:

A kis borbélyüzletben lappang a fény. Megnől, amikor a lámpa levegőt kap, megijed, összehúzza magát, amikor nem mozdul se a szél, se az ember...

A borbélymester — köpcös, puffadt, iszákos ember — nagyokat sóhajt.

— Romlás, romlás — mondja...

— Romlás, romlás — suttogja hangosabban, s kitép egy szál szőrt a füle mögül. Az égre néz, amely oly mérhetetlenül sötét és magas s hirtelen valami összeszorítja a borbélymester szívét. „Romlás, romlás” — motyogja maga elé, s befordul a sarkon...

Mire vonatkozik ez a romlás? Egész életünkre, az oly mérhetetlenül sötét és magas ég alatt — sugallja Gelléri ez abszurdításában legpeesszimistább műve, amit nem sokkal tragikus halála előtt írt. Mert Gelléri pályája csúcán érte a halál, életműve torzós maradt, ám e novellákkal már a világirodalom legmodernebb áramlataihoz, így az abszurdhoz is kapcsolódott. Illés Endre írja épp a *Georgi, a borbély* kapcsán: „A történet eddig is szikrázó, groteszk dráma, és hogy milyen villódzó dialógussal folytatódna azt Gelléri, a drámaíró írta volna meg, — Ionescót és Beckettet elhomályosítva. Hiszem, hogy Gelléri útja tündéri novelláitól, álomjátékokba tévedő önéletrajzától a groteszk drámához vezetett volna.”

•

Gelléri stílusának legállandóbb és legmeghatározóbb jegye a líraiság. A valóságot érzelmein keresztül tükrözte és alakjainak is elsősorban érzelmeit vizsgálta, ábrázolta. Írásai többségében inkább a pszichológiai hitelességre törekedett, mint a társadalmira, és ebben a századforduló nagy novellista nemzedéke — Petelei, Lovik, Gozsdu, a Cholnokyak és Szini — utódjának érezzük. Az őt közvetlenül megelőző nemzedékből leginkább Krúdyval rokonítható. Líraiságában tehát inkább a „ködlovagokhoz” tartozott, mint a realistákhoz, annak ellenére, hogy velük is — elsősorban Móricz-cal — főként drámaiságában, rokon.

Stílusának és — ezzel szoros összefüggésben — szemléletének változásait vizsgálva, elsősorban az elkomorodást, a lehiggadást figyelhettük meg. Láttuk, hogyan lett az idillből előbb groteszk, később abszurd. Láttuk, tragikus korát tükrözve, hogy szállt el a „tündéri”, s hogyan erősödött az „ördögi”. És ebben — ahogy fiatalkorának kócoságát, indulatait levetve, izmusaiból kilépve egyre tragikusabb, pontosabb lett, közeledve egyúttal a hagyományosabb stílus és hangvétel felé — már József Attila és Radnóti Miklós társának érezzük.

Jegyzetek: (1) Nagy Sz. Péter: Gelléri Andor Endre pályakezdése, Irodalomtörténet, 1974/3. — (2) A következő novellákat véljük többek között e csoportba tartozóknak: *Egy asszony, Vera naplója, Elmúlás*. — (3) A következő novellákat véljük többek között e csoportba tartozóknak: *Hűvösvölgyi nászutasok, Szerelmes ágyfestő, Barna sör*.

A fiatal József Attila világérzése

A *Hangya* című költeményről

„József Attila költeménye... nyílt dráma: küzdelem a kozmosz erőivel, zörögve elvonuló pillanataival, évmilliárdok alatt kialakuló-kihúnyó csillagvilágának törvényeivel” — állapítja meg az *Odáról Tamás Attila*. Majd így folytatja: „A huszadik század modern embere ő, akiben már megszakad a természettel való naiv-ösztönös kapcsolat, akinek számára már probléma a világ; de a huszadik századnak az az embere, aki szembe is mer nézni ezzel a problémával: a számára idegenné lett világgal.” (1).

A bécsi versek, közelebbről a *Hangya* költőjéről Gyertyán Ervin a következő sorokat írja: „A hétköznapi válik emelkedetté, amikor olyasmiről szól a lírai megindultság hangján, aminek képzete — addigi konvencióink, hagyományaink alapján — ellentétben áll nemcsak ezzel az emelkedettséggel... A jelentéktelen jelentőssé válásának, a közönséges megszépülésének, emocionális feltöltődésének sok formája van a költőnél. Az egyik a mikrotermészet, — a legapróbb, legjelentéktelenebb élőlények előtte észre nem vett világának — felfedezése; a dolgozó, a természettől még nem elidegenedett ember gyermekien tiszta együttérzése az anyaföld legkisebb rezdüléseivel is...” (2)

Idézzük még Németh Andort: „Megnyugvás, béke, barátság árad a sorok közül; föloldódás, a békétlenség békébe nyújtózkodása, panteista életérzés: minden úgy van jól, ahogy van, noha a miértre nincs felelet... Már e kis vers bonyolult érzelmi áttételeiből is megállapítható, hogy Attila derűsen érzékeny mindenbe beletörődését nem közönséges vívódások előzhették meg, míg idejutott...” (3)

Kérdés, valóban megfelel-e József Attila bécsi lelkiállapota ennek a harmóniának, a mindenbe belenyugvásnak, békének, amit a vers értelmezői kiemelnek? Vajon „derűsen érzékeny mindenbe beletörődés” sugárzik-e ebből a versből?

„Egyedüllétről és szegénységről panaszkodik Galamb Ödönnek írt levelében, megértő barát hiányáról, aki rettenetesen sok és gyorsan fölburjánzó gondolatában segítené rendet teremteni. Olyan vagyok önmagamnak, mint egy belső nap, melytől egyforma sebességgel nő a folyó, a madár, a lötétű és a hínár.” (4) Nyugtalanyságról, káosszá égett világról panaszkodik Osvát Ernőnek írt leveleiben is. (5)

Vajon ott van-e a versben „a természettől még nem elidegenedett ember gyermekien tiszta együttérzése az anyaföld legkisebb rezdüléseivel is”, vagy megszakadt már „a természettel való naiv-ösztönös kapcsolat”? Probléma-e számára a világ? Ha igen, hogyan?

A *Hangyá*-t általában az azonosulás versének tartják, a világ apró, jelentéktelen dolgaival való egygyólvadás misztikus-panteista kifejezésének. A költői én és a világ teljes egységét olvassák ki belőle. Valóban a világgal való teljes azonosulás, a hiánytalan összhang, az igazi béke tükröződik a versből?

A kérdés felvetését indokolja a bécsi József Attila zaklatott belső világa. Hogyan válaszol erre a kérdésre maga a költemény?

Feltűnik a vers szakaszokra tagolásának érdekessége. Háromsoros versszakra kétsoros következik; a harmadik versszak ismét három sorból áll, majd újra két sor alkot versszakot. Megismétlődik tehát a versben a 3+2 sor; a sorok ilyen ismétlődése mintegy felezőt húz a versben az első 3+2-es csoport után.

A sorok szótagszáma nem egyenlő. Minden szakasz első sora 11 szótagból áll, amelyhez 10 szótagú második sor csatlakozik. Az első és harmadik versszakot háromsorossá bővíti egy-egy 6 szótagból álló, rövidebb sor.

A sorvégek a versszakokon belül nem rimelnek, egy-egy sor azonban visszavisszacseng az előző versszakokból: hangya — hajtja; jó az is — árnyéka is' el ne fúdd — beborult — hullt. Ez a sajátos rimelés azt sugallja, hogy a költeményben a versszakok nem alkotnak viszonylag lezárt, önálló egységeket; a gondolatmenet sem alkalmazkodik a versszakok szerint történő külső tagolódáshoz.

A jambikus alapléktételű verset sok spondeusz lassítja. — A szótagok hosszúsága-rövidsége (az időmérték) mellett lényeges szervező eleme a versnek a hangsúly, amely a sorokat három, illetve két egységre tagolja:

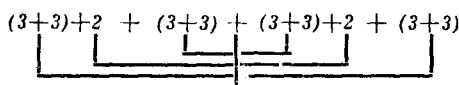
*A bábok között / elaludt a / hangya.
Szél, a / babokat most / el ne fúdd!
Különben / jó az is.*

*Kis, fáradt fejét / csillámokra / hajtja
és alszik véle / csöpp árnyéka / is.*

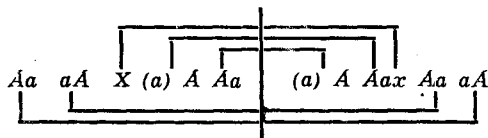
*Egy szalmaszállal / fölkelteni / szépen!
De jobb, ha már / indulunk / haza,
erősen / beborult —*

*A bábok között / elaludt egy / hangya
és — hopp — egy csöpp már / a kezemre / hullt.*

Az ütemek a sorokat a következő szabályszerűséggel tagolják:

A ritmika síkján tehát szimmetrikus szerkesztést találunk. A szimmetria általában az összhangról, a kiegyensúlyozottságról beszél. Hasonló képet nyerünk, ha megvizsgáljuk az állítmányok és alanyok egymáshoz való viszonyát. Elemzésünkben a döntő a logikai alany-állítmány. A „de jobb, ha már indulunk haza” összetett mondat esetében is állítmánynak tekintjük a főmondatot, alannak az alanyi mellékmondatot. Jelöljük A-val az állítmányokat, a-val az alanyokat. A két rövid sort figyelmen kívül hagyjuk, X-szel jelöljük.

Világos a megfelelés, a szimmetria. Rendezettség, összhang bizonyítéka ez is. Ez az elemzés szintén kijelöl egy tengelyt, egy szimmetria-tengelyt, amely egybeesik a versszakok és a ritmika által meghatározott, kijelölt felezővel. Az X-szel jelölt elemek is megfelelnek egymásnak.

Látható, hogy a vers megszerkesztettsége koncentrált középpontos.

A mikrokozmosz versének tartják a *Hangyá-t*. A mikro-motívumok valóban uralkodnak benne, de kimutatható még két más motívum is: a mikrokozmosz ellentéte, a makrokozmosz is szerepel, azonkívül ott van az én-motívum, az ami a költő személyes jelenlétét fejezi ki. Hogyan rendeződnek el ezek a motívumok a költeményben?

*A bábok között elaludt a hangya.
Szél, a bábokat most el ne fúdd!
Különben jó az is.*

mikrokozmosz
makrokozmosz
személyes

*Kis, fáradt fejét csillámokra hajtja
És alszik véle csöpp árnyéka is.*

mikrokozmosz
mikro-/makro-/kozmosz

*Egy szalmaszállal fölkelteni szépen!
De jobb, ha már indulunk haza,
erősen beborult —*

mikrokozmosz
személyes
makrokozmosz

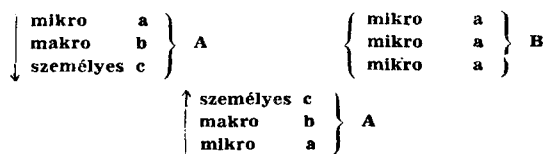
*A bábok között elaludt egy hangya
és — hopp — egy csöpp már a kezemre hullt.*

mikrokozmosz
mikro-makro-személyes

Érdekes a motívumok egymásra játszása. Az uralkodó jellegű motívum, a mikrokozmosz mellett megjelenik a másik két motívum is, több-kevesebb intenzitással. Például a „Szél, a bábokat most el ne fúdd!” felszólítás a makrokozmoszt helyezi előtérbe, de a megszólítás személyes motívumot rejt magában: a megszólított mellett ott érezzük a megszólítót is. A bábok megnevezése pedig a mikrokozmoszt viszi bele a motívum-sorba. Domináns azonban a hangsúlyos, a sor elejére hozott „szél”: a makrokozmosz. Az „és alszik véle csöpp árnyéka is” kijelentés a mikro-motívumokat állítja előtérbe. De észre kell vennünk a bennfoglalt makro-motívumot is: a ki nem mondott fény-árnyék korreláció utal a napra, a makrokozmoszra.

Az utolsó sor mindhárom motívumot összefoglalja: „egy csöpp” — mikrokozmosz. De benne van a csöppben a makrokozmosz is: a hulló csöpp visszaüt az „erősen beborult” kijelentésre, amely világosan makro-motívum. A „kezemre” pedig hozzákapcsolja a személyes motívumot, a birtokos személyrag segítségével. Ebben a sorban ugyancsak személyes motívum a halk „felkiáltás”: „hopp”.

A motívumok egymáshoz való viszonyának vizsgálatát megkönnyíti a versnek az a jellegzetessége, hogy a sorvégek és mondatvégek nincsenek egymással ellentétben, nincs átívelés: minden sorvég egyúttal mondat vége is, egy kijelentés, egy sóhaj lezárása. Egy sor: egy domináns motívum. Így a következő elrendeződést találjuk:

mikro—makro—szem. kóda

Meglepő a motívumok szimmetriája: a b c — a a a — c b a. A szimmetrikus motívum-elosztás középpontot jelöl ki a versben. Három mikro-motívum alkotja a középpontot. Erre a középpontra irányul a szerkesztés, ezt a középpontot fogja közre a megelőző és követő három sor, mégpedig úgy, hogy a középpont előtt szereplő három motívum, mondhatnánk: három téma (a, b, c) a középpont után fordított sorrendben tér vissza. A témák megfordítása nemcsak kijelöli a középpontot, hanem belső feszültséget is teremt.

Zenei formára emlékeztet a motívumoknak, témáknak ez a szabályos elrendezése. Érdekes a rokonság a *Hangya* motívum-szerkezete és a szonátaforma között. Három rész (A, B, A) három-három témával, s a visszatérésben ott találjuk az első rész mindhárom témáját. A témák fordított sorrendben történő visszatérése Bartóknál is megtalálható. Az V. vonósnegyes első tétele szonátaforma: a, b, c; kidolgozás; c, b, a. A visszatérésben a témák fordítását látjuk. Hasonló szimmetrikus szerkesztés Bartók más műveiben is szerepel. Az aprólékos elemzés József Attila több versében kimutatja a feszültségeteremtés, középpont-kijelölés témafordítással való megoldását (például a *Dunánál* című költemény II. része, vagy az *Isten* című vers középső része stb.).

A motívumok a vers következő sorait emelik ki, mint középpontot:

kis, fáradt fejét csillámokra *hajtja*
és *alszik* véle csöpp árnyéka is.
Egy származással *fölkelteti* szépen —

Precízen, kiasztikusan szerkesztett elemek, egymáshoz kapcsolódnak, az alvásra, a nyugalomra, a békére vonatkoznak: (le)hajtja — alszik — fölkelteti. A súlypont áttévedik a „fölkelteti” felé. A (le) — „fölkelteti” igeikötők belső feszültséget, ellentétet tükröznek.

A motívumok szerkezetének vizsgálata is a rendezettséget bizonyítja, a versben meglevő harmóniát látszik igazolni. De mi okozza a magban levő hangsúlyeltolódást, miért érezzük kiemeltnek a „fölkelteti” fogalmat?

A versben meglevő harmónia lényegére fény derül, ha összevetjük a külön elemzett síkokat, ha összehasonlítjuk a versszakok, a ritmika, az állítmányok-alanyok rendszerének szimmetriáját a szonátaformára emlékeztető motívum-rendszerrel.

A „Hangya” összesen tíz sorból áll. A versszakok a következő szabályos-
ságot mutatják, ha egységnek tekintjük a verssort: 3+2 / 3+2

A 3:2 arány az aranymetszés aránya. (6) (Az aranymetszés arányait mutatja az úgynevezett Fibonacci-féle számsor, amelynek minden tagja egyenlő az előző két tag összegével: 1+2+3+5+8+13...)

A versszakok olyan csoportokat alkotnak itt, amelyek az aranymetszési arányt tükrözik. Valamennyi versszak-határ aranymetszésben osztja, illetve fogja össze a versszakokat: (3+2=) 5:3:2

Az aranymetszési arány nem az egyensúly aránya, hanem a belső feszültsége. Harmónia ez ugyan, de belső feszültséggel telítve. Feszültség van tehát a költemény egyes versszakainak egymáshoz kapcsolódásában.

Elemzésünk során a versben a versszak-határokon kívül találtunk felezőt, illetve szimmetriatengelyt, amely az első öt sor és a második öt sor között húzódik.

A motívumok a felezőkkel szemben más rendszer szerint tagolják a költeményt. Szimmetrikus a motívumok rendszere is, de ez a szimmetriarendszer csak kilenc sort foglal magába; az utolsó sor, mint lezárás, kóda kiesik a rendszerből.

A vers belső feszültségének a lényege: az egymás fölött levő síkok sajátos kapcsolata, a síkok eltolódása. Az egybeeső szimmetriatengely és felező tengely metszi a motívumok által kijelölt központi magot. Nem felezi, nem szimmetrikusan tagolja, hanem excentrikusan, 2:1 arányban. Feszültségteremtő osztás ez: a három központi sor lényeges fogalmai így kapcsolódnak tehát egymáshoz: (le)hajtja, alszik — fölkelteni.

A harmónia a vers legmélyén tehát nem a nyugalom harmóniája. Feszültség, egyensúlyeltolódás van a vers legbensejében. Pontosabban: a vers síkjainak harmóniája, ha egymással összevetjük őket, látszatharmónia csupán.

Kifejezheti — egy ilyen látszat-harmónia a költőnek a világgal való teljes azonosulását, panteisztikus eggyéolvadását, a világtól még nem elidegenedett ember világszemléletét?

Ha tovább vizsgáljuk a makro-, mikro- és személyes motívumokat, azt tapasztaljuk, hogy az azonos minősítést nyert motívumok is különböznek egymástól, különböznek absztrakt, illetve konkrét mivoltuk síkján. Ez a különbözőség egyirányba ható, sajátos belső dinamikát ad a versnek.

Mikro- és makrokozmosz motívumokkal indul, pontosabban: konkrét mikro- és makro-motívumokkal: „A bábok között elaludt a hangya”. „Szél, a bábokat...” Határozott, konkrét motívumok: határozott névelő; tárgyas ragozás: „el ne fúdd!”

A mikro- és makro-motívum mellett a megszólításban ott van a személyes is, de magának a megszólításnak a személye nem konkrét. Szintén nem konkrét a személyes motívumnak vett „különben jó az is” kijelentés sem.

Konkrét a motívumok által kijelölt mikrokozmosz-mag, ebbe belejátszik azonban egy nem konkrét személyes motívum: „fölkelteni”.

A személyes motívum egyre konkrétábbá válik. Ezt látjuk a „de jobb, ha már indulunk haza” mondat állítmányában: indulunk. Személyragozott ige, többes szám első személy. Az első személy kategóriája a versben itt jelentkezik először.

Párhuzamosan pedig tanúi vagyunk a makro- és mikrokozmosz távolodásának, háttérbe húzódásának, elvontabbá válásának: „erősen beborult”. A legplasztikusabb ebből a szempontból az első sor konkrét motívumát éppen konkrét-ságtól megfosztva ismétlő sor: „A bábok között elaludt egy hangya”. „A hangya” — „egy hangya”: világos a szembeállításból a konkrét világ távolodása. A személyes motívum ugyanakkor tovább erősödik, egyre konkrétábbá válik: közbeszólás: „hopp”. Majd az utolsó sorban a már egyszer megjelent első személy most egyes számban konkretizálódik; megjelenik a világ makro- és mikrojelenségeit szemlélő költő: „és — hopp — egy csöpp már a kezemre hullt.”

Az egész versen keresztül egymásnak feszülő makro-mikro és személyes motívumok szembeállása mintegy kiugratja a költemény végére a költői „én”-t. úgy, hogy a ritmika is megváltozik. A jambusok-spondeusok után a második ritmus-egység („a kezemre”) doboló anapestusa felocsúdással zárja az eszmélődő verset.

Mintegy kíválik, kizsorul a makro- és mikrokozmosz egységéből a világgal szembeálló, a világot érteni, átfogni akaró „én”. A költő nincs benn a világ, a makro- és mikrokozmosz harmóniájában. Szemben áll a világgal. Probléma számára a világ. Az összhangnak csak külső szemlélője, mély sóvárgással.

Egy kis hang- és szóstatisztika is alátámasztja eddigi megállapításainkat. Csupán néhány adat: a Hangya magánhangzó-rendszerében a veláris hangok

vannak túlsúlyban, 43 palatális mellett 50 veláris magánhangzót találunk. S a velárisok 50%-a „a”-hang! Mindössze 19 e-hang van a versben. A mély hangszín felé való eltolódást mutatják a rímek is: a tíz sorvég közül csak három végződik magas magánhangzót tartalmazó szótagra. Mindez — összefüggésben a sorvégek-mondatvégek egybeesésével, valamint a szavak jelentésével — arra a megállapításra vezet, hogy a versben sajátos eső, ereszkedő, mondhatnánk nyomasztó, depressziós hangulat van. S ez nem függetleníthető a verset író költő élményvilágától.

A világgal egygyéolvadó, vele békében, összhangban élő költő lelkiállapotát nem tükrözheti olyan vers, amelyben a harmónia csak a felszín harmóniája, míg a mélyben feszültség, egyensúlybillenés van. A vers tehát olyan költő alkotása, aki számára a természet, a világ nem megoldott probléma. Nem válik eggyé a világgal, nem oldódik föl benne.

Érdekes a különböző szótagszámú szavak aránya a versben. Nem a két- és háromszótagú szavak vannak többségben! 54 szóból 29 egyszótagú. Az egyszótagú szavak, a sok külön elem, a sok külön hangsúly felaprózza a verset. Kulcs-helyet foglal el éppen egy egyszótagú szó: a „csöpp”. A motívumok által kijelölt központi mag középső sorában találjuk: „És alszik véle csöpp árnyéka is”. Jelen-tése: kicsi, parányi. Az utolsó sorban visszatér ugyanez a szó: „és — hopp — egy csöpp már a kezemre hullt.” Feszültségteremtő szó ez a versben, vissza-utal az előbbi előfordulás helyre, hordozza a „parányi” jelentést, így a mikro-világ kifejezője; de kapcsolatot teremt a mikro- és makrokozmosz között: eső-cseppről van szó, azonnal megjelenik képzeletünkben az eső, a felhő.

Az igék többsége a pihenéssel, alvással kapcsolatos. A középpont három kiemelt szava is erre vonatkozik: a khiasztikus szerkesztésmóddal hangsúlyozott „(le)hajtja” — „alszik” — „fölkelteti”. Az alvásnak ez a szokatlanul erőteljes ki-emelése valami nagyon mély vágyról beszél: a pihenés, a megnyugvás, a boldogság utáni vágyról. Azonosulni vágyásról — nem befejezett, már megtörtént azonosulásról, hanem csak vágyról — a természettel, a természet jelentéktelen-nek tűnő, parányi lényeivel is, a „fáradt fejét csillámokra hajtó” hangzással is.

Pihenésre, alvásra, megnyugvásra az sóvárog, aki kielégítetlen, akinek hiány-zik a pihenés, az alvás, a megnyugvás.

1926-ban, de már a korábbi években is gyakran visszatérő motívum József Attila verseiben a fű, a harmat, a fáradt bogár, a fáradt csigák. A megfáradt ember. Ebbe a sorba állítva a Hangya filozófiai tartalmú vers lesz, amelyben a világgal való azonosulás vágyában ott lappang kimondatlanul is a lét értelme utáni kínzó kérdés: mindez miért? S az ember, a költő — tele nosztalgiával a mikro- és makrokozmoszsal való egységbe olvadás, az egész világgal való azo-nosulás iránt, magára maradva áll a kérdés előtt.

Ebben az időszakban kétszer is felbukkan egy mélyértelmű kép a füvekről, a megfáradt bogárról, a hazatalálásról:

az elfáradt bogarak mind hazatalálnak, ha esteledik,
s az Űr
nyitott tenyérrel, térdig csobogó nyugalomban
ott áll az útjuk végén.

(Csak a Tenger jött el)

A költő egyik alkalommal sem azonos ezzel a hazatalálói világgal: „de én nem vagyok fáradt”, írja a *Csak a Tenger jött el* című versben. Nem sokkal később, az *Isten-ben lemondás*, rezignáció a válasz a vers központi helyén, hang-súlyosan fölített kérdésre, a „mért”-re: *Meg nem zavarlak, én Uram, / elnézel kis virágaink fölött.*

Ugyanez a miért, a „mért nem tudom hát sokkal szebben, / mint a hegyek és mint a füvek, / ágyam alatt hál meg a bánat, / szívükben szép, zöld tüzek ég-nek...” világának miértje van a *Hangya* című vers mélyén is, tele feszültséggel, s a válasz nélkül álló, magára maradt költő belső gyötöréseivel.

Jegyzetek: (1) Tamás Attila: József Attila költői világképe. ItK. 1962. 182. old. — (2) Gyertyán Ervin: Költőnk és kora. Bp. 1963. 119–120. l. — (3) Németh Andor: József Attila. 1944. 54. l. — (4) Bokor László: József Attila bécsi költeményei. ItK. 1964. 333. l. — (5) Vö. Patyi Sándor: József Attila leveleiből. ItK. 1955. 210–211. l. — (6) Vö. Lendvai Ernő: Bartók dramaturgiája. Bp. 1964. 267. l.

A valóság hitele

A magyar dokumentum-játékfilmek

Szokatlan és sok tekintetben újszerű életközelség jellemzi az utóbbi két-három év magyar filmgyártásának egyik irányzatát. Azokról a filmekről van szó, melyeket a kritikusok a „dokumentum-játékfilm” címkéje alatt tartanak számon. Ezekben a filmekben — kisebb-nagyobb stilizáltsággal — valódi emberi életek, valódi élethelyzetek láthatók; valódi emberek, vagyis nem hivatásos színészek mozognak a kamera előtt, akik többnyire a maguk szavaival beszélnek, jó esetben saját, mélyről jövő indulataik szabadulnak föl a végtére mégis rendezett, eljátszott jelenetekben.

A „valóság” szinte bűvös szóként hangzik a filmmel, a filmművészettel kapcsolatban. Lumière valóságos vonatot vitt vászonra, olyan élethűen, hogy a nézők pánikba estek, az életüket féltették a robogó vonattól. Aztán alig fél század múlva, e nagyszerű találmány dicstelen elfajzásának következtében, a régi nézők gyerekei már azt mondták, ha valamit hihetetlennek, teljesen valószínűtlennek tartottak: „olyan, mint a film, olyan, mint a mozi”.

A film a kezdetektől fogva két, egymást kizáró irányba fejlődött. Az egyik a hétköznapi valóság minél hitelesebb megmutatását tűzte ki célul; a másik pusztá eszközt látott a filmben: elsősorban a színházi előadások, kabarétréfák megörökítésére.

A film *hasonlít* a látható világra. Annak valós anyagából épül. A filmben a kutyát például nem egy betűsor idézi fel (mint egy novella vagy újságcikk esetében), hanem egy valódi kutya *valóban* elsétál a felvevőgép előtt. A kérdés már csak az, hogy a filmbeli tény a hasonlóság határain belül azonos-e önmagával, azaz megfelelőjével. Vagyis ez a filmbeli kutya valóban mindig kutyát akar-e jelenteni? Gondoljunk csak Claude Lelouch emlékeztető filmjére (Egy férfi és egy nő, 1966): a szerelmesek egymásra találnak, majd a következő képsor egy lengő fülű kutyát mutat, amint felszabadultan rohangál föl s alá a vízparti homokon. Nem kell különösebb filmesztétikai műveltség („vájtszeműség”), hogy érezzük: nem a kutyáról van itt szó. Hogy pontosan miről, ahhoz meg kell nézni a filmet... Itt a vágást, a két képsor egymáshoz, fűzését talán az irodalomban alkalmazott hasonlattal lehetne összevetni.

Megdöbbenő gyorsasággal alakult ki, s alakul tovább ma is ennek a fiatal művészeti ágnak a nyelvezete: sajátos mondattana és stilisztikája, melynek révén a *filmtények* szavaiból olyan eltérő, a „beszélőre” annyira jellemző mondatok, olyan sajátos egyéni és korstílusok keletkeznek.

*

A tények világa felé fordul az újabb magyar filmek egy csoportja. Érthetjük ezt a fentiek alapján úgy is, mint egyfajta kevés-szavúságot. A hasonlatoktól, a mellékmondatokban bővelkedő stílustól való eltávolodást, közeledést a tömondatok felé. Tömondatokban beszélve, a kifejezés biztosan veszít árnyaltságából — fokozódhat viszont a mondandó egyértelműsége. A közérthető, egyszerű szavak a filmben: a hétköznapiok élettényei. Tar Béla *Családi tűzfészek*-jének egyes jelenetei például megdöbbenően hitelesnek hatnak. A *Filmregény* családjának reggeli nyüzsgése, ütközéseik apró sorozata filmen még sosem látottan mindennapi tudott lenni. Egy másik beállítás: a legidősebb lány és udvarlója végre maguk maradnak a lakásban, s aztán mégis váratlanul hazajön az egyik testvér — ilyen utálat, kétségbeesett, tehetetlen keserűség (valóságos emberi érzések!), ami ezekből a képekből árad, még nem jelent meg magyar filmen. Ilyen élethelyzeteket csak szenvedően átélni lehet, nem kitalálni.

Hétköznapi arcok és hétköznapi tények. Tények, amelyekhez társadalmilag meghatározott életmódunk kapcsol (sokunkat elszakíthatatlanul), melyekhez erő-

teljes érzelmi viszony fűz mindnyajunkat. Mai hétköznapi életünk jól-rosszul kiválasztott szeletének retusálatlan visszaadásában rejlik ezeknek a dokumentum-játékfilmeknek sikertelensége és bizonyos mértékű sikere is. (Zolnay Pál hasonló módszerekkel készült *Fotográfia* című filmje modelleje is lehet az effajta alkotások fogadtatásának. Sokan nem szeretik a retusálatlan fotográfiákat. — Az igazság kedvéért persze meg kell jegyezni, hogy a retusálatlan kép, bár bizonyos fokig feltétlenül hű ugyan, nem biztos, hogy ugyanakkor ebből és csak ebből kifolyólag jó is...)

A dokumentum-játékfilm különös „köztes” műfaj. Érzékletesen utal erre ez az elnevezés is, mely a film két, korábban összebékíthetetlennek ítélt fejlődési tendenciáját kénytelen jellemzésül előcitolni. *Paul Rotha* filmesztéta, a híres angol dokumentumfilm-iskola teoretikusa így jellemezte a dokumentumfilmet: „Filozófiai magyarázatot ad művészi képpel az élet valóságáról, anélkül, hogy azt művészi általánosítással felnagyítaná, mint a játékfilm”.

Ha ragaszkodni akarunk ehhez a jó ötvenéves definícióhoz, akkor meg kell állapítanunk: egyre kevesebb tisztán dokumentumfilm készül. *Dziga Vertov* a harmincas években a játékfilmek zömének illúzió-hajszolásából kiábrándulva, a kitálációtól a tények felé fordult s alkotta meg a maga „kino pravda” elnevezésű irányzatát. Teljes egészében azonban ekkor sem hagyott fel a „művészi általánosítással”, nem is hagyhatott, mert művész volt. *Kovács András* nevezetes dokumentumfilmjére (*Nehéz emberek*) is jellemző a „cinema verité”, mégsem nélkülözi a művészi általánosítást; „játékfilmje” pedig, a *Falak* ugyanakkor nem keveset használt föl a dokumentumfilmzés eredményeiből.

Nem minden előzmény nélkül valók tehát a hetvenes évek végének szóban forgó alkotásai. S van egy letagadhatatlan, bár kissé távoli lelki rokonságuk az olasz neorealista irányzattal is. Annak legkiválóbb alkotásaiból is hiányoztak (dehogy hiányoztak, csak nem voltak bennük jelen!) az untilomig ismert filmsztárok, az álmogyártás devalválódott, vagy mindig is értéktelen egyéb kellékei. Miként ezek, úgy a mai magyar film-rokonaik is — úgy tűnik — ugyanazt a „művészet előtti” vagy „művészetén túli”, vagy egyszerűen csak „művészetén kívüli” funkciót is fõlvállalják: az igazságért kiáltást. „Az igazságért, mindenáron — írta a neorealista filmekről szólva *Lotman* szovjet filmesztéta, s ez talán a mai dokumentum-játékfilm törekvésekre is áll —, mert az igazság az élet feltétele.”

Hogy most éppen mi ez az „igazság”? Szociológusok és hasonló hajlandóságú kritikusok e filmek (és divatjuk) keletkezésének okát jelenlegi szituációkban keresik. A gazdasági élet intenzív fejlesztésének küszöbén a korábbi vehemens társadalmi mozgások lelassultak, a különböző rétegek és csoportok korábban elhallgattatott, vagy spontán észrevétlenül maradt érdekellentétei felszínre kerültek. Vagyis ezek a filmek arról kívánnak a maguk közérthetőségre törekvõ nyelvezetével szólni, hogy *így* élünk ma Magyarországon. Ez a kikiabálandó igazságuk.

Belső, lelki problémáink, lám, ilyen áldatlan lakáshelyzet, ilyen alacsony nivójú kapcsolati kultúra közegében bontakoznak ki; jellembeíi gyengeségeink és morális fejletlenségünk ilyen körülmények között ilyen és ilyen formákat öltenek, visszasságokat vagy tragédiákat szülnék. Példák özönét lehetne idézni a *Családi tűzfészek*, a *Jutalomutazás*, a *Filmregény*, a *Cséplő Gyuri*, a *Békeidő* vagy a *Harcmodor* jeleneteiből — hogy csak a legjobb (bár egymással nem egészen azonos kvalitású) filmeket említsük a műfajból. Ezek a művek nem az „általános emberit” keresik, éppen ezért — paradox módon — elvben van esélyük rá, hogy föl tudják mutatni.

De ne feledjük: ezeknek a filmeknek nem a temaválasztásuk újszerű. A magyar filmet az utóbbi huszonöt évben többé-kevésbé mindig is jellemezte a közéleti érdeklődés, sőt legjobb korszakában, a hatvanas években kimondottan ennek köszönhetette jogos sikerét. A módszer az újszerű, ami az egyes filmek esetében is igen eltérő lehet. Dárday három alkotása például (*Jutalomutazás*, *Filmregény*, *Harcmodor*) jól szemlélteti a sűrítés, a dramaturgiai beavatkozás különbségeit. Ami közös: a hétköznapi sorsok, hétköznapi élettények iránti — már említett — kitüntetett figyelem; a civil szereplők alkalmazása; a jobbra csak vázlatosan kidolgozott dialógusok; a „nem emelt”, erősen improvizatív színészi játék, a lazának tűnő szerkezet és a nyitott kompozíció.

Mindennapi tényeknek dramaturgiaiailag kevésbé sűrített, alig emelkedő tendenciájú alakított sorozatával fordul témája felé a dokumentum-játékfilmek többsége. Példázzák ezt a *Harcmodor* és a *Békeidő* értekezlet-jelenetei, a jutalomosztási-átadási ünnepség kínosan lassú és *így* sokatmondó képsorai. Beszédesebb filmek ezek a szó szorosán vett értelmében is. Hétköznapi sűrűségű szöveget hallunk hétköznapi akusztikában. S éppen az a szöveggörnyezet hitelesít olykor fészkesre fogalmazott kijelentéseket is: „Nálunk még senkit nem vontak felelősségre azért, amit nem tett meg”. Az életszerűség akkor lesz megdöbbentő erejűvé, amikor érzelmileg intenzíven átélhető szituációba kerül a civil szereplő. Amikor a maga személyes rokon- vagy ellenszenve, igazságérzete, töprengése, vagy önvédő, önigazoló érvelése szólal meg. Az iskolázatlan színészek nincsenek művészi kifejezőeszközök birtokában, nem rendelkeznek színészi rutinnal. A jelenet hitele tehát nagyrészt a rendező előkészítő munkájának sikerén áll vagy bukik. Föl kell, hogy hangolja színészeit, hogy olyan életteli párbeszédet produkáljanak, mint a *Filmregény* fiáért aggódó értelmiségi házaspárja, de említhetjük a *Harcmodor* párttitkárnak háborzongató telefonbeszélgetéseit is.

A *Harcmodor* utolsó jelenetében a középkorú férfi alaposan leissza magát, miután szinte mindenki kapott jutalmat, csak ő nem, aki a legtöbbet dolgozott. Berúg, és zuhog belőle a részeg ember gátlástalan, kétségbeesett, keserű szóáradata. Ha valamelyik ismert színészünk játszaná a jelenetet, talán nem akadna meg rajta a szemünk. De ez a nem színész színész olyan, szinte hihetetlen életszerűséggel, a túljátszás legkisebb jele nélkül dülöngélteti ezt a mélységesen csaldótt embert, hogy a néző elbizonytalanodik: talán tényleg nem „szárazon” játssza a szerepet. Elvben ugyanis nem lehet kizárni, hogy egy többé-kevésbé lerészegedett embert látunk vergődni. És különös érzelmi azonosulás jön ekkor létre. Ha egy jól ismert színészt látnánk a szerepben, azonosulnánk a hőssel, akit alakít. De így azonosulhatunk a *nem színész* színésszel is. Aki talán a maga legmélyebben érzett kétségbeesését és kisemmizettségét is mozgósítja — esetleg akaratlanul — a fölszabadító alkohol hatása alatt. Ebben a pillanatban tulajdonképpen önmagával azonosult a néző. (És ezen mit se változtat, ha később esetleg biztosan megtudja, hogy a szereplő történetesen színjőzőn volt.)

Ez a jelenet egy játékfilmben, szorosabb dramaturgiai szerkezetben, mint utolsó képsor, durva általánosításnak, valamiféle negatív előjelű tanulságnak tűn(het)ne — s bizonyára ki is hívná maga — a film s az alkotói szemlélet — ellen a túláltalánosítás vádját. Itt, *így* azonban nem érezni, hogy mindenáron általánosítani akarna, a szónak nem művészi, inkább filozófiai értelmében: megőriz valamit a maga egységéből. Nem általánosít és nem értelmez. Csak szól: quod dixi, dixi...

*

Sok vita, kétkedés, kritika és lelkes túllihegés: ellentmondásos fogadtatás övezi az említett filmeket, melyeknek legjobbjai sem azonos kvalitásúak, sőt egyes darabjai sem egyenletes minőségűek. Következetes esztétizáló szemlélettel nézve győne és értelmese, olykor megrendítő képsorok, beállítások váltják egymást. S úgy tűnik, nem oldható meg ez a probléma azzal, hogy kivágják vagy újratorozgatják a gyengébb részeket — netán az egészet is. Mert e végeredményben művészileg konstruált, rendezett alkotásokban mégiscsak van valami, ami még inkább megismételhetetlen, mint egy megismételhetetlen műalkotásban: az a művön kívüli élet, ami a rendezői, dramaturgi, operatőri és vágói és még sokféle beavatkozások után — mellett és ellenére is — ott lélegzik a képsorokban, a dialógusokban.

Ez a műben felmutatott, de a művön kívül is élő élet nem teszi maradéktalanul lehetővé a műélvezetben egyébként természetes érzelmi azonosulást hőssel és helyzettel. Ami azt is jelenti, hogy a néző problémáinak megoldása, megoldhatósága még a vetítés s az élmény továbbregzésének idejére sem vihető át a vászonra.

Röntgen kottával

Levél Annának

Nézd, Anna, most egy kicsit a Te kényszered íratja velem ezt a levelet: nehogy pusztá kézzel álljak holnap elé! Ma reggel azzal köszöntél be, hogy holnap lesz a születésnapod! — Holnap fogsz megszületni?! — Igen — mondtad, és mentél „munkahelyedre”, az óvodába. Ma váratlanul ért születésnapod közelsége, de azért mégsem volt meglepetés. Mert gondoltam rá — volt bőven időm —, néhány nappal ezelőtt, amikor még a János kórházban feküdtem. Pontosan azt latolgattam, hogy milyen különösök a véletlen egybeesések! Mert öt évvel ezelőtt is itt — két megállóval följebb — voltam, amikor este szólt a telefon és Szombathelyről a papa azt közölte, hogy Móser Anna megszületett. Olyan csöndben, hangtalanul jöttél — de sirással és zajjal is! —, mint valaha, több százezer évvel ezelőtt emberi ősrünk, amikor megjelent a történelem színpadán. Akik ma ismerünk, anyát kivéve, senki nem tudta, hogy már vagy, hogy élsz. Sokáig én sem: egy-két hónap kellett, hogy jelenléteddel, sirásoddal lassanként megváltoztasd a szoba hangulatát, az összképet, napjainkat; hogy tudasd, most már nem ketten, de hárman vagyunk! Látod, néhány napja még a kórházban gondoltam rád, s ott idéztem fel azt az öt évvel ezelőtti májust magamban. Persze csak akkor, amikor fájdalmaim elmúltak már, mert addig keservesek voltak azok a görcsfájlalta napok. Eddig soha semmi baja nem volt a vesémnek, amíg az egyik hajnalon olyan fájdalmak jöttek rám, hogy a szomszédok segítségével be kellett vonulnom a kórházba. Vagy fél napig tartott a kivizsgálás, s végül a röntgen kimutatta, hogy a bal vesém bizony nem működik! Ahogy elképzelem, különös lehettem én azon a napon. Mivel az erős fájdalomcsillapítók csak részben használtak, erővel próbáltam jó és szép élményeket felidézni, de az emlékezés, az „a leghosszabb tehervonat”, csak dőcögve haladt, vagy inkább álldigált! Bizony, „az emlékezet, hacsak leltárkészítésbe nem kezd — hogy az erdélyi Szilágyi Istvánt idézzem —, nem határozhatja meg, tűnt, megélt pillanatokból, mit éljen újra, mikor mit kapjon ölse emlékekből a rá gondolás.” A fájdalom hullámokban jött, és mint a zápor elsöpört minden fényleni akaró emlékezést. De amikor a röntgenasztalon feküdtem, s tíz percig mozdulni sem volt szabad, a felhők mögül rövid időre kibukdácsolt a Nap. Komikus látvány lehettem — Medgyessy Feri bácsi egy rajzán látom azóta is viszont magamat: meztelenül feküdtem egy kemény asztallapon, s szemem idegesen kutatott, keresett valami nyugvópontot. Néztem a fent kattogó röntgengépet, a mennyezetig futó állványzat egyenes és görbe vasrudait. Minden olyan hideg színű volt, szintelenül szürkésfehér és fájó. És ekkor, nem hívtam, egy dal „kottája” szólalt meg bennem. A halálról szólt, bár én arra nem nagyon akartam gondolni:

Rubato. $\text{♩} = 69-72$. Kolon, (Nyitra vm.) 1998. K

473

Még ha - lok, még ha - lok, Még be - teg sém va - gyok,

Ko - lo - nyi te - me - tőn Nyu - god - ni a - ka - rok.

2. Érted vagyok, érted, Érted ilyen beteg.
Teérted lél, rúzsám, Mindennapi hideg.

Miért ez jutott eszembe? — próbálom vallatóra fogni magam. Csak ez, és semmi más! Több magyarázat is kívánczik. Elsőként a hely és az idő közelsége: pontosan egy héttel azelőtt jártunk Kolonban, a koloni temetőben. Kodály

után nyomoztunk, pontosabban a fenti népdal helyszínén akartunk „terepszmlét és seregszmlét” tartani. A fehérre, barnára, zldre festett fakeresztek között járva, elször „Szalai Zuza, kis tprördött öregasszony-ra gondoltunk, akiről olyan szépen vallott Kodály 1925-ben, s aki valahol itt nyugszik. Később a fenti népdalt, s a feldolgozás élményét emlegettük. 1906-ban, az első Zobor-vidéki útján gyűjtötte Kodály, aki — írja Vargyas Lajos — 1905-től — a népdalok megismerésétől, a legelső gyűjtőútól — számítja zeneszerzői pályáját; 17 év alatt mindössze egyetlen népdalfeldolgozásnak nevezhető művet alkotott, a *Két zobor-vidéki népdal* kórusát.

Egyébként ezt a morva eredetűnek tartott, nem ötfokú népdalt valamiért nagyon szerethette Kodály, hisz az ötfokú dalok mellett egyedül ezt dolgozta fel többször is: elször kórusnak, másodsor a *Magyar népzene*ben énekhangra és zongorára. De van egy harmadik feldolgozása is: amikor első felesége, Emma asszony halálán volt, ott, a betegágyánál kezdte átdolgozni női karra és szólóhangokra. Olyan ez a kórus, mint egy-egy siratóének. Sirató és búcsú.

Azért jutott hát eszembe ez a népdal, mert a halálról szól, és én akkor nevetségesen egy hullához hasonlítottam?! Nem. Inkább az lehet az igaz, amit az elején írtam: a fájdalom pihenőjében egy távoli-közei szép élmény — s látvány, zenével felerősítve — ugrott be az emlékezetembe. Mert szép volt az a nap, szép volt a koloni templomdombról körülnézni. A hegyek koszorúja alatt végig apró falvak tűnedezték-rejtekeztek: Gerencsér, Csitár, Zsére, Gimes, Lédec, alattunk Kolon, a dombon túl — ezt nem látni, de tudom, s így odaképelem — Geszte, Bodok, Pográny; a másik irányban, hová a vasút vezet, Menyhe. „Béd, a „vizen-túl”, a Nyitra folyón túl Vicsápapáti és Egerszeg. A „messziség templomának” közepén érezhettük akkor magunkat, s talán Kodály is hasonló élményt élt át itt-jártakor!

Mi lett volna, ha itt ér el az a görcs? — gondoltam erre is ott a kórházban. De — és szövöm tovább az elképzelhető valót —, mi lett volna ha ott, és 60–70 évvel ezelőtt történt volna mindez? Úgy nem orvoshoz, de gyógyító asszonyhoz vittek volna, 1909-ben Kodály feljegyzett itt Kolonban egy ráolvasó imádságot szárazbetegség, azaz tüdőbaj ellen. (Egyébként nemcsak az „aszványt” — az aszott, kiszáradt beteget gyógyították ráolvasással —, hanem akit szemmel vertek, rontottak meg, s amelyik tehénnek elapadt a teje, azt is.)

„A gyógyító asszony” Kolon vidékén megméri a beteget, vagyis madzagot vesz, kifeszíti előbb a feje tetejétől a lábujjáig s egyik középujjától a másikig, miközben kiterjesztve tartja a beteg két karját. Ebben az utóbbi helyzetben aztán ráolvasó igéket mond.

Mindezt ötször egymás után cselekszi. A harmadik „mérés” után pihenőt enged, hogy a beteget nagyon el ne fárasssa. Végezetül pedig ezt mondja el: „Sem 9, sem 8, sem 7, sem 6... sem 1”. Ezután még kilenc napig imádkozik a betegért. A betegnek viszont „árva csovánra és szapult hamura kell járnia szükségre, és hogy megjöjjön a szája íze is, vizet kell innia kormos fazékból”.

De hadd térjek vissza újra csak a kórházhoz. Később egy újabb dal, ugyan-csak ott, kéretlenül és váratlanul zendült fel bennem. Néhány nap elmúltával, ahogy kicsoszogtam a folyosóra, s ahogy a csapóajtó bevágódott mögöttem, a bukovinai *Kerek ucca szegelet* kezdetű dal jött elő, és aztán daloltam is magamban egész nap. Miért? Vagy egy későbbi, más helyről származó emlékmorzsa. A Vigadó előtt álltam, várva a villanyrendőr zöld, szabad jelzését. S amikor a lámpa váltott, és én átértem az út túlsó felére, a lábam elbizonytalanodott: merre is forduljak? A Vörösmarty tér felé, vagy az Aranykéz utca felé?! Egy ütem kihagyással máris kiléptem jobbra. S abban a pillanatban, ott, a sűrű állványzat alatt, az *Apczon lakok keress meg* kezdetű, Kodály gyűjtötte dudanóta indult meg bennem. Miért? Talán azért, mert előző héten ezzel foglalkoztam. De miért ott, s abban a pillanatban? Mert tudtam, hogy a Váci utcából a szülészeti klinikára megyek tovább, megtudni, hogy a harmadik jövevény megérkezett-e, s milyen névre hallgat? Talán az ecsegi dudanóta második sora „dörömbölt” bennem, s kíváncsított kifelé. Mert eddig énekelhettem, mert „hitele” volt:

*Apczon lakok keress meg,
Két lányom van, szeresd meg.
Neked adom egyiket,
Vedd el akármelyiket.*

De mi lesz, ha 5—10 perc múlva megtudom, hogy „hitelét” veszítette, s azt mondhatom, hogy már hárman „vagynak”, ők, a lányok. S ha fiú lesz? Akkor énekelhetem majd tovább. És énekeltem is, de csak aznap, mint a fent említettek közül bármelyiket, mindig csak egy napig. Másoknál is észrevettem, Édesanyánál is, hogy naponként más és más dalra „akad” — anélkül, hogy keresné —, és egész nap azt dúdolja, éneklí. Miért?!

Úgy tűnik, próbálók végre válaszolni, hogy nem mi választunk, a dal választ minket! Paul Valéry egyik esszéje jut eszembe, ahol arról ír, hogy amikor megszületünk, több embernek születünk: építésznek, tanítónak, költőnek, táncosnak, hősnek, pipogyának... stb., s azután fokozatosan kiválik az az egy, ami és aki leszünk. De a többi „énünk” sem hal meg, ott él velünk együtt valahol a tudatunk és érzéseink alján. Ezért vonzódunk annyi minden más után. Mert „csak” olyasmi vonzhat és csábíthat, csak olyasmi köti le fülünk és szemünk figyelmét, csak olyasmit választhatunk ki a dolgok sokaságából, csak olyasmi kavargatja fel lelkünket, ami valamiképpen vagy eredetileg is ott élt bennünk, vagy amire természetünk titkon várakozott. Minden, amivé válunk, még ha csak futólag is, eleve készen állt bennünk.”

Így vagyunk talán a dalok sokaságából véletlenül kiválasztott — vagy kiváló — egyetlen dallal is! Miért éneklek hát azt a dalt, és csak azt, és csak azon a napon?! Mert ott van rejtett „raktárodban”, és kinek-kinek az pattan elő, amire aznap „szüksége” van. Hogy a kórházban, a fájdalmak szünetében miért azt, és csakis azt énekeltem magamban, egyre világosabb: a raktáron lévő színek, élmények, szagok, dalok közül ez tűnt a legszükségesebbnek, ez adott a legtöbb vigaszt akkor. S ugyanakkor e dalban benne volt „életem képe” is. Minden egyéb hazug lett volna? Talán. De miért nem más jött elő? Egy Vörösmarty-vers, Siena főterének képe, a hivai dinnyeévés, a segesdi szüret vagy a zsámbéki romtemplom képe, élménye? Mert a sok lehetséges élmény közül abban a pillanatban ez volt a legerősebb, hogy a kínok közül egy kevés reménynek a szám szélére csússzon. Így a dal által az a szép élmény is felidéződött, bár csak öt percig, amit a koloni templomdombon átéltem.

De újabb görcs kezdődött: elmúlt a dal, s nekem mozdulni nem volt szabad. Ott feküdtem csendben, méztelenül, kiszolgáltatottan és elkábulva a kemény asztallapon. De ez akkor volt... Most már itthon vagyok, igaz még ágyban, de talán túl a veszélyen, bajon. Holnap, Anna, mégiscsak itthon ünnepeljük meg születését napját.

De el ne felejts reggel szólni!

Mányról, 1979. V. 7.

MAJOR-ZALA LAJOS VERSEI

Szárszón, Rónay nélkül

Gyurka

nem mertem Szárszón
házatokhoz közeledni

mint annyiszor boldogan
annyi szőfűtötte nyáron

ablakodban nejed arca:
gyertek épp emlegettünk

nincs már ki mondja:
késtél előbb vártunk

de hát végre itt vagy
te bűdös garabonciás

s oly jó volt hogy vagyunk
a „vagy” ize különösen

látod már csak Iennék
a „vagy”-ban te és Attila

körüllengő árnya
kérdőjelek magánya

Ars poetica IV.

Fiam

kérded: arsz poétikám

a divat az izmus

oly mulandó mint az ember

mégis apádból ami megmarad

nem a költő

az ember

Ars poetica V.

Szeretni

akkor is ha gyűlölni kell

gyűlölni

ha a szeretet veszélyben

megbocsátani

ember az embernek

de soha kézfogással

nem hitelesíteni embertelenséget

kinra

kinzással dehogyis felelni

de nem felejteni

hinni

de nem langyos ígékben

uniformisban

kitépni monoton szivedet

meleg-lüktetőn

unott arcokba vágni kérdőjelnek

ember vagy

ne félj!

Ars poetica VI.

Bölcsőben megcsúszott szakadékba zuhant szavaink
cafatokban jelentésük lenyűzött bőre szemfedőnek

szakadék

fölötte lengő félelem eleven húsunkra, Reménynek
szavakkal feltöltődő Lét szavakkal ürülő Lét

szakadék

eleven fájdalomkon az Űr bőre beborító barátként
seb a sebre embertelenségre elhaló szívünk lüktetése

ritmus

szakadékot átívelő költészet hídja a halál felé
nem kudarc se nem győzelem — életből: megérkezés

Bartkauz, a zongorista

Írta CSERNÁK ARPÁD

Mielőtt elvitték katonának, tehetséges jazz-zongorista volt, de hát a laktanya folyosójának gyakori felmosása, a hólapátolás, a sötétzárkában eltöltött hetek, a hideg fegyverek görcsös szorongatása magányos, éjszakai örködéseken, nem tettek jót érzékeny izületeinek, sem szabadsághoz szokott lelkének.

Eredetileg egyszerű magyar neve volt. Madarász barátja nevezte el Bartkautnak, vagyis „szakállas bagoly”-nak, mivel minden vonatkozásban ehhez a különös madárhoz hasonlított leginkább, s amikor egy évig Németországban játszott, felvette ezt a nevet. Így lett: Franz Bartkauz. Egy időre. Mert amikor visszatért és bevonult katonának, ismét Barta Feri lett. Sőt: Barta közlegény.

Miután leszerelt; hagyta nőni a szakállát, felkereste régi barátait, zenésztársait, leült a zongorához: nem ment a játék. Nemcsak az ujjai nem engedelmeskedtek, de az agya, a lelke sem; fel-felcsapott a gondolat, az érzés, de úgy vágódott vissza, esetlenül, mint sebzett szárnyú madár.

Délelőttönként fizikoterápiára járt, délutánonként gyakorolt, éjszakánként a bárban csücsült, egyre többet ivott. Ez így ment néhány hétig, de tovább nem mehetett; félretett pénze elfogyott: munka után kellett nézni. A régi banda nem fogadta be; helyére új tehetség került. Ő is belátta, így van rendjén, nem lehet másként. A keze lassan javult, de a lelke, úgy tűnt, egy életre tönkrement.

Újabb néhány keserves hét elteltével, megalázó levelezgetések, kínos alkudozások után, nagy nehezen sikerült elszegődnie egy kisváros bájába zongoristának. A bár abban a szállodában volt, ahol lakott. Ritkán hagyta el az épületet; a Napot sosem látta. Sötét szemüvege, nagy szakáll, hosszú haja szinte teljesen eltakarta az arcát.

Különös módon itt is elkezdték „szakállas bagoly”-nak nevezni, de rá sem hederített. Éjszaka játszott és ivott, délelőtt aludt, délután evett és ivott, aztán ismét az éjszaka, s ez így ment hétről hétre, hónapról hónapra.

Egyik nap gondolt egyet és kiment az utcára. Cél nélkül lődörgött, nézegette a kirakatokat, ismerkedett a várossal. De mivel a város kicsi volt és túl sok néznivalót nem talált benne, hamarosan visszatért az „odújába”. Amikor a szálloda éttermének nagy üvegablakaihoz ért; a szinte meztelen táncosnők, kivénhedt artisták fotója között megpillantotta magát a zongora mögött, és a kép felett nagy betűkkel ez állt: A BÁRBAN ISTENKÉNT FRANZ BARTKAUZ JÁTSZIK.

Állt a kirakat előtt és furcsa zsibbadást érzett a fejbőrén. Régi képek kavargtak a fejében: Németország, a sikerek; a katonaság; a nehéz visszatérés, a törvényszerű kiközösítés. Többször elolvasta, és nem hitt a szemének „ISTENKÉNT”. „Hülye elírás” — morogta, de nem tudott elszakadni a gondolatától: „ISTENKÉNT” és „JÁTSZIK”!

Hónapok óta azt érezte, dolgozik, robotol, méghozzá kinkeservesen, a mindennapi falatért és szállásért. Örült, hogy megtűrik és van hol lehajtania a fejét. Hónapok óta nem váltott senkivel két értelmes szót, csak amikor elétették a konyakot a zongorára, azt mondta: „köszönöm”, és amikor délután a pincér elé tette az étlapot, azt mondta: „egy A menüt”, vagy „B menüt”, és „tessék”, és „köszönöm”, és sztereotip üdvözlések ismeretlen vagy félig ismeretlen emberek felé, és most úgy érezte, mintha valaki szólna hozzá, nem teljesen érthetően, mégis értelmesen.

Belépett a szálloda éttermébe. Szokásos helyére ült, az ablak mellé, a sarokba. Hamarosan jött a pincér és elé tette az étlapot.

— Egy adag tojásos galuskát kérek fejes salátával és egy üveg ásványvizet — mondta. A pincér nem mozdult, várt, majd kis szünet után megkérdezte:

— Konyak?

— Nem, köszönöm; most van étvágyam, nincs szükségem aperitifre. A felszolgáló — enyhe csodálkozásának adva kifejezést — megemelte szemöldökét, aztán távozott.

Bartkauz az üveglablakon át az utat nézte: éles fények, nagy árnyékok. Különös nyugtalanság támadt benne; fészkelődött a székén, majd hirtelen felállt és elindult a kijárat felé. Közben odaszólt a pincérnek:

— Rögtön jövök, csak kiszaladok újságért — és valóban, csaknem szaladt. Legalábbis ahhoz képest, amennyire elnehezült és lelassult az elmúlt hónapokban. Nemsokára visszatért; kezében néhány újságot szorongatva. Távozáskor és érkezéskor odapillantott a kirakatra: újra és újra elolvasta a feliratot.

Ebéd előtt, közben és után alaposan végigböngészte az újságokat, mintha valami fontos hírt keresne, üzenetet várna. Ezzel nagyjából el is telt a délután, az este. Mindössze egyetlen említésre méltó esemény történt még: szobájában felkereste az éjszakai műsor konferansziéja. Magas, vézna, fehér bőrű, izgága ember szmokingban, arcán merev, állandósult vigyorral. Bemutatkozott, aztán monoton hangon hadarva beszélt:

— Bizonyára tudomást szerzett arról, hogy mától kezdve egy hónapig műsor lesz a bárban. Fellépnek artisták, táncosnők, bűvészek. Így némileg módosul az ön szerepe. A műsor megkezdése előtt és utána természetesen minden úgy történik, mint más éjszakákon: önök játszanak és a dízőzők énekel, ahogy szokták, de a műsor közben szükségünk lenne az ön segítségére. Pontosabban: azt kellene játszania, amit mi kérünk aláfestő zenének. Természetesen ezt külön honorálnánk. Amennyiben elvállalja, és remélem így lesz, szíveskedjék lefáradni a bárba, ahol most próbát tartunk.

Bartkauz „elvállalta”, és „lefáradt”. A műsor szereplői elmondták kéréseiket, igényeiket: mikor gyorsítson, mikor lassítson, mikor hallgasson el. Figyelte a táncosnők puha testét, az öreg artista fáradt majomarcát, asztmatikus lélegzését, partnernője csontos, fakó madárkoponyáját, a hormonzavaros bűvész puffadt arcát, szélhámoskodó kezeit, és közben játszott; könnyedén, rutinosan, alárendelve magát a látottaknak.

Ezt az ujjgyakorlatszerű bemelegítő játékot folytatta akkor is, amikor a próba véget ért és szállingózni kezdtek az első vendégek. Kottát nem tett maga elé, nem is írott számokat játszott; csak figyelte az előtte elvonuló képeket, képsorokat és ezekről zenélt. A félhomályból zörejek, mondatfoszlányok, indulatszavak, nevetések sodródtak felé, és ő válaszolt ezekre a szövegekre lágy, ironikus futamokkal.

Aztán elkezdődött a műsor. A konferanszié hosszan beszélt; bemutatta a szereplőket, elsütött néhány szakállas viccet, aztán bekonferálta az első számot. Két táncosnő következett, akik erotikus táncukkal bujára és ragacsosra forralták az amúgy sem túl tiszta levegőt. Bartkauz a megbeszélt zenét játszotta, de hozzátette azokat a fájdalmas érzéseket is, amiket kiváltott belőle a látvány.

Egyre távolabbról hallotta a műsorközlő fátyolos hangját és azokat a zajokat, amelyek együtt jártak a következő artistaszámhoz szükséges szerelési munkálatokkal. Aztán pergett a dob, csörömpölt a cintányér és megjelent az öreg majomarcú artista és partnernője, a vézna sárgarigó. A férfinak nemcsak az arca emlékeztetett majomra, hanem abnormálisan megnyúlt, szőrös karja is.

Végezték nyaktörő mutatóványaikat, és Bartkauz zenéje aggódott értük, ha kellett cirógatta, lendítette és emelte őket, vagy szenvedélyes futamokkal nyomta el a kivénhedt majomember erősödő lélegzését, asztmatikus, visszafojtott köhö-

gőrohamait. A sárgarigó pedig repdesett, csapkodott csontos kis szárnyaival, emelgette, forgatta vékony lábacskaít, akárcsak a nagyok. Aztán a majomember fejfelé, két hosszú szőrös karja lelóg, nagy tenyerében vergődik a madárcsontú test; a zene elmondja, elhajongja minden keserűségüket, kiszolgáltatottságukat, ott vergődik velük együtt a füstben, a bordó falak között.

Aztán puff, lehullik egy test, huss, elröppen egy madár, a mennyezetről lecsüngő fényes trapéz ide-oda leng üresen; szenzációra éhes, kíváncsiskodó emberek ugrálnak fel az asztaloktól és az artista felé tolulnak, aki lassan feltápáskodik, kicsit még áll ott tétován és értetlenül, aztán eltűnik a sötét függönyök között.

A konferanszié idegesen integet Bartkauznak, jelezve, hogy játsszon. De ő nem erre a jelre várt; ő már előbb megkapta a felszólítást, érett benne a pillanat. És most egyszerre tíz ujjá csap le a billentyűkre, de nem vaktában, pontosan tudja, érzi az a tíz ujj, hogy melyik tíz billentyűre kell lecsapnia és onnan hogyan tovább a fájdalmak, megaláztatások poklának legmélyére, a félszeg remény kaptatóira, a semmi kopár fennsíkjaira, aztán ismét, újra és újra feltámadó, kétségbeesett reményfutamok...

Minden sejtje izzott, ujjai virtuóz táncot jártak a billentyűkön, szakállas bagoly arca verejtékben úszott, szemét hol lehunyta, hol nagyra nyitotta, de pillanatonként változó arcvonásaiban ott bujkált az öröm jele, a játék megszabadító örömeé, a betegségen, öregségen és halálon is úrrá levő, azon túllépő öröm jele...

KOVÁCS GÁBOR VERSEI

Sámson

*a csillagokba írva
egy perc van hátra még
vázold fel a papírra
bukásod képletét*

*mert kialszik a lámpa
a homok lepereg
betódulnak szobánkba
a jajgató szelek*

*halott harkály kopogtat
az ablakunk előtt
és összekavarodnak
a mágneses mezők*

*virágainkra téli
fagy csap le hó lep el
csak a bolond reméli
hogy irgalomra lel*

A hálátlan

*Vak voltam és most látok:
ó mennyi szakadék!
Ó jószemű barátok,
megóv-e még az ég?*

*Jöttem semmit se látva
ezer halálon át,
s most a mélység kitérte
a látónak magát:*

*mint akit leszögeztek,
mozdulni sem merek,
gyomrom és lábam reszket —
látok! vezessetek!*

EUKARISZTIA ÉS KERESZTÉNY EGYSÉG

A Bajor Katolikus Akadémia és a Tutzingi Evangélikus Akadémia a fenti címmel rendezte meg közös tanácskozását májusban. A kétnapos megbeszélés-sorozat ritka évforduló idejére esett. Ezekben a hónapokban világszerte megemlékeztek arról, hogy 450 évvel ezelőtt, 1530. május 25-én olvasta föl Luther az Ágostai Hitvallást az augsburgi birodalmi gyűlésen. A jubileum nem maradt csupán az evangélikus egyház ünnepe: föllendítette az ökumenikus teológiai párbeszédet is.

II. János Pál pápa üdvözlő szavai szerint a keresztény egyházakat összekötő „hidnak fontos pillérei épségben maradtak az idők viharában”. E pilléreket kell felkutatni és helyreállítani ahhoz, hogy a híd újra fölépülhessen, „s az egyház megvalósíthassa Isten akarta katolicitását”.

E híd egyik legfontosabb pillére az Eukarisztia — ezt választotta témájául a bajor ökumenikus találkozó. Az előadókat úgy választották meg, hogy mind katolikus, mind protestáns részről „haladó” és „konzervatív” teológusok egyaránt szóhoz jussanak, így két ökumenikus érületű teológus, a katolikus Joseph Blank professzor és az evangélikus egyház püspöke, Joachim Heubach is.

Az ülés csatlakozott a hivatalos evangélikus—katolikus párbeszéd során 1978-ban kiadott dokumentumhoz (Herrenmahl — I. Vigilia 1980 május). Megállapították, hogy a nyilatkozatot mind katolikus, mind protestáns részről nagy örömmel fogadták (7. kiadásban jelent meg azóta!), s alkalmas kiindulópontja lehet a párbeszéd eredményes folytatásának az Eukarisztiáról.

Az Orientierung (1980. 12—13. szám) beszámolója szerint az előadások részben biblikus, részben teológiatörténeti elemzésekkel próbálták az Eukarisztia kapcsán föltárni hitünk közös alapjait. Egyetértettek abban, hogy a múltban sokat ártottak az aprólékos részletkérdésekben elvesző viták és az átlényegülés titkának egyoldalúan fizikai, természettudományos megközelítései. Anastasios Kallis ortodox professzor szerint a keleti kereszténység a tárgyakhoz, jogi normákhoz kötődés helyett elevebben éli át az Eukarisztia szimbolikus valóságát, a Szentháromság szeretetének megjelenülését a szentmisében.

A résztvevők kifejezték reményüket, hogy eljön az idő, amikor az Eukarisztia közös ünneplése az Egyház egységének jele és előmozdítója lesz. Miben kell közös hitvallásra jutnunk ahhoz, hogy ez megvalósulhasson? — tette föl a kérdést Heinrich Fries professzor. Válaszában a keleti keresztények példájából indult el: a II. vatikáni zsinat lehetővé tette, hogy velük bizonyos körülmények között létrejöjjön az eukarisztikus közösség.

Alig egy-két évtizede a Szentírás tanulmányozása éles harcok színtere volt a katolikus és protestáns biblikusok között. Ma már egymást segítve folyik a Biblia kutatása. Talán remélhetjük, hogy egyszer az Eukarisztia is a keresztényeket elválasztó korlátból valóban az egység szentségévé lesz.

(L. L.)

Weöres Sándor: *Ének a határtalanról*

Amit modern magyar költészetnek nevezünk, alighanem Weöres Sándor varázspálcája nyomán kelt életre. Ő talán elsőnek ismerte föl, hogy az új költészet nem a lineáris élményközlés irányába halad, hanem a gondolat már-már lecsupaszított kifejezése felé. Ezek a gondolati elemek a képzettársítások lehetőségével végtelen számban sokszorozhatók, s Weöres egyik nagy erőssége épp e képzettársítások váratlan-ságában rejlik.

Ha tovább haladunk költészetének értelmezésében, másik alapvető jellegzetessége, a játékosság tűnik rögtön szemünkbe. Elszakadt a magyar költészet tradíciójától: költői munkának nem a sorsvállalást, a lehetetlennel való folytonos küzdelmet, az általános emberi kifejezését érezte, hanem merészen vállalta a személyességet, az egyéni út minden kockázatát, mert a fantáziát és a szót érezte, érzi annyira erősnek, hogy mindent rábízhasson, amit megörökítésre fontosnak tart. Ha elődeit nyomozzuk, a már feltártak mellett (gondoljunk Füst Milán képzelet-lírájának Weöres Sándorra tett felszabadító hatására, Hamvas Béla krüzeológiájának termékenyítő gondolataira, vagy Fülep Lajos kérlelhetetlen művészi következetességére) feltétlenül meg kell neveznünk az individuális líra legnagyobb hazai mesterét, Kosztolányit is, aki ki mertte mondani, hogy a mélyre szálló bűvár nem feltétlenül igazgyöngyökkel tér meg, hanem egy csomó iszappal és sárral. De akkor is érdemes leszállnia!

Tegyük hozzá nyomban, e játékosság nem felelőtlen, nem öncélú. A világban magát idegenül érző ember jellemző gesztusával igyekszik átlényegíteni a jelenségeket és tárgyakat, s ezeknek majdnem mindig meglepő, váratlan arculatát tárja elénk, amit érdemes alaposan megsejlelnünk, végiggondolnunk, mert valahogy ezek is az „emberi lényeg” irányába kormányozzák

érdeklődésünket. Hogy csak egy közismert huszadik századi analógiát idézzek: Saint-Exupéry kis hercege is ezzel a váratlansággal készítet állásfoglalásra. Bármilyen játszi jelenetet, a ritmus öntudatlanul felfakadó élményéből megtermékenyült zenei lehetőséget állít is elénk a költő, mindig érezni verseiben a mögöttes életet. Új verseskötetének az *Ének a határtalanról* címet adta. Am e határtalant nem térben és időben kell értelmeznünk. Voltaképp az emberi lehetőségek kimeríthetetlen voltáról szól újra és újra, olyan adottságok megvalósítására ösztönözve, melyek mélyen rejteneznek a lélekben, s kibányászásukra alig-alig fordítunk időt, kellő elmélyültséget. Pedig ezek a rejtett kis összefüggések, apró élettények is a nagy, a teremtett valóság visszfényei. Ahogy a *Fönn és lenn*-ben írja:

Felhők tere, szél otthona
mélyén kicsi házak sora,
vág mennyei tűz ostroma,
fenn villog a távoli fény.

Bokrok haja, réglák köze
alján puha lárvák nesze,
mindenben az élet szesze,
így száll tova sok tünemény.

„Az élet alszik a történelem alatt” — ez a két sor kulcsfontosságú fölismérését rögzíti. Az irodalom nem tudja megfordítani a történelem kerekét, s bármily nagy, olykor túlzó várakozás fordult is a költészet és a művészetek irányába, az élet és a lét nagy kérdéseit a vers, a mű nem oldhatja meg, legfeljebb értelmezheti. Hátat fordított hát a történelemnek, s az élet felé fordult. Mert „a mindenség redője tág”, tehát az ábrázolásnak is számtalan lehetősége kínálkozik, ha kellő érzékenységgel vallatjuk a látványt, ha megpróbálunk mögéje hatolni az anyagban és az időben is pontosabban, jobban tájékozódni.

A határtalanról énekelve, egy egész ciklus erejéig (*Évezredek*) száll vissza a múltba Weöres Sándor. Persze itt sem az ábrázolás szokásos módszerével, sokkal inkább pillanatnyi impresszióinak engedve, saját szuverén értelmezésének lehetőségei között. Kifejezőmódjának,

világábrázolásának az adja itt is az alaphangját, hogy idegenül érzi magát a világban:

Fejünk fölé mint buborékot
fújta a mennyet a Hatalmas,
onnan robognak a bivalyok lefelé
s az erdőszélen isznak.

De én, aki lenn tengődöm a sziklán,
vagy bujdosom a mocsarakban,
hiába koszorúz a hajnal,
mit érek mindeme csodáinivalóval?

A nagy robogásban idegerl vagyok,
esendőségem érzem Uram,
mikor az erdőből feltekintek
és magam-rakta tűz mellett elalszom.

(Oskori sirám)

Megint egy jellemző sor: „és magam-rakta tűz mellett elalszom”. Weöres Sándor egész életében maga rakta tüzeit. A magányos világteremtők közé tartozik, s ráadásul pontosan tudja, hogy világa szűk és határolt egyfelől, másfelől azonban — a kifejezés változatossága szempontjából legalábbis — végtelen lehetőségeket kínál. Míg „hálót merít a jövőbe, halacskát sem fog ki belőle”, s újra meg újra elpanaszolja, hogy nem érti sem a jövő, sem a jelen beszédét. De talán nincs is szüksége rá, hogy megértse. Mert a maga erejéből is fel tudott építeni egy szuverén világot, melyben teljesen otthonos, s amelyet kénye-kedve szerint népesíthet be tényekkel és valóságelemekkel.

Ez a sajátos világrend — ha kacérkodik is vele — nem ismeri az idillt, a hagyományos értelemben vett legálábbis nem. Amit ő „idylliom”-nak nevez, ugyancsak a mese és a valóság határán egyensúlyoz, ám telve van balladai, keserű felhangokkal is. S ugyanakkor mégis lehetetlen ki nem hallanunk mindegyikből azt az örök gyermekséget, mely Weöres Sándor költészetének talán legfontosabb eleme. Ismerünk lírikust, nem is egyet, aki az érintetlenség, a gyermeki tisztaság álarcát húzza föl. De ez csak álarc, s mögüle csalódott, koravén, arc tekint a világra. Weöres Sándor azonban meg tudott maradni a gyermekállapot boldogságában és érintetlenségében. Játsszani is úgy tud, ahogy a gyerekek, önfeledten, nem ügyelve semmi másra.

Nem „szilaj nádparipán”, hanem a szavak testére pattanva, azok lehetőségét próbálgatva nem szűnő kíváncsisággal és szenvedéllyel.

Van ennek a játszi gyermekségnek elkülönítő jegye is. Mert Weöres Sándor — noha kimondva-kimondatlanul ők is elődüknek vallják — nem érintkezik a neoavantgardtól megittasult formarobbantókkal, akik immár teljesen elvetik a költészet értelmét, s szavak, szóelemek egymásba illesztésével, kombinációival igyekeznek a költészet jövőbe vivő útját kiszabni. Weöres formakísérleteinek azonban mindig megvan az értelmi alapja. Mindig tetten lehet érni bennük azt a gondolati magot, mely köré aztán hihetetlen leleménnyel teremti meg a maga csillagvilágát.

S ha már a csillagokat említjük, lehetetlen észre nem venni, hogy Weöres Sándor lírájának meghatározó tere az éjszaka. Csakhogy ez az éj nem a régi immár. A régi versek „tojáséj”-e jóvátehetetlenül bezárult. Ez az új: az öregedés homályát is magában hordja, és új felismerések szikrázó fényeit is:

Függőleges az este,
alant kezdődik el,
gödrökbe és odúkban,
hol nyirkos, hús a hely.

Mélységből emelkedve
a völgyet önti el,
lilára sötétíti,
szikrát szór hegyre fel.

A napfényt elsodorja,
kis lángokat kever,
végül fekete égen
csillagok közt hever.

(Függőleges)

Az *Ének a határtalanról* költője egyfajta, szilárdan kikovácsolt életszemlélet magaslatáról figyeli az árnyak előretörését, a lassan megnövő éjszakát. Körötte azonban érintetlenül égnek még a csillagok. Karnyújtásnyira tőle világít a hold. S ez a biztonságos közeg is magyarázza, hogy újabb lírája mintha sokkalta lágyabb volna a réginél. Talán mert most veszi birtokába azokat az élettényeket és emberi tartalmakat is, amelyeket korábban nem vett észre.

RÓNAY LÁSZLÓ

Magyar Zsoltárok

33 magyar zeneszerző 96 kórusfeldolgozását gyűjtötte egybe és öltöztette izléses formába Arany Sándor, a Genfi Zsoltárok... című kötet szerkesztője*. A könnyű, kíséret nélküli biciniumtól és három-négyszólamú, egyszerű korálharmonizációtól a kétkórusos és orgonakíséretes feldolgozásokig, a szerény kis énekkarok és nagy, technikás együttesek igényeire egyaránt tekintettel van. Aktuális ököménikus munka is egyben: a vallásukra, felekezetiükre különböző komponisták 67 genfi zsoltárdallamot vettek témának, Szenczi Molnár Albert szövegeire.

A genfi zsoltárok fontos tétel a keresztény zsoltározás történetében. Előttük a keresztény liturgiák másfél évezreden át a zsidó templomi és zsinagógai gyakorlatot folytatták tovább: a különböző funkciók szerint vagy egy szólista szabadon áradó, gazdagon cifrázott előadásában hallgatták a zsoltárt, vagy annak formulákkal tagolt recitációjába kapcsolódott be a népa maga állandó refrénjével, vagy pedig két kórus váltakozva énekelte a szöveg szabad ritmusában a zsoltár kétrészes verseit, pszalmizáló stílusban, mely rokon Eurázsia igen sok népének epikus, sirató és hasonló jellegű dallamvilágával (még mai népeinkben is fellelhető). Ebben a máig tartó gyakorlatba illeszkedtek már a XV. században a népi nyelvű és népies hangvételű kanciók nyomán az utrechti és amszterdami énekeskönyvek rímek, strófák zsoltárai, mint populáris betétek a hivatalos keretbe. A kezdeményezést intézményes egészre kerekítette a reformáció új népiességét hozó mozgalmában a Souterliedekens (Zsoltárénekecské) című gyűjtemény (Antwerpen, 1540): 158 dallamra — főként holland népdalokra — alkalmazott teljes zsoltárokgyűjtemény, melynek az ad különleges zenetörténeti fontosságot, hogy a vallásos kontrafaktumok az egyes dallamok eredeti szövegkezdetét is megőrizték ad notam-ként. A gyűjtemény híres háromszólamú feldolgozása Clemens non Papa munkája.

Kálvin — akárcsak ezer évvel előtte, a keleti egyház himnuszokat kedvelő praxisával szemben, a szentírási szövegek mellett kitartó Róma — a nép éneke céljára a zsoltárszövegeknél döntött. 1538-ban már dallamos fordításokkal

kísérletezett, majd Clément Marot költői szövegeit választotta. Annak Cinquante Pseaumes-ját Th. Bèze egészítette ki a Psaultier huguenot néven ismert énekeskönyvvé (1562). A dallamokat G. Franc, L. Bourgeois és P. Daques állította össze, főleg népdalokat használva fel hozzá, de Kálvin kívánsága szerint nem a Souterliedekens közvetlen kontrafaktum-módszerével, hanem szabadabban átalakítva azokat, hogy a zsoltárszövegek ne hangsúlyozott népdal-reminiscenciákhoz kapcsolódjanak.

A genfi zsoltárok hazai története Szenczi Molnár Albert zseniális és bámulatosan gyors fordításával kezdődött (Psalterium Ungaricum. Herborn, 1607). A hazai kálvinizmus lelkesen fogadta és terjesztette, de — mint éppen az 1848-i Református Énekeskönyv szerkesztője, Csomasz Tóth Kálmán megállapította — a dallamok „nem voltak képesek beleoldódni népünk dallamvilágába. Ebben része lehetett és volt is mind a versek, mind a dallamok szokatlan formáinak”, főleg azonban erősen kötött, nem magyaros ritmusának (sűrű daktilusai a magyar népzeneben ismeretlenek, mint Bartók A magyar népdalban leszögezte). Adám Jenő is megjegyzi a kötet előszavában, hogy a zsoltárdallamok bevezetésük után elég hamar már oldott ritmusban, vagy egyenesen ritmus nélkül, egyenletesre húzott hangokon szóltak meg a nép száján. A XVIII. században az érdemes Maróthy György Debrecenben helyes érzékkel kísérletezett a többszólamú előadással; valóban: a zsoltárok európai közismert volta igazában Goudimel harmonizálásainak köszönhető. Századunk lelkes református egyházi muzsikusa, Árokháty Béla, aki a mai ritmusos éneklés mozgalmának kezdeményezője volt, ugyancsak megérezte, hogy az eredeti mozgásforma igazi konzerválója a többszólamú feldolgozás: attól lehet várni a ritmikus népi előadás meg erősödését is.

A szerkesztő lelkes munkáját dicséri, hogy Kodály példájára — akinek Árokháty hívta fel a figyelmét a genfi dallamok értékeire — ebben a kötetben már egész sor jeles mai szerző örvendeztet meg kórusainkat a nemes hangvételű dallamokkal és a zsoltárok patinás magyar verseivel. A szép kötet vigasztaló biztatás az elmúlt másfél évtized egyházzenei bizonytalanságai és kétségei után.

R. B.

* Genfi zsoltárok magyar szerzők feldolgozásában. Kladja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1979.

ZENE

Hogyan tanítsuk korunk zenéjét?

„A művészet egészséges, fejlődése kerül veszélybe, ha a művészet tanítói messze elmaradnak a művészet gyakorlóitól” — idézi Szabó Csaba Brian Dennis-t, fontos kis könyvében, a *Hogyan tanítsuk korunk zenéjét* című, 1977-ben Bukarestben, a Kritérion Kiadónál megjelent kötetben. A könyvecske, mely kottaképekkel együtt sem több 114 oldalnál, igyekszik törleszteni azt az adóságot, amit az idézet — és valójában mindnyájunk érdeke — korunk zene-pedagógiájával szemben támaszt, s ami alól kibújni egyre kevésbé lehet.

Szabót maga a problematika izgatja, mégpedig — zeneszerző lévén — vele-jéig, s így szövege, mely egy-két megjegyzését, ellenvéleményét, kiemelését kivéve végeredményben három kortárs zeneszerző módszerének alapos ismertetése, hallatlanul izgalmas olvasmány, még akkor is, ha tárgyunk immár napi gondjait, nevezetesen: a mai zenei alkotó ösztön előítélet-mentes ébresztését a gyermekkorban, teljességében nem oldja meg.

Nyilván nem is akarja. Nem is tudná. A célja sem ez. Inkább kötelességszerűen találja fel a három próbálkozást: a svéd Lars Edlundét (*Új Módszer* 1963), az angol Brian Dennis-ét (*Kísérleti zene az iskolákban*, 1970), és a kérdéssel legtöbbet foglalkozó kanadai R. Murray Schafer-ét (*Zeneszerző az osztályban*, 1965; *Hangtisztítás*, 1967; *Az új hangkép*, 1969; *Mikor a szavak énekelnek*, 1970) — kellő atmoszférát teremtve egy témához, mely önmagában bizony eléggé száraz. Ám ez a kötelességtudat (és nyilván személyes kedv) nagy hiányt pótol: ujnyira szűkíti a gond hiatusát, s ha meg is marad az ujnyi rés — növekvő léghuzattal —, legalább ezen a téren is történik valami, valami, amiből elindulni, amit elvetni, avagy tovább tapasztalni lehet.

A kötetben ismertetetteknek elsősorban az ad kétségtelen hitelt — miként azt Szabó Csaba is hangsúlyozza —, hogy a gyakorlatban már kipróbált módszerek. Lars Edlundé a „legkonzervatívabb”, hiszen ő a nem dūr-moll zene olvasási problémáit akarja csupán megragadni és válaszul megfelelő, részletes módszert ajánlani. Érzésem szerint ez a módszer — bár vannak adott esetben használható elemei — egészében nem hoz újat, s legfeljebb Webern-ig, illetve Boulez korai időszakáig bezárólag alkalmazható. Mindez azonban egy pedáns relatív szolmizáció alapján történő ének- és kottaolvasási készséggel sem nehezebb. Napjaink zenéjének alkotói, lejegyzési és előadói alapproblémái azonban sokkal szélesebbek és mélyebbek ennél az ajánlatnál, korunk zenéje nem itt tart.

Brian Dennis viszont már jól ismeri — mert érezhetően meg is élte — a mai zenének, a mai zene oktatásának és a zene mai tanulásának háromfelé szakadt, egymástól sajnálatosan elávozodott világát, ezt a beteg helyzetet, amit a legkitűnőbb, s talán egyetlen valóságos baromterem mér — az új korba születetteken, a kész helyzetet már adottan élőkön: a gyermekközösségen. Dennis jó hivatkozása lehetne Françoise Dolto, aki úgy tartja, „a gyermekek, akiknek a születésük pillanatában ugyanaz az intelligenciájuk, mint harmincéves korukban...”, ám mintha mindezt maga is ugyanígyan jól tudná, fölvázolva a képletet, így ír: „Kartársaim közül nagyon kevesen leikésednek azokért a zeneórákért, amelyeket az iskolában kellett hallgatniok. Az a tény, hogy hallgatni kényszerültek ezt vagy azt a zenedarabot, sok esetben évekre késleltette a zene iránti valódi (sic!) érdeklődés kialakulását. Semmi kétség, az elmúlt néhány évben jelentős haladást értünk el, de a kényszerű audició és a hagyományos írásmód tanulása mindig komorságot okozott és gyakran most is azt okoz. Szándékom, hogy bevezessek egy sor változatos tevékenységet, ami által a zeneóra, sok más eredménye mellett, minden résztvevő gyerekben felkelti az élő kísérlet és a közösségi tevékenység érzését.” Igen, mert ezt is, mint min-

dent ezen a világon, élni kell. A művészi érzék, a zenei képesség mindnyájunk teljes emberségének sajátja, s ha egy „reál”, tehát „non-humán” korban, annak kibontakozása helyén nem marad más, mint ideig-óráig fájó vákuum, hamar meglátjuk a szomorú eredményt, tudjuk, mi a vákuumok holtbiztos sorsa.

Dennis, ajánlott módszerében immár a csendből, tehát a permanens emberi képességből indul el, nagy súlyt helyezve az improvizatív, szabadon rögtönző kifejezésre, az improvizatív kifejezés legtöbbször teljesen eredeti, megfelelő jelölésére (notáció), és a szinte elemien egyszerű alkotó munkára. Nála egyértelműen találkozunk már a kitűnő képességű, de művészetében elmagányosodó egyén, és a néhai („népi”) alkotásokat termő, de felbomlott közösségi kultúra, tehát az ún. műzene és az ún. népzene mai probléma-halmazának feloldása, a feloldás e kényszerének már gyermekkori szükségessége és szükségszerűsége. Kerüljük a túlságosan szokványos tanzenét — írja, és nem zárkózik el például a Modern Jazz Quartett lemezeinek hallgatása elől sem. A legszimpatikusabb, egyben legátgondoltabb ötlete pedig: kísérlet a lemezről hallgatott zene grafikai ábrázolására, ami már egyértelműen a zene (mint időbeli dolog) térbeli mozgásának megérzésére ösztönöz.

Amíg Dennis az érzékekhez, a tudatunk alatt, fölött és mögött levőhöz fordul antropológikus jóhiszeműséggel, addig R. Murray Schafer tipikus racionalista, annak minden erényével és hátrány-morzsáival. Erényei valójában egyeznek Dennis módszerével, ám a folytonos logizálás, az érezhetően technicista beállítottságú szemlélet — zeneművészetről, zenepedagógiáról, gyermekekről lévén szó —, hatalmas tudásanyaga és a korszerű iránti affinitása ellenére, kissé merevvé, fontoskodóvá teszi módszerét, méhében hordva az oktatási gyakorlat legnagyobb rémét, az elidegenülést; észrevétlenül átmentve ezzel a csőd újratermelésének lehetőségét. S mindezt korunknak abból a talán még igazában fel sem fogott tévedéséből fakadóan, hogy nem ismer határokat, jelen esetben az ember lelki

természetét. Ami persze mind gondolatilag, mind módszertanilag, tehát mind az arányban, mind pedig a mértékben eleve megalapozatlanná tesz egy elképzelést, meddővé egy mégoly jó próbálkozást is. Mert ahogyan például a zajt kezeli (ti., hogy „minden hang vagy interferencia, amely akadályozza vagy útját állja valamely üzenet — sic! — appercipiálásának, zajnak tekintendő”), az valójában visszajára fordított telitalálat, hiszen szemléletében a formát és az eszközt véve alapul, akaratlanul kimondja a lényegét, épp azt, hogy nincsen üzenet, hogy napjaink igazi művészi gondja végül is nem a formák és stílusok összehasonlító vizsgálatában található meg, hanem magában az üzenet-hiányban, vagyis az üzenet felfogásának, s így kimondásának képtelenségében.

S éppen ez az, ami Schafer munkálkodásának legfőbb erényét, a mai vokális zene tanítására való törekvését is gyengíti. Látványos táblázattal mutatja ugyan be, hogy a primitív kultúráktól a reneszánszhoz át napjainkig hogyan váltotta fel az énekes zenét az eszközös muzsika, de őszintén szólva, hiába minden, ha nem szól az elnémulás okáról — ma, amikor magából az emberből és legfőképpen a gyermekből más muzsika kívánczkolna, s amikor éppen ez a belső feszültség az, ami a mai zenét nehezezen énekeltetí.

Etikus esztétikum, közös és erős érzelmek, indulatok nélkül nem születik sem közösségi, sem egyéni „magas” zeneművészet, a némaság felszakítása pedig csak illúzió. Szabó Csaba, úgy látszik, jobban érzi Erdélyből a gondok lényegét és a megoldás, aggasztó szükségességét, mint mi, hogy mindezt tollára vette, a kiadó pedig, hogy — immár három éve — kiadta. Az mindezenre világos: igazi, teljes zenei megújulás csak az éneklő ember által lehetséges, s miként Szabó előszavában kiemeli, „leginkább arra kell figyelniünk, hogy miként tanítják a zenét Csikkarcfalván”.

És Budapesten? Miként tanítják? S mit énekelnek itt az emberek?

SZABADOS GYÖRGY

Hanglemezek

A Magyar Hanglemezzgyártó Vállalat sokszor méltányolt kiadói tevékenységének egyik nagy pozitívuma, hogy a maga eszközeivel támogatja azt a filológiai munkát, mely egre intenzívebben tárja fel a magyar zenei múlt, s ezáltal a magyar művelődéstörténet emlékeit. Ezek a sokszor szűk körökben maradt zenetudományi felfedezések részben a hanglemezek révén válnak közkincsé. Az ilyen jellegű kiadványok közül hadd emeljük ki a Budavár zenéje 1490—1526 címmel megjelent két lemezt (SLPX 11983—4), mely a magyar történelem legkomorább időszakának zenei képét idézi.

1490-ben halt meg Mátyás király, s vele széthullott az egységes, erős központi hatalom eszméje is, gyakorlatilag megnyílt az út a török előtt, hogy Európa nyugati része felé vonuljon. Ennek a hódító politikának másik — a magyar történelem oly tragikus eseményét jelentő — évét jelzi a lemez másik évszáma: 1526, amikor Mohácsnál a török sereg szétverte II. Lajos király hadát.

Van abban valami szívszorító, hogy az ország fölött már gyűlnek a fellegek, készülődik a romlás, ám Budavár palotájában még széles lélegzeteket vesz a reneszánsz művészete, s a kor jelentékeny alkotói közül többen is kapcsolatot találnak Buda szellemiségével. A humanizmus utolsó nagy fellángolása ez, mintha a művészetek egy végső öleléssel szorították volna magukhoz azt a sok szépet és nagyszerűt, melyet az elmúlt évtizedek emeltek dicsőítésére, hogy aztán 1526 után mindez feledésbe merüljön, s csak késő korok rekonstruálhassák, áldozatos tudományos erőfeszítések árán. Akár jelképesnek is vehetjük a lemezen szereplő Thomas Stoltzer életútját, aki 1523-ban került Budára. Életéről szinte semmit nem tudunk, egészen addig, míg 1519 körül fel nem tűnik a boroszlói káptalan vikáriusaként, ahonnan Mária királynő ajánlására lép a budai udvar szolgálatába. Páratlan műgonddal, fantasztikus mesterségbeli tudással megterkesztett kompozíciói egy zenei formálás búcsúját jelképezik. A túlérlett, továbbfejlesztethetetlen forma üli itt utolsó dadalát, hogy aztán néhány esztendővel később, a mester életével együtt belehulljon a feledésbe. Thomas

Stoltzer a mohácsi csata évében hunyt el, feljegyzések szerint „vizbe fúlt”, amiből a kutatók arra következtetnek, hogy a mohácsi csata áldozatai között volt.

A lemezen hallható szerzők életének szinte közös jellemzője, hogy alig tud róluk megbízható, végérvényes adatokat közölni a szaktudomány. Múltjukat betemette a mohácsi vész, csak kották, alkotások jelzik, hogy valaha kapcsolatot tartottak a nemrég még oly fényes pompával emelkedő Buda zenei életével. Felemelő és tragikus arányai ök a magyar történelemnek, s amikor alkotásaikból néhány lemezről szólal meg, voltaképp nemcsak egy korszak zenei izlésére következtethetünk a hangok szövedékéből, hanem a vég felé tartó életérzés híradásait is kihallhatjuk.

Két kitűnő együttes vállalkozott az egyes alkotások megszólaltatására. A Camerata Hungaricá-t aligha kell bemutatnunk a lemezek kedvelőinek, hiszen Czidra László együttese már sok alkalmat kapott tehetsége, művészi érettsége bizonyítására. Mellettük az Ars Renata együttesnek (művészeti vezető: Virágh László) ez az egyik első lemezfelvétele, s rögtön meg kell mondanunk: érdemes volna ezzel a valóban nagyszerű társulással további kísérletekre is vállalkozni, hiszen énekmódjuk, stílári biztonságuk és zenei érettségük a legnagyobb európai együttesekére emlékezteti hallgatóikat.

*

Ha Mozart életének utolsó fél évét tekintjük át, rögtön nyilvánvalóvá válik, hogy a hallatlan munkabírási zeneköltő mintha tudatosan égette volna magát: decemberben bekövetkezett haláláig két operát fejezett be, a Titust egész viharos tempóban, majd elkezdte komponálni a befejezetlenül maradt Requiemet. S ha van a mozarti zene lényegének összefoglalása, a majdnem egymás mellett keletkezett Varázsfuvola és a Requiem bizonyára az. Az egyikben a szabadkőműves-tematikát fejleszti általános emberi vallomássá, a humánus megfogalmazásává, a másikban a kor uralkodó egyházzenei stílusán átnyúlva, a barokk hagyományokat szintetizálva, kora istenélményének betetőzésére vállalkozott.

A Hanglemezzgyártó Vállalat régi adósságát rótta le, amikor a Requiemet megjelentette Ferencsik János vezényletével.* Hiszen minden valamirevaló

*Mozart: Requiem (Hungaroton, SLPX 12038)

lemezkiadó erőpróbának tekinti a Requiem felvételét: kevés olyan maradó remeke van a zeneirodalomnak, mely ilyen szép, maradó felvételen lenne ismert. Az viszont szokatlan a gyakorlatban, hogy a kiadvány ismertető szövegében a szokott adatok, időrendi közlések, zenei háttérrel együtt egy aránylag nagyobb írás is olvasható, melynek a jelek szerint az a célja, hogy „megmagyarázza”, miért foglalkozott a zeneköltő vallásos tematikájú műalkotás komponálásával élete utolsó szakaszában.

Gondolom, a zenerajongó nem a magyarázó szöveget olvassa, hanem a műre kíváncsi. Szerencséjére a magyar hanglegénygyártásnak valóban rangos eseménye e lemez megjelentetése. A mind eszköztelenebbé váló, mindinkább a zenei folyamat leglényegére összpontosító Ferencsik János példamutató alázattal juttatja érvényre a partitúrát, s a kiemelkedő pontokon (Dies irae, Lacrymosa) egészen emlékezetes teljesítményre ösztönzi a Magyar Állami Hangversenyzenekart és a Magyar Rádió és Televízió Énekkarát (karigazgató: Sapszon Ferenc). Szépen énekelnek a szólegyüttes tagjai (Kalmár Magda, Takács Klára, Koronácz György, Gregor József), s az orgona zengése — Margittay Sándor jóvoltából — még patetikusabbá teszi az előadást.

Végezetül hadd tegyünk néhány megjegyzést az ismertető már jelzett részével kapcsolatban. Annál is inkább, mert ismereteink szerint sehol nem szokták hasonló jellegű magyarázatot hozzáfűzni Mozart Requiemjéhez. Való-

ban érdekes kérdés, hogyan kapcsolódik össze a zeneköltő életében a szabadkőműves- és a vallásos tematika, de ezt inkább a tudományos elemzés feladata volna pontosan és meggyőzően megválaszolni. Erre történtek is kísérletek, épp a Requiem esetében azonban aligha szabadna kikapcsolni a pszichikai tényezőket: egészen bizonyos, hogy a halállal szemben álló ember összegzését éppúgy sejthetjük a Requiemben, mint a szabadkőművesség és a „gondolkodó vallásosság” (ezt a kifejezést az ismertetőből idézzük) összegyeztetésének kísérletét. Egyébként nem egészen valószínű, hogy bárki a halála előtti utolsó hetekben ilyen jellegű tudatos „összeegyeztetésre” vállalkoznék!

Felvetődik itt egy másik, szintén inkább a tudományos vizsgálódás területére utalható gondolat: Charles Rosen nyomán megemlíti a szöveg szerzője, hogy „a vallásos zene a klasszikus stílus legproblematisabb területe”. Nem érthető pontosan, ez értékítéletet jelent-e egyben. Hogy a vallásos zene nem illik bele valamelyik stílusirányzatba, abban nincsen semmi különösen meglepő, hiszen végelemzésben a zenének ebben a rétegében a hagyományoknak is nagy szerep jut. Megjehet, hogy az egyház néha — így Haydn és Mozart korában is — tiltó rendelkezéseket hozott a templomban használatos zenekarok összetételével kapcsolatban, de tiltás ide, tiltás oda, mégsem lehet vitatni, hogy a klasszikus kor egyházi zenéje a műfaj vonatkozásában is egyfajta betetőzést jelent.

(R. L.)

FILM

Apokalipszis most

T. S. Eliot költői életművében gyakran felbukkanó motívum a „modern társadalom katasztrófa-előérzete”, s Coppola — a Dementia 13, Most már nagyfiú vagy, Keresztapa I–II., Magánbeszélgetés, A nagy Gatsby elismert rendezője — az ő verssorait is felhasználva ad intellektuális töltést a vietnami háború borzalmait megidéző, és a jövőendő háborúk rettenetét előrevezető filmjének. Alkotása érdekességét, érték-

két az adja, hogy érzékletes és látványos képi világa nem öncélú, hanem irodalmi és folklorisztikus motívumokat is felhasználva, teremti meg filmjének filozófiáját. Az alapötlet Conrad Utazás a sötétség mélyére című regényéből származik; a XIX. századi Kongó vidékét gyarmatosító kereskedők figuráit XX. századi, amerikai katonák-ká formálja át.

Willard százados, a vietnami harcoskat már túlon túl ismerő, helyét nem találó katona elindul egy — a kiadás pillanatában letagadott — parancs teljesítésére. Feladata: megsemmisíteni Kurtz ezredes Kambodzsában létrehozott, az amerikai hadvezetéstől független, valószínűtlenül kegyetlen uralmát.

Küldetésének teljesítése érdekében egy Vietnamban — szimbolikusan: az egész indokínai háborún — végig kigyózó folyón kell felfelé haladnia a négytagú legénységgel ellátott őrcsónakon. Útjának stációi egyre távolabb visznek a valóságtól, s egyre közelebb Kurtz múltjához, amely fokozatosan Willard múltjává is válik. Az ezredes „birodalma” felé közeledve, a mind titokzatosabb folyón haladó csónak utasai előtt feltárul az egész háború értelmetlen volta, illetve az öncélrendszer tragikus kialakulási folyamatának többféle változata. Példa erre Kilgore ezredes tevékenysége, akinek viselkedését, cselekedeteit nem a józan belátás szabályozza, hanem a szeszélyes és öncélú hősöködés. Öltözködésével, modorával az amerikai polárháború északi tisztjét utánozza, s közben halálkártyákkal „értékeli” a megölt sárgák holttesteit. Majd helikopterlovassal Wagner zenéjével lelkesítve vezeti egy falu elfoglalására, hogy vízisíelhessen a csodálatos hullámokon. Kilgore az a tiszt, aki rettenthetetlen és jópofa jeniként berendezkedik a háborúban, elfogadva azt természetes életközéggé. Hiszen szereti a napalm illatát: izig-vérig katona és szuggesztív egyéniség: viselkedésével az állandó életvesztésben is megteremti embereinek a biztonság látszatát, a mindent túl lehet élni illúzióját.

Az őrcsónak legénységétől a biztonság látszata is egyre távolabb kerül. Nem tudják, hova, miért mennek, s a bizonytalanság érzése nő bennük. A dzsungelben támadni kész „sárgák” és vérszomjas tigrisz egyaránt lapulhatnak, csak a civilizáció jelképévé előlépő csónak nyújthat némi biztonságot. „A halál bármikor és bárhol jöhet” tudata ellen alkohol, kábítószer, rockzene csak ideig-óráig használ. Sorsuk, hogy öljenek és megöljenek. Kurtz birodalmában már a csónak védelmező szerepe is megszűnik az őserdő érintőleges közelségbe kerülésével. A „kifinomult borzalom” világában — Bosch Keresztrefeszítés és id. Brueghel A halál győzelme című festményeire emlékeztető látomása — a levágott fejek, megfeszített, megkínzott testek garmadája veszi körül a „csónakból” kiszálló ezredest, aki isten-királyá alakulva, Eliot verseket szaval „gyermekének”. A hatalma megszűntetésére küldetett századosnak szembesülnie kell jövőendő áldozatával, végrehajtani az ítéletet, de Willard nem felelteti parancsát követve öli meg Kurtzt, hanem a dzsungel akaratát teljesíti.

A dzsungel — Conrad regényében is — a titokzatos, felfoghatatlan, barbár és mégis vonzó, ősi természettel azonos, mely az idegenek számára állandó félelemérzést és állandó kísértést jelent. Lehetőséget az ősztönök szerinti életre, az erkölcsnélküliség megvalósítására. Vágyat ébreszt az emberben rejlő, vadság iránti vonzódás kielégésére. Az eszme nélküli háború kaoszából, ahol már a hivatalos hadvezetés sem tudja eldönteni, ki a gyilkos és ki a katona, s nincs szükség egyéni haditettekre, tér meg Kurtz az őserdőbe. Nem vállalja tovább, hogy egy gépezet részeként személytelenül öljön, helyette legfőbb hatalomként önmaga teremtette ritus szerint, ítélet és válogatás nélkül kínozza halálra az embereket. Menekül a civilizáció erkölcsétől, feleleveníti az emberáldozat primitív szokását, de ezzel nem a természet erőt szolgálja. A háború, a dzsungel hatására, a világ bekövetkező katasztrófájának érzésétől beteg lélekkel, istennek tekintve személyét önmagának mutat be áldozatokat. Frazer ősi szokásokról írott elmékedéseit és a terület őslakóinak életmódját hasonlónak találva, a vadság, az ősztönösség szellemében uralkodik. Számára ez a jövő útja; ahogyan megfogalmazza: ítélet nélkül ölni tud emberekre van szükség. Kurtz pusztulása is az őserdő népének akarata: az isten-király nem halhat természetes halállal, mert az a tisztesség jár neki, hogy ne váljon öreg és tehetetlen emberre. Ezt az ezredes jól tudja, s halála éppúgy rituális, mint a népe által ünnepség keretében feláldozott bikáé. Gyilkosát s egyben utódját Kurtz választja ki, mert Willard is eljutott az út végére, s alkalmas az uralkodásra. A halál utolsó szava a „borzalom”, ezzel „összegzett és ítélkezett” élete és tettei felett, hiszen megteremtette őstönei szabadságát, illetve saját normái szerint cselekedett.

Kilgore és Kurtz más utat követ, a vezetőik szemében az egyik katona, a másik gyilkos, mégis vannak egyéniségüknek hasonló vonásai. Mindkettőjük személyisége lenyűgözi környezetüket, mert képesek irányítani, s az ember által létrehozott művészi értékeket egyformán eszköznek tekintve, olyan célokra és olyan körülmények között használgatják fel, amelyek a józan értelem szerint embertelenek. A háborút és a „sötétség mélyét” összekapcsolja: az emberi életnek sehol sincs értéke, csak Kilgore katonái a modern haditechnika gépeivel osztják a halált, Kurtz emberei ősi

fegyverekkel gyilkolnak. Coppola háromféle variációt készített filmje végére. A Cannes-ban bemutatott változatban Willard az őserdőben marad és elfogadja a hatalmat, s ez sokkal következetesebb befejezés, mint az elhagyás. Az utazás végére azonosul Kurtz-cal, ősi rítus szerint öl, s nincs visszatérés az újraélt vádásból, a folyón nem lehet visszafelé menni, nincs hová.

Az Apokalipszis most víziója jóslat és figyelmeztetés: pusztulásra ítelt a civilizáció, mert háborúja értelmetlen és kaotikus, s minden háború közelebb visz a végétéhez.

AMBRUS KATALIN

Beszélgetés Hitchcockról

A nemrég elhunyt Alfred Hitchcock, angol származású amerikai filmrendező munkásságáról folytatott beszélgetést Joël Magny a francia *Cinéma* című folyóirat 1980 júniusi számában Jean Douchet filmkritikussal. A közel ötletes interjú „A kereszténységtől az ateizmusig” címmel jelent meg és egynémely részletében számot tarthat érdeklődésünkre.

Alfred Hitchcock nem filmrendezéssel kezdte pályáját. 1899-ben született Londonban. Mérnöki diplomát szerzett, majd telefontársasági alkalmazott. Technikusként, segédrendezőként, asszisztensként és forgatókönyvíróként a húszas évek elején került először kapcsolatba a filmezéssel; *Tizenhárom szám* című első alkotását 1922-ben mutatták be. Németországban koprodukciós munkákon dolgozott, Angliában a *Zsarolás*-sal elkészítette az első hangosfilmet, bűnügyi témák földolgozásába fogott, 1939-ben Hollywoodban telepedett le és tovább folytatta kísérleteit a bűnügyi műfajban. Munkásságával valóságos iskolát teremtett, történetei elevenek, lélektanilag mindig kidolgozottak, atmoszférái pár kamerabeállítással is hitelesek, de mindig az emberek közötti konfliktusok kifejlésére irányítják a figyelmünket.

— A hangosfilm tizenöt esztendeje alatt feledésbe merült, mi is volt egykor a filmművészet — mondja Jean Douchet. — A filmezésnek azok a fiatal rajongói, mint Chabrol, Truffaut, Rohmer, akik nálunk az ötvenes-hatvanas években Hitchcockról írtak, a Messinai sugárúton levő Filmmúzeumban nyertek képzést, s itt mindenekelőtt némafilme-

ket vetítettek. Eredetileg Hitchcock is némafilmeket rendezett, aztán hangossal folytatta... A fiatal kritikusok mélyéges csodálattal vóják Bazin iránt és nem értették meg, hogy Bazin — a korabeli kritikával egyetemben — Hitchcock filmjeit továbbépíti és megpróbálja saját táborába csalogatni, bizonygatván, hogy milyen a katolikus filmrendező.

Jómagam Hitchcockot ebből a szempontból kevésbé figyeltem. Mi több, úgy vélem, hogy Hitchcock kereszténysége csak igen távolról nevezhető kereszténységnek. Semmi kétség, keresztény nevelésben részesült és nyomot hagyott rajta a kereszténység, ám semmiképpen sem Bernanoshoz fogható módon, ahogy azt akkoriban róla állították.

— Nem ezoterikusak-e azonban Hitchcock filmjei? Mi a szerepük a titkos, rejtett jelentéseknek?

— Egy pillanatig sem hiszek olyan ezoterizmusban, mely valamilyen filozófiai-vallási jelleget formál rendszerré. Ellenkezőleg, úgy gondolom, az ezoterizmus egy mód a sok közül, hogy a képzeletbelit elevenné varázsoljuk. A fényhez és sötéttséghez, gömbhöz és számhoz hasonlítható egyszerű formák alkalmas eszközök a meglevenítésre, főleg az olyan művészetben, melyben a képzeletbeli minden másnál erősebb. Hány és hány lelke mélyéig ateista szerző használja föl az ezoterizmust formáinak megteremtésére. Isten és a Sátán csatája semmilyen sem különbözik a mélylélektani csatáktól. A pszichoanalízis az ezoterizmus vizének fürge halacska...

— A Hitchcock halálára írt nekrológokból az derül ki, hogy mindenekelőtt a félelem emlékeztetés meglevenítőjét látják benne, alig mást.

— Hitchcock esetében az öröm lehet a zavaró elem. Nem bocsátják meg neki, hogy a nézőnek gondtalan örömet szerzett, mely nem vonta maga után a könnyedség büntetését... Még mindig az a zsidó-keresztény fölfogás tartja magát, hogy minden élvezetnek büntetéssel kell járnia:

— Innen indul ki az a másik törekvés, amely keresztény, puritán vagy reakciós filmrendezői szobrot szeretne faragni Hitchcockból...

— Mennél inkább észlelünk ilyesféle törekvéseket, annál erősebb az a meggyőződés, hogy Hitchcock — a nemzedékbeli nagy filmrendezőkhöz, s közöttük a keresztény kultúrával erősen

áthatott filmrendezőkhöz hasonlóan — munkásságában egyre inkább az ateizmus felé haladt. Ez még Dreyerre és Fordra is érvényes. A *Családi összeesküvés* kézzelfoghatóan hirdeti, hogy a materializmus lett benne erősebb, mellette kell állást foglalnia. A gyémánt, mely a film végén fölcillan, az anyag legtökéletesebb kifejezése, éppúgy képes arra, hogy világossággal szolgáljon...

Hitchcock soha nem a külsőt filmezi: dokumentum, beszélgetés kevéssé érdekli. Számára a mozi tagadásával érne föl, ha azt mondanánk: gyere be a terembe megnézni azt, amit kint is megláthatsz... Innen érthetjük meg, hogy Hitchcocknál nem a valósággal találkozzunk, hanem az átélttel, megtapasztalttal, képzeletbelivel... Hitchcock úgy veti föl a kérdéseket, hogy közben azt is megmutatja, a politika, a gazdaság mely pontokon változtatta meg, zavarta össze és aljasította le teljesen a modern férfit és nőt — azaz a nézőt... Számomra legnagyobb elemzője annak a változásnak, mely során társadalmunk fogyasztási társadalommá alakul át... Filmjeiben olyan személyeket ábrázol, akiket teljes egészében a társadalmi közmegegyezés igazgat, s akiknek már soha nem lesz lehetőségük rá, hogy sze-

mélyiségekké váljanak. Alakjai a közvélemény tükrői, a jelen férfi és nő sztereotípiái.

A *Cinéma* beszélgetése a történelmi kereszténységet érő kritikák jogosságát támasztja alá, mikor a jeles filmrendező útját „a kereszténységtől az ateizmusig” kövekeleti. Egyes megállapításaihoz azonban nekünk is lenne hozzáfűznivalónk. A pszichoanalízis ugyan kimutatta, hogy bizonyos esetekben a jó és a rossz képzetét az emberben hallucináció eredményezi. De veszedelmesen túlzott, mikor a tételt megfordította és azt kezdte hirdetni, hogy mindaz, akiben a jó és a rossz kérdése fölvetül, beteges, hallucináló alkat. A beszélgetésben is megidézt Bernanos *A Sátán árnyékában* (Sous le soleil de Satan) című regényében alaposan megbírált többek között ezt a pozitívista tételt. S elismerve a történelmi kereszténység hibáit, látnunk kell azt is, hogy az nem emberi történelemre, hagyományra, szokásra alapozza tanítását, hanem Isten üdv történeti tervére és annak krisztusi megvalósítására. Hogy ehhez hogyan viszonyul Hitchcock pályája — az sajnálatosan kimaradt ebből a beszélgetésből.

(R. J.)

KÉPZŐMŰVÉSZET

Nagy Imre: Följegyzések

A romániai magyar festőt és grafikust, Nagy Imrét nemrégiben megjelent följegyzéseiben* — mint alkotót és művészt — a természetben megnyilvánuló teremtésbőlselet foglalkoztatja. Önéletírásában, tükröződő szemlélete, eszméi nem kis mértékben a neves francia gondolkodó, *Teilhard de Chardin* evolúciós elméletével rokoníthatók. „Csodálatos a természet — írja —, hogyan válogatja ki, amire neki a folytonos beteljesüléshez szüksége van.” Egy este, Galilei felfedezéséről gondolkozva, a Biblia szavai jutnak eszébe: „Kezdetben vala az Ige... és minden önála vala: az a bizonyos kis szikra, hajtóerő a dolgok mögé látatja néha az embert. Igen, ez az. Feszíti, kényszeríti

az anyagot szülni. Jobbra, nagyszerűre, a férfiút teremteni szellemet, a nőt az anyagban” (266. o.). Michelangelo „Utolsó Ítélet”-ét elemezve, a szellemi fejlődésről így elmélkedik: „Az ember otthagynia az ösztönvilágot, Káint és Ábelt, ura lesz önmagának. Szerződik az Istennel a Sinai-hegyen, az egyezés pedig a Tízparancsolat. Követi a világszellem ritmusát s a szellemi kényszer hatása alatt megalkotja a belső és külső világ képét: a szépet, ami az örökkévalóságban él. A világ ritmusa bennük szólal meg s otthonára talál. Merre vezet az út? Krisztus, az Isten Fia a földre jön s a keresztről mutatja” (88. o.).

Nagy Imre a világ teremtettségéből indul ki s a teremtményekben meglátja azt a fenséget, amely a Teremtő alkotó műve. A világot nemcsak külső valóságában, hanem teljességében, belső szépségeiben is vizsgálja. Kreatív szemléletében — akárcsak *Teilhard de Chardin* elgondolásában — végigvonul

*Nagy Imre: Följegyzések (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979)

a természet fejlődésének egész nagy folyamata. Világjáró útjain is ráébred, hogy a nagy mesterek művei is mind a teremtés titkának hordozói.

Világnézete és vallásossága között szoros kapcsolat van. Mindkettő híven őrzi a természetbe és népének hagyományaihoz való gyökerezettségét, amit kongeniális társa, *Tamási Áron* szemléltetően így fejezett ki: „Nagy Imre nem mászott ki a természetből” (264. o.). Vallásossága a természet indításaiból és népének dogmatikus hagyományokon nyugvó hitéből fakad. A nagy kérdések közül leginkább az ember földi rendeltetése érdekli, akárcsak székely író barátját, *Tamási Áront*, akit amerikai barangolásakor éppúgy, mint otthoni kaszálásakor mindig egy kérdés foglalkoztatott: Mi végett teremtődöttünk a világra? Székely nagyjainknak ez a bölcséleti gyötrődése *Loyolai Szent Ignác* egzercíciumos programjával rokon, a célirányos elmék sajátja.

Nagy Imrét minden természeti jelenség (eső, hideg, meleg, a víz ritmusa) a Teremtőre, a nagy alkotó teremtményeinek változatosságára emlékezteti. Benne „mindez egyetlen zengő dalban összegeződik” (200. o.). A szülőföld természeti csodái valósággal lenyűgözik: „Milyen nagy távlatok, mélységek, a természet végtelen mozgása alkotta e nagy völgyeket. Megtelik a szem, úszom a tájék felett. Istenem, de gyönyörű vagy” (262. o.). A néni temetéséről hazamegy a csíki éjszaka végtelen csöndjében „megjelenik Ő, akit csak törvényeiben, a megfoghatatlanban lehet megközelíteni” (25. o.).

Vallásos lelkületének ébren tartásában hatással van rá a népének hite és első-sorban édesanyjának áhítata, aki „örökösen munkálkodó, aki ha nem is olvasott, leginkább imádkozott” (85. o.). Gyimesről hazajövet áhítatot és alkotó hangulatot kelt benne a keresztfa alatt éneklő asszonyok alakja, amint feltűnik a gyertyák fel-felvillanó fényében. Kemény tél derekán felmegy egy csángó párhoz kedvenc munkahelyére, Kormosra, s ott alszik a szénán egy újszülött bárány, tyúkok és kecskék között. Éjszaka a csángó asszony imájára ébred: „Boris néni reszelős hangon imádkozott, de nem tudom, mit. Amikor a Miatyánkhoz ért, elkezdte szag-gatottan hangsúlyozva értelmét adni, — annak már minden szavát felfogtam: »Ki vagy a mennyekben... Jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratod.« Ennek az imádságnak az értelmét csak ezen a helyen, csak ilyen körül-

mények között fogtam fel. Vajon mi lehetett az oka, hogy ennyire megkés-tem az imádság megértésében? Gondolom, bizonyosan az, hogy nem idősor-rendben adagolják a tudományt. A fiatalságnak a test fejlődése körül mozog minden figyelme s ezért csak lopva kellene őt a nagyobb dolgokba beavat-ni” (128. o.).

Világnézetéből és hitéből fakad Mária-tisztelete is. Diákkorától kezdve nagy hatással volt rá a csíki székelyek tör-ténelmi Madonnája. *P. Ecsy László* sze-rint — aki bejárta Európa szentélyeit s mindenütt Mária híres szobrai, ké-peit tanulmányozta — a csíksomlyói Má-ria páratlan: nemcsak áhítatot keltő kellemével, hanem földi és égi abundancijával; égi lénye földi méreteivel is kimagaslik itt (2,27 m). Nagy Im-rét különösen megragadta a csíksomlyói Mária arcának szépsége: „Ma is arra készítem — írja —, hogy mindig meg-nézzem.” Már diákkorában Mária-képe-ket festet a szomszédoknak. A csíkiek Mária-tiszteletének egyik gyökerét a székelységben elterjedt család- és anya-ságtiszteletben látja (41. o.).

Amiként egész életében elkíséri a csíksomlyói Segítő Mária, éppúgy meg-becsüléssel emlegeti Mária ottani hűsé-ges fiait, a ferenceseket: „Itt a szerze-tesek — írja — helyi emberekből ver-buválnak s volt bátorságuk megszer-vezni a népet a tatár és török ellen, nyomdát alapítottak, kultúrát teremtet-tek s így a vallás az élethez kapcsoló-dott” (41. o.).

Feljegyzéseiben megemlékezik egyhá-zának kiemelkedő egyéniségeiről is: a csíkszentgyörgyi születésű pásztorgye-rekből lett püspökről, *Martonffy György*-ről, *Mailáth* püspökről, akinél a galíciai frontról szabadságra hazajövet megpi-hen s akinek támogatásával fejezi be iskolai tanulmányait és *Marton Áron* püspökről, akiről két alkalommal ké-szít arcképet Gyulafehérvárott.

Népe hitvilága iránti érzékenységeről tanúskodnak olyan jeles képei is, mint a *Krisztus Pilátus előtt*, A keresztrefe-szített, *Hegyi beszéd*, *Asszony a Bibliá-val*, *Koldusok a fészület alatt* címűek.

Nagy Imre mint minden gondolkodó, nyughatatlan, vívódó lélek volt. Vigaszt, bátorítást saját lelkéből, népének ősi hitéből igyekezett meríteni s ezt mások-nak is tanácsolta: „Kövess belső han-god s az Úr megszólal, mint egykor Ábrahámnak, amikor Izsákot fel akar-ta áldozni” (121. o.).

SZÉKELY LÁSZLÓ

Geszler Mária kiállítása

Geszler Mária Munkácsy-díjas keramikumművész munkáin a „Hang” vonulását örökíti meg. Muzsikusként indult, azonban kéz-balesete megakadályozta, hogy Orfeusz húrjait pengesse. Somogyi József szobrászművész, aki ismerte a fiatal lány agyag-próbálgatásait is, a képzőművészetre irányította figyelmét.

Az idén augusztusban, a Csók István Galériában rendezett kiállítását látva, s a prospektuson Weöres Sándor sorait olvasva a Néma zenéből, az alkotói habitusok lehetőségére kellett gondolkodnunk anélkül, hogy a romantikus Gesamtkunst értelmében költészetet és képzőművészetet egymással magyarázni vagy kiegészíteni próbálnók. Nem is lehet. Csakis arról beszélhetünk, hogy az ihlet határai találkoznak, s a hasonló dallamot hullámoztathatja vers és szobor, adott esetben agyagba gyúrt kompozíciók sora. S ha a költő lettrista költeményeiben a fülnek nem hallható a szemnek varázsolhatja „hallhatóvá”, a képzőművész a vizuális eseményt a fülünk számára teheti „láthatóvá”. Ehhez persze élnie kell a műnek „akár az alma”, mely „mást mond az éhesnek s a jóllakottnak, és mást a fán, a tálon és a szájbán, végső tartalma vagy formája nincs is, csak él és éltet”. Távol áll ettől mindenféle akadémizmus, formai merevség, folytonos változásokban fogja el a „fénylő igéket”, amelyek szintén vendégek: „a sorsuk örökelet, mint sorsod örökelet, / társukként megölelnék és megint messze szállnak”. Weöres Sándor-i helyek, ám valamilyen érvenyesek Geszler Mária ars poeticájára is. Akit, ha munkáit felületesen nézzük, könnyen romantizáló jelzővel illethet az ember. De ő is, mint Weöres, az őse-gészetet keresi, mert „a tarka egység részekké szakadt”. „ama boldog arcot / ébreszti”, s a zsoldárt, „a látatlan tiszta világért / mely nem az évekkel süllyedt habokba”. Ur-Genesisében ennek a gondolatnak ad első sorban kifejezést; az agyagot főlényesen kezeli, és sokszor szinte festővé válik. Kitérít a határokat. Nyolc tányérből álló Műteremablaka például a teremtés újralátatása: fehér háttérben virágcsendélet, víz, fa, madár, ég, csillagok, melyeket aztán függöny borít be, valódi csipke, és természetellenes kontrasztjával jelzi: oda a kezdetek tágasága, a világ-ablakból beszűkült tér lett, hová nem könyökölnék csillagok, maga is tovább tagolódik függönyös ablakok-

ra. Virág helyett papír, bőr és rézhu-zal kerül a „civilizált keretbe”, mivel az agyag, ellentmondva természetének, a porcelán színében kezd tetszelegni. A különben dicséretes kísérlet ezáltal önkritika is lehet. Figyelemre méltó a hat darabból álló agyagtábla sor, impresszionisztikus hangulattal, a látatás újszerű módjával. Közülük az Esős tengerpart, a Műhelyablak esőben a víz játékának elemi ritmusát „kopogja” már-már zenei tételben.

Az őstermészet rendjét visszaélő művész iménti alkotásai közé tartoznak azok is, amelyekben következetesen alkalmazzuk az őskori vonal- és hullámdíszítéseket (főleg a kő- és bronzkorit), a hazai folklór-motívumok ázsiai párhajait, mediterrán növények, hazai vadvirágok formakálaját, magyar tájak fazekas kultúrájának gazdag örökségét. Különösen a G. M. jelzetű téglái (madár-királymóvel, olajággal, fával, figurával, nyakláncsal — afféle ösnyomatok, ékszerleletek), közöttük a fekete redukciós égetéssel készült, továbbá a Téglák Örményországból, a Kecskeméti virágos udvaros tányérok, az Oszlop hullámokkal, holddal repülőgéppel, valamint az Oszlop egy vad mezőről tanúskodnak erről.

Geszler Mária korai, a 60-as évek végéről keltezett korszakát mesekompozíciói prezentálják: fantázia- és ötletbőségük már jelzik a későbbi kísérletezőt (Boldog herceg, Királyfi, a chagalli Zöldkabátos), az Elvarázolt kertek szimbólumrendszere pedig madarakkal, kövekkel, egyszarvúval (a zoroaszteri tanítás értelmében a tiszta állatvilág, a 91. zsoltár szerint is a fölemelő tisztaság, később pedig Krisztus-jelkép) a meg nem rontott Egész paradicsomi örömet idézi fel.

A savariai, dunántúli pannon hatás — Szombathelyen él és alkot a művész, s talán innen is Weöres-„rokonsága” — főleg formakésztségében van jelen. A Hacsokor jelképekkel, vagy a „H. S” téglakompozíciókon terra sigillatákra emlékeztető finom kidolgozású domborműveket láthatunk, ugyanakkor a maja napárkő is eszünkbe jut (Palenquéi kereszttel).

Alak-vázlatain — legújabb munkáin — a népi gölönccsértség bájosan naiv figurális hagyományai — Fülbevalós portré, Ónarkép — jelentkeznek picassói aszkézissel, bravúros nagyvonalúsággal.

TÓTH SÁNDOR

SZÍNHÁZ

Ház a város mellett.

Sarkadi Imre színműve

Miskolcon

A vidékre utazás áldozatára is vállalkozó, értő színházrajongók eddig ritkán fordultak meg Miskolcon. A város hosszú éveken át kétes hírű „végvári” színházat tudott magáénak, egészen az 1979–80-as szezonig, amikor végre — egyszerre két előadás révén is — láthatóvá vált, hogy a társulat a művészi nagykorúság esztendejébe lépett. A miskolci évad egyik jeles produkciója a művészeti vezető, Csizsár Imre A szecsuaúni jólélek rendezése; a fnásik a vendégül hívott Szóke István munkája, Sarkadi Imre *Ház a város mellett* (1958) című művének színre vitele. E kettő közül az utóbbi azért érdemel több méltató szót, mert Szóke István kockázatos vállalkozása, hogy egy dramaturgiailag elhibázottnak ítélt, torzóban maradt, eszmeiségében első olvasásra időszerűtlennek ható magyar darabot mutasson be, végül is színháztörténeti jelentőségű eredménnyel zárult.

A rendező, a színmű megírásának körülményei után kutatva, elsőre önelentmondónak tetsző, a későbbiekben azonban jól érthetővé és fontossá vált utalásra bukkant Sarkadi egy, a feleségéhez írott, Szigligetről származó levelében: „...elkezdtam a drámát írni s ezt írtó élvezettel csinálom, ez olyasmi, mint a Próféta (...) avval a különbséggel, hogy stílusában teljesen más, szóval *link, könnyed, tömérdek* prütykölésről van benne szó, s a *végén kilátástalanul pesszimista*”. Az író tehát, már a munka elején belátja a kezdet és a vég között majdan feszülő kontrasztot. Ha pedig ez így van, akkor talán nem is dramaturgiai elhibázottságra kell gyanakodni, hanem azt érdemes inkább megvizsgálni, nem az az eddig kötelezően beidegezett nagyrealista színpadi megjelenítés-e az akadály a hangulati szélsőségek harmonikus egymásba oldódásának?

Szóke kísérletének lényege, hogy szakít a nagyrealista Sarkadi-játszás hagyományával; újítása, hogy felfedezi a darabban azokat a groteszk mozzanatoakat, amelyek — bizonyos modulációkkal — végig nyomon követhetők a cselek-

mény során, a komikus groteszk kezdéstől, a helyenként lírai groteszk át-színeződésen keresztül, a tragikus groteszkbe forduló befejezésig. Már a nyitó néma jelenet koreográfiája is újszerű rendezői értelmezésre vall, a groteszk szemlélet gyökereit azonban nem a külsődleges elemekben, hanem a cselekmény dramaturgiai mechanizmusában tárja föl. Minden fordulat, minden drámai konfliktus eredője egy-egy látszólag csekély súlyú, *önmagát beteljesítő* jóslás, amelyek mégis úgy épülnek egymásra, hogy majdan egy család végleges széthullásához vezetnek. Bátor doktor, a vidéki körorvos, mefisztói előrelátással figyelmezteti Klárit, a főhős Simon József feleségét, hogy a férfi őt fogja hibáztatni az anyja haláláért, mert az asszony, az anya szívrohamja után kávéét engedélyezett neki. Klári, megelőzendő az orvos intrikáját, maga vallja ezt be férjének, aki ekkor még belátja, Bátor doktor el akarja idegeníteni őt a feleségétől, ezért a vád lehetőségét egyszer s mindenkorra kizárja. A gyanú azonban megfogamzik lelkében, s egyre inkább terebélyesedve, ítéletté hatalmasodik. A groteszk forrása az önmagukat beteljesítő jóslások alulmotivált szituációiban rejtetik. A rövidre zárt oksági láncolat következtében — ez Szóke nagy felismerése — a *Ház a város mellett* nem az emberi kapcsolatok fejlődését, kiüresedési folyamatát ábrázoló, lélektani realizmussal alkotott dráma, hanem *állapotrajz*, amely csupán *megmutatja* a kialakult viszonylatokat.

A Sarkadi festette kép — a fejlődésrajz konstruálása érdekében alkalmazott kapcsolatmotiváló színészi gesztusok elhagyása után, a csupaszító, következetesen szövegű miskolci rendezésben — nem hagy illúziókat a nézőben az értelmes emberi együttlétezés lehetőségei felől. Az előadás könyörtelen bizonyossága az *általános alkalmatlanságnak*: a színpadon minden kapcsolatletteremtési kísérletet egoista önérvényesítési szándék mozgat. Simon József, a fiatalon gyár-igazgatóvá lett NÉKOSZ-ista a legőszintebb érzelmeiben is önző, a kölcsönös szeretet gyakorlására képtelen lény, aki — éppen ezért — *eredendően* alkalmatlan társadalmi szerepe betöltésére. Nem véletlen, hogy az acélos állkapcsú forradalmárból egészen rövid idő múltán jól fészült, diplomata táskás lelkű hivatalnok lesz.

Az író tekintete tehát mélyre hatol, tollával nem az úgynevezett „botlásokat” tapintja ki. Állampolgári kedvet-

lensége a kollektív ehdegenedés tapasztalásában gyökerezik. Ezért nem tudja túllendíteni egy bizonyos ponton a színpadi dialógusok menetét. A *Ház a város mellett*-ben odáig jut el, hogy megszökik az erkölcsi rendjéből kiforgatott világ regatív értékrendjének tudomásulvétele elől. (Erre majd az *Oszlopos Simeon*-ban mert csak vállalkozni.) Akkor, amikor rá kellene eszmélnie a nézőnek a „fordított szent” Bátor doktor viszonylagos erkölcsi fölényére — hiszen ő legalább nyíltan, cinikus kívülállással követel viszonyozhatatlan érzelmeket —, a dráma hirtelen megszakad. A torzó írás ebben az esetben azonban nem befejezetlenséget jelent: a szöveg hiány olyan, mint a három pontra végződő mondat. Maga a párbeszéd válik itt folytathatatlanná, mert az írói becsület, a szó tisztelete parancsol elhallgatást akkor, ha a reménytelenség érzetéből nem sejlik hite szerint való kiút. Ez a félbehagyás valami lemondó kézlegintést jelent. Egyikét azoknak az apró gesztusoknak, amelyek megelőzték azt a végleges mozdulatot, ami által megszűnt az érintkezés, a lélek pillanatnyi egyensúlyvesztése következtében — egy irodalomtörténeti cipőtalp s egy irodalomtörténeti, hatodik emeleti ablakpárkány között.

A dráma az írói kívülmaradás reményében indul. A komikus groteszk helyzetek leleplezik az emberi érzelmek álságát, a hamis célok felé tülekedők ostobaságát. Am később Sarkadi, észrevétlenül szinte, belesiklik hősei bőrébe, nem tud fölülemelkedni az ábrázolt helyzeteken. Ekkor vesz a cselekmény tragikus fordulatot. Az önmagukat beteljesítő jóslatok mechanizmusa nemcsak a leleplezést katalizálja, hanem egyszerűen kísértetiesen analóg a korabeli társadalmi gépezet működési elvével. Ez a kettős élményi meghatározottság feloldhatatlan görcsbe torkollik, s szélsőszerűen vezet az elhallgatáshoz, az ábrázolni vágyott valósággal szembeni alulmaradáshoz. Szőke István rendezése híven követi nyomon e kedélyváltozást, s a groteszk modulációk révén — a Sarkadi-játszás történetében talán először — szerves (!) stílussegységet teremt. Az alkotásban kitűnő színészpárnerekre talált Miskolcon. Tímár Éva Klárája, Blaskó Péter Simon Józsefe, Polgár Géza Bátor doktorja tökéletesen összecsiszolt munka, és feledhetetlen Horváth Zsuzsa epizódalakítása is a cseléd szerepében.

BALOGH TIBOR

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kézirateikat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (kettős sorközzel, megfelelő margóval) küldjék be, mert ezzel egyrészt megkönnyítik a nyomdai korrektúra munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőséget a kéziratmásolás többlet-költségeitől. — Kéziratekat és illusztrációkat, amelyeket nem mi kértünk, vagy előzetesen meg nem beszéltünk, nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Revue mensuelle — Rédacteur en chef — Chefredakteur: BÉLA HEGYI
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr: 16,50 US dollar

RÉSUMÉ

Il y a trente, le 30 août, que le premier accord entre l'Episcopat hongrois et la République Populaire de Hongrie a été signé. A l'occasion de cet anniversaire, notre revue consacre le numéro d'Octobre à faire le point du développement positif des relations entre les deux parties signataires.

En tête de notre numéro, le Cardinal — Primat de Hongrie, Mgr. László LÉKAI, archevêque d'Esztergom, Président de l'Episcopat hongrois, salue ce 30e anniversaire. Nous donnons de son écrit commémoratif l'extrait qui suit:

En renouant ses relations avec l'Etat sur des bases nouvelles, l'Eglise a eu plus de facilité pour reconsidérer sa mission d'Eglise locale dans la préoccupation de l'adapter aux nouvelles conditions sociales, aux réalités du monde en état de mutation. Cette Eglise, susceptible de se renouveler continuellement grâce à ses ressources internes et à sa vie sacramentelle, a réussi à trouver sa place et ne manque pas d'accomplir le ministère qui lui est propre même dans un monde où elle n'a plus aucune part au pouvoir temporel. C'est en offrant le riche héritage de Jésus incarnant l'esprit de pauvreté au monde nouveau en train de se constituer autour d'elle qu'elle continue à oeuvrer en toute fidélité avec Dieu agissant continuellement dans l'histoire.

Le renouvellement fondamental que notre Eglise avait connu durant les trois dernières décennies consécutives à l'accord, lui a valu de beaux avantages: l'Etat et la société, reconnaissant les éléments moraux qu'elle recèle implicitement, l'investissent de leur confiance et veulent bien accepter son concours à l'édification de l'avenir du pays et au service du bien public.

A l'occasion de ce 30e anniversaire, nous rendons grâce à la Providence divine pour les résultats obtenus; nous exprimons notre gratitude au Saint-Siège Apostolique, en particulier aux papes Jean XXIII, Paul VI et Jean-Paul II, affrontant avec autant de clairvoyance les transformations survenues au cours de ces trois dernières décennies, pour leur sollicitude embrassant notre peuple hongrois dans sa totalité. Nous rendons hommage à notre peuple catholique, demeuré fidèlement attaché à sa religion et à son Eglise et nous le sollicitons d'apporter sa contribution par sa foi inébranlable tout comme par son travail persévérant à la prospérité de notre patrie hongroise bien-aimée.

Sous le titre *Plus avant sur la voie ouverte*, Mgr. József CSERHÁTI, évêque de Pécs, Secrétaire de l'Episcopat hongrois, tient à affirmer entre autres:

L'Eglise d'aujourd'hui est redevable aux responsables de l'Eglise d'alors pour la clairvoyance avec laquelle ils ont perçu la nécessité de faire prendre à l'Eglise sa place dans la société socialiste! Ils ont été amenés à constater que, par sa visée morale, l'objectif que se sont fixé, au lendemain du tournant historique, les nouveaux dirigeants, les tenants du pouvoir, pour porter remède aux misères du passé et pour prévenir toute catastrophe dans l'avenir, correspond entièrement à l'esprit de charité fraternelle proclamée par l'Evangile. Au cours de son histoire, l'Eglise n'a guère été interpellée par le monde au nom de cet idéal de la personne humaine, d'une manière aussi pressante qu'il y a trente ans. L'Eglise se devait de condamner toute forme d'exploitation, elle devait de se ranger du côté de ceux qui combattent pour la libération de l'homme. Les Eglises se sont vues elles-mêmes dans l'obligation de renoncer à leurs grandes propriétés terriennes au profit de ceux qui les cultivent, c'est-à-dire au bénéfice du peuple. C'est au prix de grands renoncements que l'Eglise en est venue à s'engager dans la route

qui lui fut tracée par l'histoire et qui, dans sa phase initiale, lui a constitué une épreuve bouleversante, longtemps douloureuse, sans pour autant lui porter atteinte jusque dans ses fondements mêmes. Personne n'a plus la nostalgie des temps où l'Eglise fut grosse propriétaire, bénéficiaire de ce qu'on appelait 'domaine utile' qui, peu à peu, finissait par devenir une charge fastidieuse pour elle. De même, personne ne déplore plus que l'Eglise ne fait plus d'autorité dans la vie politique ou publique, ce qui d'ailleurs ne convient nullement à l'esprit démocratique de notre temps qui, selon l'expression de Vatican II, est l'époque de l'humanité devenue majeure.

Malgré les bouleversements survenus sur le plan social et idéologique, ayant gravement frappé l'Eglise et lui ayant fait subir de lourdes pertes, elle a su conserver dans son intégrité sa mission évangélique, purifiée de toute souillure. De plus, elle a l'assurance de voir son ministère pastoral ainsi que la liberté religieuse de ses fidèles nantis de garanties constitutionnelles. D'ores et déjà, on ne saurait énumérer les secteurs où l'Eglise a la liberté de favoriser la promotion morale de la vie publique par son travail apostolique. Pour nous évêques et prêtres, c'est un véritable sujet de satisfaction d'avoir pu garder durant ces trente ans le troupeau qui nous était confié; d'être à même d'interpréter tout ce que nous venons de traverser, avec ses difficultés et ses peines, dans l'optique d'une vision purifiée, comme une sorte d'orage qui devait éclater pour balayer les vieilles branches mortes, même si, hélas, des vivantes étaient aussi emportées avec elles. Aujourd'hui, nous tenons à rendre grâce à la Providence, notre Père céleste, que, depuis l'accord, notre peuple n'a cessé de se relever tant sur le plan matériel que moral et qu'il ne fait que progresser. En effet, nous ne voyons plus de prolétaires affamés, en loques. Nous bénissons Son nom pour que des millions de fidèles restent toujours fermement attachés à l'Eglise et pour qu'ils assurent les moyens d'existence du clergé lui permettant de maintenir un niveau convenable tout autant sur le plan intellectuel que spirituel. Nous reconnaissons avec gratitude toute aide financière consentie par l'Etat pour pourvoir de son côté aux besoins matériels du clergé ainsi que de nos institutions et aussi pour subventionner la reconstruction de nos églises et de nos monuments d'art. De nos jours, les églises restaurées, dans la plupart des villages, viennent enrichir de leur beauté celle du paysage.

Les lumières qui illuminent notre fête anniversaire nous permettent d'en tirer bon augure pour un avenir comportant de moins en moins d'ombres. En effet, si nous avons maintes fois élevé la voix pour demander de témoigner plus de compréhension, d'être plus attentif aux véritables valeurs spirituelles, ce fut toujours dans le seul souci de défendre les intérêts de nos fidèles. A présent, nous ne saurions nier que désormais le clergé a la possibilité d'exercer son ministère pastoral dans un climat de détente et que, mis à part quelques cas sporadiques, les fidèles n'encourent plus guère la mésestime, ni la réprobation pour leur conviction religieuse.

Le premier accord conclu avec le gouvernement de la République Populaire de Hongrie a posé les bases de l'action de l'Eglise et lui a créé un climat de faveur d'une nature toute nouvelle. Notre Etat, ayant dégagé son appareil administratif de toute entrave institutionnelle, fait preuve de souplesse dans son fonctionnement et en réalisant progressivement l'égalité sociale, il a pour visée principale la formation et le développement de la personne humaine. On a vu une société radicalement nouvelle se profiler, comportant des promesses d'avenir pour l'Eglise. Aujourd'hui, nous sommes d'avis que durant les trente dernières années, l'Eglise a vu sa liberté d'action s'accroître, a eu plus de facilités pour accomplir sa vocation morale, pour exercer sa mission évangélique dans la mesure où elle-même constituant la communauté des fidèles, s'est engagée à apporter sa contribution à la réalisation des objectifs de la société socialiste, s'est attachée à promouvoir une démocratie plus totale, une égalité plus parfaite entre les hommes, un humanisme plus développé et où elle s'est aussi dévouée au service d'une cause, la plus importante de toutes, à la sauvegarde de la paix.

Dans son étude *Trente ans après la conclusion de l'accord*, Imre MIKLÓS, Secrétaire d'Etat, Président de l'Office des Affaires ecclésiastiques en Hongrie souligne entre autres:

Si la conclusion de l'accord entre l'Etat et les Eglises a pu avoir lieu, c'est que, dès son avènement, l'Etat démocratique hongrois tenait à garantir le droit à la liberté de conscience ainsi qu'à celle du libre exercice du culte. L'accord réglemente les modalités pratiques d'application de ce droit garanti par la constitution. L'accord conclu avec les Eglises — dont l'Eglise catholique — a bien subi l'épreuve du temps, comme les décennies écoulées en témoignent. Les accords ont permis aux croyants de coopérer en bonne conscience avec ceux qui professent l'idéologie marxiste à l'édification d'une nouvelle société plus juste et plus humaine. Ces accords ont permis aux Eglises de trouver leur place dans une société qui est toute différente de la précédente. — Ces accords ont écarté de sérieux conflits de se produire, libérant ainsi des forces notables en faveur d'une coopération à l'échelle de la société globale, sans discrimination idéologique. Ces accords ont ouvert la voie au dialogue marxiste-chrétien et ont jeté par là les fondements d'un genre de rapports tout nouveau, d'une coopération à long terme entre l'Etat et les Eglises.

Dans les accords conclus avec les Eglises, l'Etat a pris l'engagement d'assurer le libre exercice de la religion et partant, il a offert la possibilité aux Eglises d'exercer leurs activités selon leurs propres lois ecclésiastiques, sous réserve de tenir compte de ce qui est arrêté dans ces accords et dans les lois civiles. Ils reconnaissent l'autonomie du gouvernement des Eglises dans les cadres et de la manière dont cette autonomie est réglée par les lois ecclésiastiques de toujours.

Durant les trente ans qui se sont écoulés depuis la conclusion de l'accord, les rapports entre l'Etat et les Eglises n'étaient pas sans soulever de problèmes. Au temps du culte personnel, les excès administratifs ne manquaient pas et on a vu se prévaloir cette thèse erronée qui voulait que la conception religieuse du monde puisse être supprimée par simple voie administrative. En même temps, dans les milieux d'Eglise, on pouvait noter des tentatives pour provoquer des actions hostiles à l'Etat et au régime socialiste, sous couvert d'activités religieuses. Ces incidents, tout en occasionnant des difficultés passagères, dans la perspective historique n'ont pas eu des répercussions déterminantes pour l'avenir des relations entre l'Etat et les Eglises. Tout au plus, les ont-ils entravées, sans pouvoir, pour autant, barrer la voie de leur évolution ultérieure dans le sens positif.

La politique ecclésiastique du gouvernement hongrois est la mise en œuvre des doctrines du marxisme-léninisme. En mettant au point notre politique d'alliance, nous nous sommes fondés sur des principes doctrinaux solides et nous avons pris pour point de départ le fait que notre société se compose d'hommes de diverses conceptions du monde. C'est là une donnée objective dont tant l'Etat que les Eglises doivent prendre acte et qu'ils ne doivent jamais perdre de vue. En tant que marxistes, nous ne transigeons nullement sur nos principes; aussi n'exigeons-nous pas des Eglises de faire des concessions en matière de leur conception religieuse. Les rapports de l'Etat et de l'Eglise, ainsi que leur développement ont ceci en propre que chacune des deux parties maintient fermement sa position de principe.

Selon ce que nous apprend l'expérience, chacune des deux parties est apte à adapter sa position, sans atteindre aux principes doctrinaux et s'y montre de plus en plus disposée. Les rencontres et le dialogue entre les forces progressistes des Eglises et les représentants du socialisme scientifique sont une nécessité qui ouvre de nouvelles perspectives à l'humanité. Le dialogue est requis par l'Eglise tout comme par l'Etat et aucune des deux parties ne peut s'en passer. Engagé entre la société socialiste et les Eglises, il est de plus en plus centré sur le thème de la coopération.

Pour cette raison, nous pouvons affirmer que nos rapports avec l'Eglise prennent appui sur des bases doctrinales, ce qui n'empêche que l'on puisse encore rencontrer certaines personnes qui n'y voient qu'une simple question de tactique d'intérêt pratique. Ceux-ci ne se rendent pas compte que c'est là une question majeure de la politique sociale faisant partie intégrante de la politique d'alliance menée systématiquement par le Parti Socialiste Ouvrier Hongrois en vue d'affermir toujours davantage l'unité de la nation. Aujourd'hui, dans notre pays, la coopération des hommes de convictions différentes, des travailleurs tant mar-

xistes que chrétiens, coopération soutenue aussi bien par l'Etat que par les Eglises est une réalité de caractère durable et n'est plus simplement une fiction de la théorie. Dans l'avenir, nous tiendrons aussi à mener nos actions toujours en fonction de la situation concrète, des intérêts réels. Aussi sommes-nous obligés d'examiner les vœux et les rêves, les regrets nostalgiques si fréquents de nos jours aussi bien que les simplifications schématiques, en les confrontant avec la réalité. Nous considérons l'homme en quête de lui-même dans la religion comme un membre actif de la société socialiste et nous encourageons toute intention qui, tout en ayant des motivations religieuses, tend à avoir part dans la construction de la société socialiste.

Dans son article, *Trente ans en dialogue*, le chanoine Imre BÍRÓ, Secrétaire général du Mouvement des Prêtres catholiques pour la Paix, membre du Présidium, aborde les questions du dialogue, en les envisageant du point de vue de ses principes et de sa pratique. Avoir une mentalité différente, c'est là un droit fondamental de tout homme — établit-il. Même ceux qui parlent la même langue, peuvent avoir une pensée différente. Ils se rendent compte de la différence de leur conception et ils s'acceptent mutuellement tels qu'ils sont sans vouloir le moindre changement. *Ils ont le respect de la conviction de l'autre*. Ils tiennent en estime l'homme lui-même, avec sa conception du monde, avec son idéologie. Le sentiment de crainte qui remplit les parties adverses se dissipe pour faire place à la confiance. Ce respect, cette confiance fournissent la base de tout dialogue.

Il y a trente ans, les circonstances historiques ont amené le clergé progressiste hongrois à créer le Mouvement des Prêtres catholiques pour la Paix. Le 1er août 1950, plus de quatre cents prêtres se sont réunis dans la salle des fêtes de l'Université de Budapest pour déclarer: „L'accord urgent et total entre l'Eglise et l'Etat est exigé par tous ceux qui sont présents, dans le respect mutuel des lois propres à chacune des deux parties. Ils se félicitent des négociations engagées entre les représentants de l'épiscopat et le gouvernement populaire et tiennent à les encourager de toutes leurs forces.” A la suite d'une série de négociations poursuivies pendant deux mois, l'accord a été effectivement conclu le 30 août 1950....

Nous venons de célébrer le 30e anniversaire du Mouvement des Prêtres catholiques pour la Paix — poursuit Imre BÍRÓ. — A cette occasion, le Cardinal — Primat de Hongrie, Mgr. László LÉKAI, archevêque d'Esztergom, en sa qualité de Président de l'Episcopat hongrois, a adressé une lettre de félicitations au Président du Mouvement des Prêtres catholiques pour la Paix. Le Cardinal y souligne que *les membres du Mouvement ont été des artisans efficaces du dialogue constructif*, engagé d'ores et déjà depuis une bonne génération et il conclut en formulant ce souhait: „Je fais des vœux pour que, animés d'un esprit propre à l'Eglise, vous continuiez à servir la construction d'un avenir assuré aussi bien pour notre Eglise catholique que pour notre peuple hongrois.” C'est vraiment dire l'essentiel en la matière.

A lire dans le reste du numéro: l'article de Károly HETÉNYI VARGA qui présente l'abbé Antal UHL, prêtre catholique hongrois s'étant voué, pendant l'occupation de Paris par l'armée allemande, à sauver les persécutés. L'article comporte aussi le témoignage personnel de l'abbé UHL — actuellement en exercice en Hongrie — qui, à l'appui de documents de l'époque, évoque les souvenirs de ses entreprises extrêmement risquées. — Article sur Endre Andor GELLÉRI, éminent nouvelliste hongrois des années 1930—1940 par Péter SZ. NAGY — Richard KORZENSZKY O. S. B. analyse un poème composé en 1926 par le jeune Attila JÓZSEF (traduit en français par Pierre GAMARRA sous le titre *Une Fourmi*) pour mettre en lumière la vision que le grand poète hongrois se faisait du monde dans sa jeunesse. — Un écrit de Tamás KIPKE sur les nouvelles réalisations des cinéastes hongrois qui, alliant la fiction à l'authenticité du documentaire, suscitent l'intérêt des professionnels à l'échelle internationale. — Poèmes de Lajos MAJOR-ZALA, László GALAMBOSI et Sándor PUSZTA.

INHALT

Vor dreissig Jahren, am 30. August 1950, kam die erste Vereinbarung zwischen dem ungarisch-katholischen Episkopat und der Regierung der Ungarischen Volksrepublik zustande. In unserer Nummer würdigen zuständige Persönlichkeiten der Kirche und des Staates dieses Ereignis und die positive Entwicklung des Verhältnisses zwischen Staat und Kirche in Ungarn.

Kardinal Erzbischof László LÉKAI, Präsident der Ungarischen Bischofskonferenz stellt in seinem einleitenden Artikel unter anderem fest, dass „die Neuordnung des Verhältnisses zwischen Kirche und Staat wohlthuend die Konzipierung einer zeitgemässen Sendung der lokalen Kirche beeinflusste, indem diese Konzeption den gesellschaftlichen Änderungen und den Realitäten der sich entwickelnden Welt anpasste. Diese von ihren inneren Kräften und aus ihren Sakramenten sich immer erneuernde Kirche fand ihren Platz und leistet ihren eigenartigen Dienst auch dort, wo sie an der weltlichen Macht nicht Teil hat. Sie bleibt ein würdiger Mitarbeiter des in der Geschichte unaufhörlich wirkenden Gottes, wenn sie der um sie sich bildenden neuen Welt das reiche Erbe des armen Jesus anbietet...

Unsere katholische Kirche erreichte mittels ihrer Erneuerung während der letzten drei Jahrzehnte, dass sie Vertrauen seitens des Staates und der Gesellschaft erhielt und ihre hilfreichen Hände im Dienste des Aufbaues der Zukunft und des Gemeinwohls gerne angenommen werden.

Gelegentlich dieses Jahrestages sagen wir Dank unserem vorsehenden Gott und wir sprechen unseren Dank auch dem Heiligen Apostolischen Stuhl aus und besonders den Päpsten Johannes XXIII., Paul VI. und Johannes Paul II. die die Änderungen dieser drei Jahrzehnte klar erkannten und uns in ihre väterliche Sorge aufnahmen. Wir sprechen auch unseren Dank unserem zu seiner Religion und Kirche treuen katholischen Volk und wir bitten, dass unsere Gläubigen mit ihrem unerschütterlichen Glauben und dauerhafter Arbeit weiter im Dienste unseres geliebten ungarischen Vaterlandes ausharren."

József CSERHÁTI, Diözesanbischof von Pécs: *Weiter auf den geöffneten Wegen.* Der Sekretär des Ungarischen Katholischen Episkopats schreibt in seinem Beitrag unter anderem: „Dankbar sind wir heute für die Einsicht der damaligen Verantwortlichen der Kirche: Man musste für die Kirche einen Platz in der sozialistischen Gesellschaft sichern! Die gesellschaftliche Zielsetzung in der die neue Führung nach der geschichtlichen Wende die früheren Übel und Katastrophen vermeiden wollte, war unserer Ansicht nach in ihrem ethischen Inhalt der Zielsetzung der von dem Evangelium berufenen Menschen ähnlich. Dieses ideale Menschenbild bekam während der Kirchengeschichte nur selten einen klareren Antrieb als es von 30 Jahren von aussen her geschah. Auch die Kirche musste jede Art von Ausbeutung verurteilen und neben jene sich stellen, die die Menschen befreien wollen. Auch die Kirchen mussten auf die Grossgrundbesitze verzichten, weil der Boden jenen zurückgegeben werden musste die ihn bebauen, das heisst: dem Volk. Das, was die Kirche im Interesse des von der Geschichte vorgezeichneten neuen Weges aufgeben musste, war am Anfang erschütternd und lange Zeit auch wehtuend, aber erschütterte nicht die Fundamente des Wesens der Kirche. Dem christlichen Grundbesitz, diesem einst nützlichen Zielvermögen, der immer lästiger wurde, weint heute niemand nach. Wir bedauern auch nicht, dass die Kirche ihre politische Rolle im öffentlichen Leben aufgeben musste, weil das sowieso nicht mehr zu den heutigen demokratischen Zeiten, zum Zeitalter des „Erwachsen Werdens“ der Menschheit passte, wie das auch vom II. Vatikanischen Konzil festgestellt wurde.

Doch müssen wir heute sagen, dass obwohl die erfolgte gesellschaftliche und weltanschauliche Umformung die Kirche schwer berührte, blieb trotz aller Verluste die evangelische Sendung der Kirche und die konstitutionelle Sicherung der seelsorgischen Tätigkeit und der religiösen Freiheit unantastbar und von viel Verbleibseln gereinigt. Seither wurde unübersehbar das Gebiet wo die Kirche mit ihrer geistigen Arbeit für die Erhebung des öffentlichen Lebens teilnehmen kann. Wir Bischöfe und Priester sind dankbar dafür, dass wir nach dreissig Jahren die an uns vertraute Herde bewahren konnten und dass wir das Geschehene

mit allen Schwierigkeiten und Leiden teilweise auch so auffassen können als ein nötiges Gewitter, das alles zerbrechen musste, was veraltet war und auch das verbrannte, was mit der Zeit eher Last und würgende Hülle geworden ist. Leider brach dieses Gewitter auch viele lebendige Äste ab, und liess so auch Wunden hinter sich. Wir wollen heute dem himmlischen Vater unsere Dankbarkeit aussprechen, dass unser Volk seither materiell und geistig sich stets erhöhte und sich weiter anreichert. Wir sehen keine zerlumpten und hungernde Proletarier. Wir sind dankbar dafür, dass Millionen von Gläubigen weiterhin sich an die Kirche halten, den Lebensunterhalt der Priesterschaft sichern und so sind für uns auch jene Mittel erreichbar, die zur Aufrechterhaltung des geistigen, seelischen Niveaus nötig sind. Wir bestätigen anerkennend, dass der Staat mit bedeutender materiellen Unterstützung am Unterhalt des Klerus und unserer Institutionen teilnimmt und die ständige Erneuerung unserer Kirchen und Kunstdenkmäler Beihilfe leistet. In den meisten Orten schmücken auch die erneuerten Kirchen die Dörfer.

Die in den feierlichen Erinnerungen aufblitzenden Lichter und die Versprechen der Zukunft sind nötig um jene Schattenflecke zu verwischen über die wir öfters unser Wort erheben: aber nie unbedacht und immer die Interessen der Gläubigen vor Augen haltend baten wir um Verständnis und Aufmerksamkeit für die wahren geistigen Werte. Wir müssen anerkennen, dass der Klerus heute in ruhigeren Atmosphäre seine pastorale Tätigkeit ausüben kann, und die religiöse Überzeugung der Gläubigen stösst — von Einzelfällen abgesehen — nur selten auf unterschätzende Urteile.

Die erste Vereinbarung mit dem Staat der Ungarischen Volksrepublik sicherte die Tätigkeitsgrundlage und eine neuartige schöpferische Atmosphäre auch für die Kirche. In unserem Vaterland kann ein elastischer Staatsapparat mittels sukzessiver Verwirklichung der gesellschaftlichen Gleichheit als Hauptziel die Ausbildung und Anreicherung der menschlichen Person setzen. Es begannen sich die Umrisse einer wahrhaft neuen Gesellschaft zu entfalten und wir sehen heute, dass während der dreissig Jahren auch die weiteren Bedingungen einer immer freieren Tätigkeit der Kirche und der Erfüllung ihrer religiösen und evangelikalen Berufung auch gegeben wurden; und zwar im gemeinsamen Annehmen eines Schicksals, wo auch die Kirche und auch die Gemeinschaft der Gläubigen zu den Zielsetzungen der sozialistischen Gesellschaft beitragen, indem sie zur Verwirklichung der Demokratie, der menschlichen Gleichheit und einer vollkommeneren Humanität Hilfe leisten und auch für die allerwichtigste Sache des Friedens ihre Arbeit tun."

Staatssekretär Imre MIKLÓS, Präsident des Staatsamtes für Kirchliche Angelegenheiten schreibt in seinem Beitrag, betitelt *Dreissig Jahre nach der Vereinbarung* unter anderem: „Eine Vereinbarung zwischen dem Staat und der Kirche wurde grundsätzlich dadurch möglich, dass der demokratische ungarische Staat vom Anfang an nach der Sicherung der Gewissensfreiheit und des Rechtes zur Ausübung der Religion strebte. Die Vereinbarung regelte die praktischen Rahmen dieses konstitutionellen Rechtes. Die vergangenen Jahrzehnte bezeugen, dass die Vereinbarungen mit den Kirchen — und unter ihnen jene mit der katholischen Kirche — die Probe der Zeit bestanden haben. Die Vereinbarungen halfen den gläubigen Menschen dazu, dass sie mit reinem Gewissen beim Aufbau einer neuen, gerechteren und menschlicheren Gesellschaft mit den marxistisch gesinnten Menschen zusammenarbeiten können. Sie machten es möglich, dass die Kirchen auch in einer von der vorherigen grundsätzlich unterschiedlichen Gesellschaft ihren Platz finden. — Sie verhinderten die Ausbildung von ernsten Konflikten und machten so wichtige Kräfte zum Nutzen der Zusammenarbeit der ganzen Gesellschaft frei ohne weltanschauliche Unterschiede. Sie schufen die Möglichkeit eines marxistisch-christlichen Dialogs und dadurch die Grundsätze eines neuen Verhältnisses, einer Zusammenarbeit zwischen Staat und Kirchen auf langer Sicht.

In der Vereinbarung mit den Kirchen akzeptierte der Staat die Sicherung der religiösen Freiheit und dementsprechend macht er es möglich, dass die Kirchen die Vereinbarungen und die staatlichen Gesetze in Acht nehmend, ihre Tätigkeit nach ihren eigenen Gesetzen ausüben können. Der Staat erkennt die Autonomie der Kirchen in jenen Rahmen an, wie diese Tätigkeit von den jeweiligen kirchlichen Vorschriften geregelt wird.

Das Verhältnis zwischen dem Staat und den Kirchen war in den seit der Vereinbarung vergangenen 30 Jahren nicht problemfrei. In der Zeit des Personenkultes kamen auch administrative Übergriffe vor und auch jene irrtümliche Ansicht wurde zur Geltung gebracht, als ob die religiöse Weltanschauung durch administrative Mittel abgeschafft werden könnte. Gleichzeitig kamen auch in den Kirchen Versuche vor, dass unter der Hülle einer religiösen Tätigkeit auch antisozialistische und staatsfeindliche Aktivitäten initiiert wurden. Diese aber, wenn sie auch vorübergehend Schwierigkeiten verursachten, waren in einer geschichtlichen Perspektive gesehen nicht entscheidend bezüglich des Verhältnisses zwischen Staat und Kirchen. Sie störten, doch konnten sie die positive Entwicklung dieses Verhältnisses nicht verhindern.

Die Kirchenpolitik der ungarischen Regierung ist eine schöpferische Verwirklichung der Lehren des Marxismus—Leninismus unter unseren Verhältnissen. Bei der Verwirklichung einer auf stabilen Grundsätzen ruhenden Bündnispolitik gehen wir davon ab, dass unsere Gesellschaft aus weltanschaulich verschiedenen denkenden Menschen gebildet ist. Dies ist für den Staat und für die Kirchen ein solcher objektiver Umstand, den man zur Kenntnis nehmen und bei jedem praktischen Schritt vor Augen halten muss. Während wir als Marxisten bei der Zusammenarbeit von unseren Prinzipien nichts aufgeben, verlangen wir auch von den Kirchen nicht, dass sie in Fragen der religiösen Weltanschauung prinzipielle Zugeständnisse machen. Im Kontakt zwischen Staat und Kirchen und in der Weiterentwicklung desselben ist ein wichtiger Moment, dass beide Parteien auf ihrer prinzipiellen Basis ausharren.

Die Erfahrung zeigt, dass beide Parteien nicht nur fähig, sondern auch immer mehr gewillt sind ihren Standpunkt zeitgemässer zu gestalten ohne dass ihre prinzipielle Basis dadurch leiden würde. Ein Treffen und ein Dialog zwischen den fortschrittlichen Kräften der Kirchen und den Repräsentanten des wissenschaftlichen Sozialismus ist eine Notwendigkeit, die auch für die ganze Menschheit neue Perspektiven öffnet. Der Dialog zwischen der sozialistischen Gesellschaft und den Kirchen konzentriert sich immer mehr auf die Zusammenarbeit. Der Dialog wird von der Kirche ebenso wie vom Staat verlangt und keiner der beiden kann ihn vermeiden.

So ist unser Verhältnis zur Kirche prinzipiell begründet, aber selbstverständlich kommt es vor, dass diese wichtige gesellschaftspolitische Frage bei einigen Personen als pragmatische Taktik verstanden wird. Für die Partei und für die Gesellschaft ist aber auch dieses Gebiet der Politik eine Möglichkeit zur Verwirklichung der nationalen Einheit entsprechend der Bündnispolitik der Ungarischen Sozialistischen Arbeiterpartei. Die Zusammenarbeit zwischen Menschen mit verschiedener Weltanschauung, zwischen marxistisch und religiös gesinnten Werktätigen ist heute keine Theorie mehr, sondern eine dauernde Wirklichkeit, und wird seitens des Staates und der Kirchen gleichwohl unterstützt. Wir streben auch in der Zukunft danach, dass zur Grundlage unserer Tätigkeit die tatsächliche Situation und die tatsächlichen Interessen dienen. All dies setzt es voraus, dass Wünsche und Träume, und die heute so modische Nostalgie ebenso wie die mechanischen Vereinfachungen mit der Wirklichkeit konfrontiert werden müssen. Den Menschen, der in der Religion sich selbst verwirklichen will, betrachten wir als ein aktives Mitglied der sozialistischen Gesellschaft und wir leisten Hilfe zu allen Bestrebungen die, wenn auch aus religiöser Motivation, aber im Aufbau der sozialistischen Gesellschaft anwesend sein wollen."

Domherr Imre BIRÓ, Chefsekretär der Friedensbewegung der Priester und Mitglied des Präsidialrates der Ungarischen Volksrepublik gab seinem Beitrag den Titel: *Dreissig Jahre auf dem Wege des Dialogs*. „Das Anders-Denken ist ein grundsätzlich menschliches Freiheitsrecht — stellt er unter anderem fest. — Auch diejenigen, die dieselbe Sprache sprechen, können anderswie denken. Sie bewerten und konstatieren voneinander die Differenzen. Und akzeptieren sich gegenseitig. Sie wollen einander nicht umändern. Sie achten die gegenseitigen Auffassungen. Und sie achten auch den Menschen mit seiner eigenen Weltanschauung und Ideologie. So löst sich die Furcht, die die einander gegenüber stehenden Parteien charakterisiert, und wird durch das gegenseitige Vertrauen abgelöst. Die Grundlage eines jeden Dialogs ist die Achtung und das Vertrauen...

Vor dreissig Jahren veranlassten die Lage der Dinge die fortschrittliche katholische Priesterschaft, dass sie am 1. August 1950, die Friedensbewegung der Ungarischen Katholischen Priester in die Wege leite. In der grossen Aula der Budapester Universität erschienen 400 Priester, die es erklärten »die Teilnehmer verlangen dringend die volle Vereinbarung zwischen Kirche und Staat und bei gegenseitiger Achtung der kirchlichen und staatlichen Gesetze. Sie begrüssen deshalb die Verhandlungen die zwischen dem Episkopat und den Vertretern der völkischen Regierung anfangen und sie wollen mit voller Kraft Beihilfe leisten«. Die Vereinbarung kam nach zweimonatigen Verhandlungen am 30. August 1950. tatsächlich zustande...

Vor kurzem feierten wir das dreissigjährige Jubiläum der Friedensbewegung der katholischen Priester. Die Bewegung wurde bei dieser Gelegenheit auch durch einen Brief vom Kardinal Primas László LÉKAI geehrt. Als Präsident des Ungarischen Episkopats begrüsst er herzlich unsere feiernde Bewegung. Er hob hervor, dass die Teilnehmer der Bewegung nützliche Mitarbeiter des jetzt schon über eine Generation dauernden Dialogs zwischen Kirche und Staat waren. Er wies auf das Wesentliche hin, als er schrieb: »Ich wünsche von Herzen, dass Sie auch weiter mit christlich gesinntem Dienst den Aufbau der sicheren Zukunft unserer katholischen Kirche und unseres ungarischen Volkes weiter helfen.«

Weitere Beiträge unserer Nummer: Károly HETÉNYI VARGA schrieb ein Essay über Antal UHL, ehemaliger ungarisch-katholischer Seelsorger in Paris, der während der deutschen Besatzung ausgedehnte Hilfsarbeit leistete. Im Rahmen des Beitrages erzählt der heute in Ungarn tätige Pfarrer selbst über seine oft riskanten Unternehmungen. — Péter NAGY SZ. schreibt über den namhaften Novellisten der 30—40-er Jahre Andor ENDRE GELLÉRI. — Richard KORZENSZKY analysiert ein Gedicht vom jungen Attila JÓZSEF. — Tamás KIPKE referiert über ungarische Dokumentfilme, die weltweites Interesse hervorriefen.

CONTENTS

The present number is devoted to the evaluation of the agreement concluded between the Hungarian episcopacy and the government of the Hungarian People's Republic on August 30, 1950, and the friendly relations resulted of it.

Cardinal László LÉKAI, Primate of Hungary, Chairman of the Hungarian Bishops' Conference, in his introductory article states that „the settlement of the relationship between Church and State was beneficial for the formulation of the contemporary mission of the local church, adjusting it to the timely social changes and to the realities of our progressing world. This Church having the capacity to renew (relying on its own forces and on the sacraments) could find its place and render further service without being vested with her former secular power. It has been the co-worker of God acting in history, by offering the developing new world the rich heritage of poor Jesus...“

It is due to the good result of the renewal of our Catholic Church during the three decades following the agreement that it has achieved the confidence of the Hungarian State and society, and it can lend a helping hand in the construction the future of Hungary, and in the service of public welfare...

On this festive day when first of all we thank our God for the results achieved, we also express our thanks to the Holy See, in particular the paternal care of the popes of these three decades, — who wisely measured the situation. Our gratitude is due to our Catholic people faithful to their religion and native country alike. We ask them to continue to serve our country with unwavering faith and assiduous work.”

József CSERHÁTI, Bishop of Pécs, Secretary of the Hungarian Bishops' Conference, wrote an analysis of the past three decades, under the title: *Proceeding On The Blazed Path*. „We appreciate the wise comprehension of the Church leaders of that time, who realized that the Church should have its place in the socialist society. The new social objectives are in our view, identical with the ethical ideals of the man invited to fellowship by the Gospel. This ideal image has never before received a clearer encouragement from the world than here,

thirty years ago. The Church, too, had to condemn all kinds of exploitation, had to range with those who were off to liberate man. The Church, too, had to give up its large estates, to return them to the people. Nobody wishes back the Church latifundia that used to be useful means of the Church, but later on became more and more irksome. Nor do we deplore that the Church had to give up its political role, and privileged position in public life which grew apart in the new, democratic area, due to the adulthood of humanity.

Still, we can say that although the social and ideological changes have seriously affected the Church, they left its evangelical mission untouched, and even purified it from irrelevant and harmful matters deposited during the centuries; Pastoral work and religious freedom are now guaranteed by the Constitution. The Church has now a boundless field of activity in public life, too. We, bishops and priests are grateful to be allowed to tend our flock during the past 30 years, and we conceive the events of the past period (full of difficulties and troubles) as a purifying storm destroying all that was obsolete, and scorching ties and forms that were choking and paralysing life and healthy development. Unfortunately, this storm broke off many green branches too, leaving wounds behind. We will now thank our Father in heaven that our people has been progressing and becoming more and more prosperous. There are no more ragged and starving proletarians in Hungary! We are thankful that millions of believers are still attached to the Church, provide for the living of the clergy, and that we have now access to means and resources to maintain a high intellectual and spiritual level. We much appreciate that the State helps us with the solution of the problems of our clergy, and Church institutions, and promote the maintenance and restoration of our churches and monuments. Churches are rebuilt in most villages now. The lights and perspectives of this festive occasion efface the dark sides we have often complained; never ill-considered, and bearing in mind the real interests of the believers, we called for understanding and the respect of real spiritual values. It must be admitted that the clergy now deploys its activity in a more quiet atmosphere, and that the religious conviction of the believers — apart from some sporadic cases.

The first agreement concluded with the Hungarian People's Republic provided a sound basis for action, and a new creative atmosphere for the Church, too. State administration in Hungary far from being rigid, set the objective of implementing social equality, and creating prosperity and culture for the population. A really new society was outlined. Now we consider that during the past thirty years the conditions for the Church to fulfil its ethical, evangelical mission, were established in this new society. On their turn the believers, have contributed by fulfilling the objectives of a socialist society, a humanity of full value, and by promoting the most important cause: the protection of peace."

Imre MIKLÓS, Under-Secretary of State, President of the State Office for Church Affairs, in his essay *Thirty Years After The Agreement*, underlines that "the agreement between the State and the Churches in Hungary relied on the trend of the democratic Hungarian state to guarantee the liberty of conscience, and religious freedom. This agreement has stood the test of time. It helped the believers to cooperate with their Marxist compatriots in building a new, more just and more human society. It allowed the churches to find their places in the new society that was fundamentally different from the former one. It prevented serious conflicts, and released significant forces without discrimination for the benefit of the whole society. It has created the possibility of the Marxist-Christian dialogue, thus laying the foundation to a long-term joint activity of State and churches.

By the agreement concluded with the churches, the State guaranteed the free practice of religion for the citizens, making possible that the churches to carry on their activities, in due respect of the agreement and the laws. It recognises the autonomy of churches, regulated by the internal laws of the respective church.

The relationship between the State and churches has not been free of problems during the thirty years elapsed since the agreement. During the period of personal cult some administrative abuses and trespasses did occur, and there was a trend to terminate religions by administrative means. At the same time, there were attempts within the churches too, to support anti-socialist, and anti-

-state actions under the mask of religious activity. These, however, (even though they caused temporary difficulties) — in the historical perspective, did not determine the relationship of the State and churches. They disturbed, yet could not break the positive development of this relationship.

The church-policy of the Hungarian government is actually the implementation of Marxist—Leninist principles under our conditions. Our policy of alliance relying on solid basis started from the fact that in our society people have different views and ideologies. This fact is an objective reality both for the State and churches which they have to consider, and bear in mind. While, we, Marxists, will not bate a jot of our views, we do not expect the churches either to make compromises regarding to their own religious world view. The experience shows that both parties are able, and are more and more ready to update their views, without, touching their basic principles. The encounter and dialogue of the progressive forces of the churches, and the representatives of scientific socialism is a necessity that opens up new perspectives for humanity. The dialogue between the socialist society and the churches is more and more concentrated on the questions of cooperation. The dialogue, called by the churches and the State because neither of them can do without it.

Thus, our relations with the churches are principled; yet, it happens that some persons consider this important social-political question as a sole pragmatic tactic. For the Party and society, this field of our policy serves the implementation of national unity. The national concentration of forces of working people, Marxists and Christians alike, supported by the State and churches is now more than a theory: it is a practice and a reality. Our present aim and it will be in the future too, to consider actual facts and actual values as motives of our actions. That means that wishes and dreams, the very fashionable nostalgies and mechanical simplifications should be faced and checked with realities. We consider those people who want to find their identity in religion, as active participants of our socialist society, and lend them a hand with all endeavours which aim to join in the building of socialist society — by religious motivation."

Canon Imre BÍRÓ, General Secretary of The Peace Movement of Catholic priests, Member of the Presidential Council of the State, also deals with the past three decades in his article: *Thirty Years on the Road of Dialogue*. He states: „The right to think differently as others, is one of the fundamental human rights. Even those who speak the same language, can think differently. They value each other, and express this difference. They accept each other, they accept this difference. They do not seek to change others. They respect the view of the other. They respect man too, including his world view and ideology. Fear that exists between opposed parties vanishes, and replaced by mutual trust. This respect and trust is the basis and pre-condition of any dialogue..."

Thirty years ago, realities urged the progressive clergy to establish the Hungarian Catholic Peace Movement of Priests. The statement of more than 400 priests gathered in the aula of the Budapest University stressed. „The participants are for the urgent and full agreement between the Church and the State, under the laws of the Church and the State. Hence, they welcome the negotiations launched between the episcopacy and the representatives of the people's government, and will do their best to promote them.“ And the agreement was actually concluded on August 30. 1950, after two months' talks... We now celebrate the 30th anniversary of the Peace Movement of Catholic priests.

On this occasion, Cardinal Dr. László LÉKAI, Primate of Hungary, Archbishop of Esztergom, honoured the president of this movement with a letter. The Cardinal warmly greeted the Movement. He pointed out that the participants of this Movement have been efficient builders of the dialogue between State and Church. „I wish you to promote the building of the future of our Catholic Church and our Hungarian people by your Church-facussed service.“"

Other articles of this number are Károly HETÉNYI VARGA wrote a study on Antal UHL, a Roman Catholic priest, who saved many people in Paris during the German occupation. — Péter SZ. NAGY analyzes the works of Endre A. GELLÉRI, outstanding novelist of the Thirties and Forties in his article: *From the Idyll to the Absurd*. Richard KORZENSZKY writes about the *World Outlook of the young Attila JÓZSEF*, analyzing his poem „The Ant“.

Tájékoztató

KÜLFÖLDÖN MEGJELENT MAGYAR NYELVŰ KIADVÁNYOK

A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája (Kriterion). Marosi Ildikó gyűjtésében, gondozásában és előszavával jelent meg e kivételes jelentőségű dokumentum-gyűjtemény. A romániai magyar irodalom fejlődésének és önszmelésének kétségtelenül döntő pillanata volt, amikor 1924-ben hat író — Kádár Imre, Kós Károly, Ligeti Ernő, Nyíró József, Paál Árpád és Zágony István — mindenfajta anyagi háttér híján arra az elhatározásra jutott, hogy önálló kiadót alapít, mely összefogja az addigi szétszórott kezdeményezéseket, s művészi vonatkozásban is jelentékeny kiállítású könyvekkel igyekszik olvasótáborát toborozni a legkitűnőbb erdélyi magyar írók számára. Az első könyv 1925-ben jelent meg, s a közönség egyre fokozódó érzékenységgel támogatta őket.

Az Erdélyi Szépmíves Céh kiadványainak sikerét kétségtelenül elősegítette, hogy 1926-ban Kemény János marosvécsi kastélyában huszonnégy író megalapította a Helikont. (A kötet bevezetése cáfolja azt a vélekedést, hogy az Erdélyi Szépmíves Céh a Helikon kezében lett volna.) Az írói egyesület egyik sugalmazója Kuncz Aladár volt, aki már ezt megelőzően is a „tisztá irodalom” eszménye mellett kötelezte el magát. A Helikon a korábban kétségtelenül megosztó hatást okozó írói ellentétek kiküszöbölésére törekedett, bár programját némiképp beárnyékolta a transzilvánizmus néhány negatívuma. Az új irodalmi társaság programja elsősorban az önismeretet szorgalmazta. Egyik fő célkitűzése a független kritikai szellem megteremtése, de Kuncz Aladár korai halála után nem sikerült igazi kritikus-egyeniséget kiformálnia. Kétségtelen azonban, hogy a két világháború közötti erdélyi magyar szellemi élet egyik legkarakterisztikusabb, legnagyobb hatású lapjává nőtt az Erdélyi Helikon, s kivált lírikusai váltak az egyetemes magyar költészetnek is számottevő alakjaivá (Áprily Lajos, Bartalis János, Tompa László stb.).

Marosi Ildikó áldozatos gyűjtőmunkával tárta föl a társaságra és a kiadó tevékenységére vonatkozó legfontosabb adatokat. Könyve a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom egyik legértékesebb forrásmunkája, melyet csak gazdagíthat a további kutatás anélkül, hogy úttörésének érdemét kisebbitené.

Dér Zoltán: Szembesülések (Életjel-könyvek, Novi Sad). Dér Zoltán a jugoszláviai magyar irodalomtörténetírás jelentékeny alakja, könyvei különösen a Kosztolányi- és Csáth Géza-kutatás vonatkozásában hoztak új eredményeket. Jelen kötetében azokat a tanulmányait és kisebb kritikai írásait gyűjtötte egybe, melyekben a kortárs jugoszláviai magyar irodalom fejlődéséről, legfontosabb jelenségeiről ad hírt. Elfogulatlan kritikus-egyeniség, aki sosem enged a rossz értelemben vett lokálpatriotizmus csábításának. Ízléséhez a klasszikusokon edzett irodalom áll közel, az ilyen jellegű alkotásokról nagy beleérzéssel, hiteles összehasonlításokkal tud szólni. Könyvének jó néhány írása jelentékenyen gyarapíthatja a jugoszláviai magyar irodalomról alkotott képünket, és segít eligazodni ennek öröndetesen gazdagodó, továbbbi meglepetéseket ígérő világában. Külön kiemelnénk a „nagy öregek”-ről szóló írásait (Szirmai Károly, Sinkó Ervin, Herczeg János), melyekben igen szerencsésen találkozik a kritikus és az irodalomtörténet-író elemző s méltató tevékenysége.

O

László T. László: Szellemi honvédelem (Róma, 1980). A rendkívül érdekes tanulmány-sorozat a Magyar Nemzet hajdani rovatának címét idézve ad képet a katolikus demokráta mozgalmak és az egyházak második világháborúban tanúsított ellenállásáról. A történettudományban ma is heves viták dúlnak akörül, vajon az egyetemes katolikus egyháznak nem kellett volna-e sokkal határozottabban fellépnie a fasiszmus és a pusztító antiszemizmus ellen. E kérdés eldöntésére nem vállalkozik László T. László sem. Könyve mégis nagyon fontos hozzájárulás a történeti tények tisztázásához. Vitatni lehet a „szellemi honvédelem” általa meghúzott határait, könyve csak nyert volna, ha a progresszív mozgalmak mind-egyikét áttekinti. Érdeme viszont, hogy sok adatot sorakoztat fel annak bizonyítására, a magyarországi egyházak mily sokat tettek — és talán többet is tehettek volna — a háború nehéz esztendeiben az üldözöttek megmentéséért. A további forráskutatások bizonyára újabb adalékokkal támogatják majd érveit, de a már napvilágra került tények is bizonyítják, hogy például Serédi Jusztinián primás valóban jó szándékkal és bátorsággal tette magáévá az elesettek és bajba jutottak ügyét.

M. Nemetschek: Isten a gyermek életében (OMC, Wien). Szülők és hitoktatók számára tartalmaz rendkívül értékes útmutatásokat, termékenyen alkalmazható nevelési és oktatási szempontokat az Opus Mystici Corporis Verlag kitűnő könyve. A szerző egész életét a vallásos nevelés témakörének szentelte, s láthatóan pontosan tisztában van azzal a feszültséggel, mellyel szülők és gyakorló hitoktatók nap nap után találkozhatnak a vallásos nevelés során. Nagy tapintattal, kitűnő érzékkel oldja fel a nehézségeket, sok jó ötletet, a gyakorlatban továbbfejleszthető tanácsot tartalmazó könyve a vallásos szellemben élő családok alapvető olvasmányai közé tartozhat.

O

Mérleg 1980/1—2. Az új köntösben megjelenő, joggal népszerű tallózó ez évi első száma részletes — nyugodtan mondhatjuk: drámai — összeállítást közöl a „Küng-ügyről”, melynek azóta újabb fejleményei is vannak. S mintha csak folytatni akarná az „izgalmas” jelenségek tárgyalását és bemutatását, a második számban „Tudós vagy költő?” alcímmel Ivan Illich ugyancsak meglehetősen vitatott, de elvitathatatlanul nagy hatású tanításait foglalja össze, melyek lényegük szerint a civilizációval meghasonlott ember nosztalgikus múltba vágyódását fogalmazzák meg, sok érdekes részletigazságot, hasznosítható gondolati anyagot adva az ember önvizsgálatához. Több ízben is szólottunk már a lap kitűnő képzőművészeti összeállításairól, kiállítás-beszámolóiról. Ezúttal is világsíkra aratott nagy kiállítások alapos, hiteles méltatását olvashatjuk mindkét számban.

Szolgálat, 45. A „Szent Benedek szelleme” mottót írták a lap szerkesztői az új szám élére. Az 1500 éve született, Európa szellemi arculatát oly sok vonatkozásban alakító szent nem mint a múlt tiszteletre méltó rekvizituma jelenik meg a tanulmányokban, hanem mint eleven, ma is életet, szemléletet alakító hagyomány. A tanulmányok között olvashatjuk az azóta elhunyt

kitűnő irodalomtudós, Csóka Lajos írását Guzmics Izidorról, a keresztény egység apostoláról.

A HAZAI KÖNYVTERMÉSBŐL

Bárány Tamás: Húsz év. Apátlan nemzedék. A kötetben olvasható nagyregény és elbeszélések Bárány Tamás írói útkeresésének, érlelődésének dokumentumai. A Húsz év című regény — 1951—52-ben készült — egy tehetséges munkásfiú megpróbáltatásait, lassú öntudatra ébredésének folyamatát mutatja be az epika hagyományos eszközeivel. Bár jó néhány lapján érződik a hajdani szematizmus gyakorlata, elismerést érdemel azért, mert ideálokat tud felrajzolni, s olyan hősokeket ábrázol — ha olykor meglehetősen egysíkúan, prekoncepciótan is —, akik a maguk választotta eszményekért égni és elégni is tudnak. Az Apátlan nemzedék cím alatt egybegyűjtött elbeszélések hagyományos epikai eszközökkel mutatják be a valóság változását s benne a személyiségek érlelődését, fejlődését. Bárány Tamás nem formabontó író, de az ő példája is igazolhatja, hogy a hagyományosnak érzett realista epika föltölt még nem járt el az idő.

(Magvető Kiadó)

Eősze László: 119 római Liszt-dokumentum. Liszt Ferenc életének két korszaka fűződik Rómához. Az elsőben kissé idegenül érezte magát az akkor mozdulatlanul látszó nagyvárosban, a másodikban viszont a város egyik tekintélyévé vált, s nagy része volt az itteni zenei élet megteremtésében és fejlesztésében. E korszakairól sok és többé-kevésbé egymástól eltérő anyagot sorakoztatott fel a zenetudomány. Eősze László gondos kutatómunkával, kéziratári és könyvtári tanulmányokkal tovább gyarapította a már ismert dokumentumok számát. Eddig ismeretlen fényképeket, leveleket, Lisztre vonatkozó közléseket talált, s ezeket először tette hozzáférhetővé gyűjteményében. Ma már nyilvánvaló, hogy az elmélyült filológiai kutatás mindig hozhat jelentős ismereteket, olykor meglepetéseket is. Eősze László könyvében mindkettőre akad példa. (Zeneműkiadó)